

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«Ανάλυση και Εφαρμογή Κοινωνικής Πολιτικής»

Κατεύθυνση: Κοινωνικά Προβλήματα και Κοινωνική Πολιτική

Οι εξελίξεις στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων στη μνημονιακή και μεταμνημονιακή περίοδο στην Ελλάδα, στην Ισπανία και στην Πορτογαλία

Ανάλυση και συγκριτική μελέτη των αλλαγών στις τρεις χώρες

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Βασιλική Κουστένη

Αθήνα, 2022

Τριμελής Επιτροπή

Ιωάννης Κουζής, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Ιορδάνης Ψημμένος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Λουδοβίκος Κωτσονόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Κουστένη Βασιλική, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήμα αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς το συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή γνώμών του συγγραφέα.

Συντομογραφίες

Ελληνικές

ΑΕΠ: Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν
ΔΟΕ: Διεθνής Οργάνωση Εργασίας
ΔΝΤ: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΕΑΕΔ: Επιθεώρηση Ασφαλιστικού και Εργατικού Δικαίου (περιοδικό)
ΕΓΣΣΕ: Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας
ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΔΑ: Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΕθνΚΤ: Εθνικές Κεντρικές Τράπεζες
ΕΚΤ: Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα
ΕΛΣΤΑΤ : Ελληνική Στατιστική Αρχή
ΕΟΚ: Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΣΑ : Ευρωπαϊκή Στρατηγική Απασχόλησης
ΕΣΔΑ: Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών
ΕΣΚΤ: Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών
ΙΝΕ/ΓΣΕΕ : Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ
ΚΕΑ: Κοινωνικό εισόδημα αλληλεγγύης
Ν: Νόμος
ΝΔ: Νομοθετικό Διάταγμα
ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΜΕΔ: Οργανισμός Μεσολάβησης και Διαιτησίας
ΟΝΕ : Οικονομική και Νομισματική Ένωση
ΟΟΣΑ: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΠΔ: Προεδρικό Διάταγμα
ΠΥΣ: Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου
ΣΕΒ: Σύνδεσμος Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών
ΣΣΑ: Σύμφωνο Σταθερότητας Ανάπτυξης
ΣΣΕ: Συλλογική Σύμβαση Εργασίας
ΥΑ: Υπουργική Απόφαση

Ξενόγλωσσες

ECOFIN: Economic and Financial Affairs Council (Συμβούλιο Οικονομικών και Δημοσιονομικών Θεμάτων)

ECSR: European Committee of Social Rights

EFSF: European Financial Stability Facility (Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας)

IRA: International Industrial Relations Association (Διεθνούς Ένωσης Εργασιακών Σχέσεων)

OECD: Organisation for Economic Co- operation and Development

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου Γιάννη Κουζή που δέχτηκε να αναλάβει την επίβλεψη της εργασίας μου και να συνεργαστούμε. Ο κ.Κουζής στάθηκε αρωγός της προσπάθειάς μου και της εξέλιξής μου. Η ανταπόκρισή του όταν χρειαζόμουν κατευθύνσεις ήταν πάντα άμεση ενώ η βαθιά γνώση του αντικειμένου και η εμπειρία του στα εργασιακά θέματα αποτέλεσαν πολύτιμο οδηγό για την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω πολύ όλους τους εξαιρετικούς καθηγητές του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής που είχα την τύχη να γνωρίσω και να παρακολουθήσω τα μαθήματά τους καθώς αποτέλεσαν πρότυπα, έμπνευση και πηγή γνώσης για μένα.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	8
Abstract	9
Εισαγωγή.....	10
Μεθοδολογία εργασίας.....	10
Κεφάλαιο 1.....	11
Αποσαφήνιση όρων και εννοιολογικές προσεγγίσεις.....	11
1.1. Εργασιακές σχέσεις.....	11
1.2. Οικονομία και Οικονομική κρίση	13
Κεφάλαιο 2.....	13
Η πολιτική των εργασιακών σχέσεων στο παρελθόν.....	13
2.1. Οι εργασιακές σχέσεις, μια σύντομη ιστορική αναδρομή.....	13
2.2. Η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα των εργασιακών σχέσεων τη δεκαετία του 90	14
2.3. Η Απασχόληση στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990.....	16
2.4. Η Απασχόληση στην Πορτογαλία τη δεκαετία του 1990.....	18
2.5. Η Απασχόληση στην Ισπανία τη δεκαετία του 1990	19
Κεφάλαιο 3.....	21
Η οικονομική και κοινωνική κρίση.....	21
3.1. Η οικονομική και κοινωνική κρίση στην Ευρώπη	21
3.2. Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα.....	24
3.3. Η οικονομική κρίση στην Πορτογαλία.....	27
3.4. Η οικονομική κρίση στην Ισπανία	29
Κεφάλαιο 4.....	31
Οι εξελίξεις στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων την περίοδο των μνημονίων στην Ελλάδα	31
4.1. Οι εξελίξεις στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων την περίοδο των μνημονίων.....	31
4.2. Το Πρώτο Μνημόνιο στην Ελλάδα	32
4.3. Μισθολογικές Ρυθμίσεις και Παρεμβάσεις του 1 ^{ου} Μνημονίου στις Εργασιακές Σχέσεις.....	34
4.4. Το Δεύτερο Μνημόνιο.....	36
4.5. Ανεργία και Επίδομα Ανεργίας.....	38
4.6. Συλλογικές Διαπραγματεύσεις και Μισθοί	39
4.7. Το Τρίτο Μνημόνιο	41

4.8. Συνδικαλιστικές Οργανώσεις και Απεργίες	42
Κεφάλαιο 5.....	43
Οι εξελίξεις στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων την περίοδο των μνημονίων στην Πορτογαλία.....	43
5.1. Η Απασχόληση στην Πορτογαλία.....	43
5.2. Οι Μισθοί	44
5.3. Οι Συλλογικές Διαπραγματεύσεις	45
5.4. Ανεργία και Προσωρινή Εργασία	47
5.5. Απολύσεις και Επίδομα Ανεργίας.....	49
5.6. Συνδικαλιστικές Οργανώσεις και Απεργίες	50
Κεφάλαιο 6.....	51
Οι εξελίξεις στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων την περίοδο των μνημονίων στην Ισπανία	51
6.1. Η Απασχόληση στην Ισπανία.....	51
6.2. Ανεργία και Επίδομα Ανεργίας.....	52
6.3. Προσωρινές Συμβάσεις και Μερική Απασχόληση.....	54
6.4. Συλλογικές Διαπραγματεύσεις	54
6.5. Οι Μισθοί	56
6.6. Εργατικό Δίκαιο	57
6.7. Συνδικαλιστικές Οργανώσεις και Απεργίες	58
Κεφάλαιο 7.....	59
Αποτελέσματα των εργασιακών μεταβολών	59
7.1.Αποτελέσματα στην Ελλάδα	59
7.2.Αποτελέσματα στην Πορτογαλία	62
7.3.Αποτελέσματα στην Ισπανία	64
Κεφάλαιο 8.....	66
Συγκριτική ανάλυση.....	66
Κεφάλαιο 9.....	68
Συμπεράσματα.....	68
Βιβλιογραφία.....	71
Ελληνόγλωσση	71
Ξενόγλωσση	74
Ιστοσελίδες.....	77

Περίληψη

Η παγκόσμια οικονομική κρίση επηρέασε βαθύτατα την οικονομία, τις κοινωνικές και τις εργασιακές σχέσεις σε όλη την Ευρώπη. Η δημοσιονομική κρίση οδήγησε σε δύσκολες διαπραγματεύσεις μεταξύ των χωρών της Ευρωζώνης, σε αλλαγές πολιτικών στην αγορά εργασίας και μεταρρυθμίσεις με προστατευτικά μέτρα και πολιτικές λιτότητας που συνοψίστηκαν στη δημοσιονομική προσαρμογή μέσω περικοπών μισθών και άλλες μειώσεις στις δημόσιες δαπάνες. Η παρούσα εργασία αποτελεί μια προσπάθεια εξέτασης και ανάλυσης των εξελίξεων που πραγματοποιήθηκαν στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων την περίοδο της κρίσης ύστερα από τα μνημόνια που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα, στην Ισπανία και στην Πορτογαλία. Εξετάζονται οι συνθήκες και τα δεδομένα που ίσχυαν σε κάθε μία από τις τρεις χώρες της Νότιας Ευρώπης στον εργασιακό τομέα και πως επηρεάστηκαν από την μεγάλη οικονομική ύφεση. Γίνεται αναφορά στις οικονομικές επιπτώσεις που παρατηρήθηκαν και στους λόγους που οδήγησαν στη σύναψη μνημονίων και δανειακών συμβάσεων. Στη συνέχεια εξετάζονται οι αλλαγές που παρατηρήθηκαν στις εργασιακές σχέσεις στο πλαίσιο ικανοποίησης των όρων των μνημονίων και τα αποτελέσματα στην πραγματική οικονομία και την κοινωνία. Αναδεικνύονται τα προβλήματα που προέκυψαν και εξετάζεται η αποτελεσματικότητα ή μη των μέτρων που ελήφθησαν. Μέσα από την παρακολούθηση των εξελίξεων στις τρεις χώρες γίνεται σύγκρισή των εξελίξεων και των αποτελεσμάτων. Οι εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο ήταν ραγδαίες και εξετάζεται το γενικότερο αποτύπωμά τους και οι ειδικότερες επιπτώσεις στις τρεις χώρες της Νότιας Ευρώπης μέσα από την κριτική παράθεση βασικών αλλαγών και επιπτώσεων στην οικονομική και κοινωνική ζωή.

Λέξεις - κλειδιά: Εργασιακές σχέσεις, Απασχόληση, Οικονομική Κρίση, Μνημόνια, Κοινωνική Πολιτική

Developments in the labour market situation in the period Economic Adjustment
Programmes were agreed and after exit for Greece, Portugal and Spain
Analysis and comparative study on the labour market reform in the three countries

Vasiliki Kousteni

Abstract

The global financial crisis has profoundly affected the economy, social and labor relations across Europe. The fiscal crisis has led to difficult negotiations between Eurozone countries, labor market policy changes and reforms with protection measures and austerity policies that have been summed up in fiscal adjustment through wage cuts and other cuts in public spending. This paper is an attempt to examine and analyze the developments that took place in the field of labor relations during the crisis period after the memoranda implemented in Greece, Spain and Portugal. We define the conditions and data that were valid in each of the three countries of Southern Europe in the labor sector and how they were affected by the great economic recession. Reference is made to the financial consequences observed and the reasons that led to the conclusion of memoranda and loan agreements. In addition, we analyze the changes observed in labor relations in the context of meeting the terms of the memoranda and the effects on the real economy and society. The problems that have arisen are highlighted and the effectiveness or not of the measures taken, are set under discussion. Through the monitoring of the developments in the three countries, a comparison of the developments and the results is made. The developments at the global level were rapid and their general imprint and the more specific effects in the three countries of Southern Europe are examined through the critical citation of key changes and effects on economic and social life.

Keywords: Labor Relations, Employment, Economic Crisis, Financial Assistance Programmes, Social Policy

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια προσπάθεια εξέτασης και ανάλυσης των εξελίξεων που πραγματοποιήθηκαν στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων την περίοδο της κρίσης ύστερα από τα μνημόνια που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα, στην Ισπανία και στην Πορτογαλία. Η εργασία στοχεύει στη διερεύνηση και ανάδειξη των μεταβολών που πραγματοποιήθηκαν στην απασχόληση την εποχή των λεγόμενων «Μνημονίων» και των δανειακών συμβάσεων που τις συνοδεύουν και τη συγκριτική μελέτη με τις αντίστοιχες εξελίξεις σε άλλες δύο χώρες της Νότιας Ευρώπης. Ο Ferrera υποστήριξε την ύπαρξη ενός νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου κοινωνικού κράτους με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενώ άλλοι συγγραφείς εντάσσουν τις Νοτιοευρωπαϊκές χώρες στο συντηρητικό τύπο. Θα εξεταστούν συνεπώς τρεις χώρες της Νότιας Ευρώπης και θα αναφερθούν τα στοιχεία σύγκλισης και οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται. Κατά την περίοδο της κρίσης εκτινάχθηκε η ανεργία, επηρεάστηκαν οι εργασιακές σχέσεις, τροποποιήθηκε η νομοθεσία, έγιναν παρεμβάσεις στην απασχόληση και στην προστασία της απασχόλησης. Οι εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο ήταν ραγδαίες και θα εξετάσουμε πως διαμορφώθηκαν, πως εξελίχθηκαν, ποιο ήταν το γενικότερο αποτύπωμά τους και τις ειδικότερες επιπτώσεις στις τρεις χώρες της Νότιας Ευρώπης. Επιχειρείται η κριτική παράθεση βασικών αλλαγών και οι επιπτώσεων στην οικονομική και κοινωνική ζωή.

Μεθοδολογία εργασίας

Για τη συγκεκριμένη εργασία αξιοποιήθηκε η υπάρχουσα ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση βιβλιογραφία σε θέματα Κοινωνικής Πολιτικής και Εργατικού Δικαίου και η έρευνα στο διαδίκτυο άρθρων σχετικά με το θέμα της απασχόλησης και των εργασιακών σχέσεων την περίοδο των μνημονίων. Η εργασία στηρίζεται στην επεξεργασία δευτερογενούς υλικού, στη βιβλιογραφική έρευνα και στη μελέτη εκθέσεων Διεθνών Οργανισμών και βάσεων δεδομένων. Μέσα από την παρουσίαση των επίσημων βιβλιογραφικών αναφορών, τη σύνθεση μελετών και ερευνών, τη συνδυαστική παρουσίαση των απόψεων και κριτικών που καταγράφηκαν και διατυπώθηκαν γίνεται μια προσπάθεια καταγραφής, ανάλυσης και σύγκρισης των εξελίξεων στις εργασιακές σχέσεις την περίοδο της μεγαλύτερης οικονομικής ύφεσης.

Κεφάλαιο 1

Αποσαφήνιση όρων και εννοιολογικές προσεγγίσεις

1.1. Εργασιακές σχέσεις

Οι εργασιακές σχέσεις θεωρούνται πολυκλαδικός επιστημονικός κλάδος ενώ τα τελευταία χρόνια έχουν αναπτυχθεί ιδιαίτερα ως ξεχωριστός κλάδος των κοινωνικών επιστημών (Κατσανέβας, 2007: 43). Σε παγκόσμιο επίπεδο την ανάπτυξη του πεδίου σηματοδοτούν η ίδρυση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας το 1919 και της Διεθνούς Ένωσης Εργασιακών Σχέσεων (International Industrial Relations Association) το 1966 (Καρακιουλάφη, 2012: 39). Ο όρος «εργασιακές σχέσεις» αναφέρεται στο σύνολο των σχέσεων που διαμορφώνονται στο χώρο της εργασίας και στον ευρύτερο τομέα της κοινωνικής και εργασιακής πολιτικής και κυρίως στους όρους και τους κανόνες που καθορίζουν τις συνθήκες εργασίας όπως και στον τρόπο λήψης αποφάσεων που αφορούν την κατανομή των καρπών της παραγωγής μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων. Οι εργασιακές σχέσεις είναι σχέσεις συλλογικές και ανταγωνιστικές και αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι του πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού περιβάλλοντος (Σπυρόπουλος, 1998: 21).

Για τον Chamberlain οι εργασιακές σχέσεις είναι ισοδύναμες με όλες τις διαστάσεις της εργασίας (Kaufman, 2004: 43) ενώ ο Barbash αντιλαμβάνεται τις εργασιακές σχέσεις ως την επίλυση της έντασης και της σύγκρουσης μεταξύ αντιμαχόμενων συμφερόντων στη σχέση απασχόλησης (Barbash, 1993: 67). Οι εργασιακές σχέσεις αποτελούν το σύνολο των επιμέρους σχέσεων και όρων εκείνων που διέπουν και διαμορφώνουν το περιεχόμενο της μισθωτής απασχόλησης, αντανακλώντας το αποτέλεσμα της κατανομής του παραγόμενου πλούτου ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία και αποτυπώνοντας τον μεταξύ τους συσχετισμό δυνάμεων (Κουζής, 2001: 11).

Η μισθωτή εργασία παρεχόμενη στο πλαίσιο ενός εκτεταμένου καταμερισμού της εργασίας αποτελεί μέσο παραγωγής οικονομικής αξίας. Η εργασία - εμπόρευμα τιμολογείται στην αγορά εργασίας με ελεύθερη διαπραγμάτευση μεταξύ εργοδότη και εργαζόμενου (Ληξουριώτης, 2020: 2). Οι εργασιακές σχέσεις αποτελούν δημιουργία της βιομηχανικής επανάστασης αλλά καλύπτουν όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας ανεξάρτητα από το πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό σύστημα.

Κάθε σύστημα εργασιακών σχέσεων αποσκοπεί στη ρύθμιση βασικών θεμάτων οργάνωσης της παραγωγής, κατανομής των εισοδημάτων και ποιότητας εργασιακής ζωής. Επίσης στόχο έχει την καλύτερη ένταξη των κοινωνικών παραγωγικών ομάδων μέσα στην κοινωνία και τη συμμετοχή των διαφόρων κοινωνικών ομάδων στη λήψη των αποφάσεων. Τέλος αποσκοπεί στην αποδοχή της νομιμότητας των αποφάσεων που λαμβάνονται από το κοινωνικό σύνολο (Σπυρόπουλος, 1998: 23).

Η σχέση κεφαλαίου και εργασίας αποτελεί την αφετηρία των εργασιακών σχέσεων αλλά περιλαμβάνονται και οι περιπτώσεις στις οποίες το κράτος είναι ο εργοδότης. Το περιεχόμενο των εργασιακών σχέσεων αναφέρεται κυρίως στην απασχόληση και στην ανεργία, στο ύψος των μισθών, στους όρους και στις συνθήκες εργασίας, στις σχέσεις μισθωτών και εργοδοτών, στο ρόλο του κράτους στα εργασιακά ζητήματα, στις συλλογικές συμβάσεις, στις συλλογικές διαπραγματεύσεις, στις απεργίες, στις συνδικαλιστικές οργανώσεις, στο επίπεδο των εργασιακών δικαιωμάτων, στην προστασία της εργασίας και των συνθηκών εργασίας. Αφορά στην πρωτογενή κατανομή εισοδήματος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας και στο μερίδιο που αποδίδεται σε κάθε πλευρά από τον συνολικό παραγόμενο πλούτο (Σακελλαρόπουλος, Οικονόμου, Σκαμνάκης & Αγγελάκη, 2018: 173).

Οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις τις τελευταίες δεκαετίες, η παγκοσμιοποίηση των αγορών και η ευρωπαϊκή ενοποίηση έχουν ενισχύσει το ερευνητικό ενδιαφέρον και τις διεθνείς συγκριτικές έρευνες στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων με στόχο το σχεδιασμό και την εισαγωγή νέων δημόσιων πολιτικών και μέτρων (Καρακιουλάφη, 2012: 143). Τα συστήματα εργασιακών σχέσεων που επικρατούν στην Ελλάδα και την Πορτογαλία διακρίνονται από έναν υπέρμετρο νομικισμό και φορμαλισμό καθώς αποτελούν οικονομίες εξαρτημένες και δομικά καθυστερημένες με έλλειψη κοινωνικής συναίνεσης. Η Ισπανία αντίθετα έχει κερδίσει τη μάχη του πολιτικού εκδημοκρατισμού και έχει πετύχει την εγκαθίδρυση ενός βασικού διαλόγου και της κοινωνικής συνεργασίας. Παρά τις αδυναμίες της οικονομίας της και την ιδιαίτερα αυξημένη ανεργία κατευθύνεται προς τον εκσυγχρονισμό των κοινωνικών και εργασιακών σχέσεων (Σπυρόπουλος, 1998: 42).

Το εργατικό δίκαιο εμφανίστηκε και εξακολουθεί να λειτουργεί ως αποτέλεσμα πολλαπλών δράσεων στο πλαίσιο ποικίλων κοινωνικών διεργασιών. Ιδιαίτερης σημασίας διάταξη για τις εργασιακές σχέσεις αποτελεί η διάταξη του Συντάγματος που καθιερώνει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ως ένα απόλυτο αγαθό όπως και διατάξεις που κατοχυρώνουν την ελευθερία και το δικαίωμα της εργασίας. Επίσης το Σύνταγμα

περιλαμβάνει διατάξεις που εγκαθιδρύουν την αρχή της ισότητας στις εργασιακές σχέσεις (Ληξουριώτης, 2020: 22-27).

1.2. Οικονομία και Οικονομική κρίση

Η οικονομία ως μη εδραία επιστήμη, που δε βασίζεται σε επιβεβαιωμένα ευρήματα και διαθέτει μόνο ιστορικά ανάλογα, υπόκειται σε πολλαπλές ερμηνείες και γι' αυτό ο σωστός όρος είναι πολιτική οικονομία. Πρόκειται για μια επιστήμη που ερμηνεύει ορισμένα φαινόμενα οικονομικά αλλά κυρίως κοινωνικά, συμπεριφορές και τάσεις. Και επειδή η οικονομία είναι πολιτική μπορεί να είναι αναποτελεσματική (Μέγας, 2011: 8).

Η οικονομική κρίση αποτελεί μια περίοδο σε έναν οικονομικό κύκλο κατά τον οποίο μια οικονομία αντιμετωπίζει δυσκολίες για μεγάλο χρονικό διάστημα. Αποτελεί μια δραματική πτώση των οικονομικών επιδόσεων μιας χώρας που εκδηλώνεται με πτώση της παραγωγής και της ζήτησης. Η οικονομική κρίση είναι το φαινόμενο κατά το οποίο μια οικονομία χαρακτηρίζεται από μια διαρκή και αισθητή μείωση της οικονομικής της δραστηριότητας. Όταν λέμε οικονομική δραστηριότητα αναφερόμαστε σε όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας, όπως η απασχόληση, το εθνικό προϊόν, οι τιμές, οι επενδύσεις. Ο βασικότερος δείκτης οικονομικής δραστηριότητας είναι οι επενδύσεις που όταν αυξομειώνονται, συμπαρασύρουν και όλα τα υπόλοιπα οικονομικά μεγέθη. Η οικονομική κρίση χαρακτηρίζεται από αρνητικές αυξήσεις του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος μιας χώρας, από υψηλό ποσοστό ανεργίας, από τη χρεοκοπία επιχειρήσεων και από την έξαρση της φτώχειας (Θεοδώρου, 2010).

Κεφάλαιο 2

Η πολιτική των εργασιακών σχέσεων στο παρελθόν

2.1. Οι εργασιακές σχέσεις, μια σύντομη ιστορική αναδρομή

Οι εργασιακές σχέσεις, ως πεδίο έρευνας, ήταν από πάντα προσανατολισμένες προς την επίλυση προβλημάτων. Στα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα η έμφαση δινόταν σε θεσμούς όπως τα συνδικάτα που αγωνιζόντουσαν για την αναγνώρισή τους

και τη συλλογική διαπραγμάτευση που δεν ήταν κατοχυρωμένη. Με την οικονομική ευημερία στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1920 αναπτύσσονται σημεία συναίνεσης μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων. Η οικονομική κρίση του 1929 φέρνει πάλι στην επιφάνεια τα εργασιακά προβλήματα και τα αντικρουόμενα συμφέροντα εργαζομένων και εργοδοτών. Τη δεκαετία του 1980 τίθεται σε αμφισβήτηση η ιδέα της σταθερότητας στις εργασιακές σχέσεις και αναδεικνύεται η δυναμική του επιστημονικού πεδίου, ως ένας ζωντανός οργανισμός με σημαντικές εξελίξεις στα εργασιακά ζητήματα. Υπό το πρίσμα των οικονομικών αλλαγών πολλοί ερευνητές έκαναν λόγο για τη σταδιακή απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων και την κρίση των παραδοσιακών μορφών ρύθμισης της εργασίας συμπεριλαμβανομένων και των συγκεντρωτικών μορφών συλλογικής διαπραγμάτευσης όπως οι κλαδικές συλλογικές διαπραγματεύσεις. Η απορρύθμιση αυτή έγινε ορατή στη διευθέτηση των εργασιακών σχέσεων και της προστασίας των εργαζομένων και εκφράστηκε μέσα από τάσεις όπως η ελαστικοποίηση των όρων εργασίας, η αποκέντρωση της συλλογικής διαπραγμάτευσης και η υπονόμηση βασικών κοινωνικών κεκτημένων (Καρακιουλάφη, 2012: 14-15, 245).

Η κλασική μορφή της εργασιακής σχέσης που βασίζεται στο μοντέλο της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας αορίστου χρόνου και είχε καθιερωθεί ως η πλέον επικρατούσα μορφή παροχής εργασίας, άρχισε τις τελευταίες δεκαετίες να υποχωρεί και να αντικαθίσταται από τις αποκαλούμενες άτυπες σχέσεις εργασίας με στοιχεία έντονης προσωρινότητας και ευελιξίας, όπως οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου, η πρόσκαιρη εργασία αναπλήρωσης, η τηλεργασία που έχουν χαρακτηριστικά που αδυνατίζουν τον εξαρτημένο χαρακτήρα της παραδοσιακής μισθωτής εργασίας (Ληξουριώτης, 2020: 85).

2.2. Η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα των εργασιακών σχέσεων τη δεκαετία του 90

Από το 1990 τίθεται συνεχώς υπό αμφισβήτηση από την εργοδοτική πλευρά ο ρόλος της κλαδικής συλλογικής διαπραγμάτευσης ως προς τους όρους και τις συνθήκες εργασίας. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, εμφανίζεται μια σταδιακή σύγκλιση των εθνικών συστημάτων εργασιακών σχέσεων και μια γενικότερη απορρύθμιση (Καρακιουλάφη, 2012: 247). Τα διάφορα συστήματα εργασιακών σχέσεων που

επικρατούν στον ευρωπαϊκό χώρο παρουσιάζουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά και πολλές ιδιαιτερότητες. Η φυσιογνωμία ενός συστήματος εργασιακών σχέσεων εξαρτάται από το τεχνολογικό πλαίσιο της παραγωγής, από τις σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στους φορείς του συστήματος, από το περιεχόμενο των αποφάσεων και το επίπεδο στο οποίο λαμβάνονται και από τη σχέση του συστήματος εργασιακών σχέσεων με το πολιτικό σύστημα. Οι εργασιακές σχέσεις σε κάθε χώρα καθορίζονται από το βαθμό της βιομηχανικής και κοινωνικής της ανάπτυξης, από το βαθμό παρέμβασης του κράτους, από τα περιθώρια αυτονομίας των κοινωνικών συνομιλητών, από το βαθμό οργάνωσης των εργαζομένων σε σωματεία και συνδικάτα, από την ύπαρξη ή έλλειψη κοινωνικής συναίνεσης και από τη φύση των κοινωνικών σχέσεων στους χώρους εργασίας. Μεταξύ των χωρών του Ευρωπαϊκού Νότου παρατηρούνται σημαντικές διαφορές αλλά και αρκετές ομοιότητες. Η Ελλάδα και η Πορτογαλία συγκλίνουν περισσότερο ενώ η Ισπανία προσανατολίζεται σε πιο προηγμένα εργασιακά πρότυπα (Σπυρόπουλος, 1998: 37- 41).

Το 1993 υλοποιείται το όραμα μιας Ευρώπης χωρίς σύνορα με την ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς με τις «τέσσερις ελευθερίες», δηλαδή την ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, υπηρεσιών, προσώπων και κεφαλαίων. Επίσης το 1993 υπογράφεται η Συνθήκη του Μάαστριχτ για την Ευρωπαϊκή Ένωση ενώ το 1999 υπεγράφη η Συνθήκη του Άμστερνταμ («Ιστορία της ΕΕ», 2021).

Στην πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα των εργασιακών σχέσεων εν όψει της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ) επικρατούν οι περιοριστικοί όροι της σύγκλισης που θέτουν οι Συνθήκες των Μάαστριχτ και Άμστερνταμ και ενισχύεται το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης με την πολιτική συγκράτησης των αμοιβών και αύξησης της ευελιξίας της εργασίας με στόχο την αύξηση της ανταγωνιστικότητας της ευρωπαϊκής οικονομίας. Ο διεθνοποιημένος, ευρωπαϊκός χαρακτήρας των εργασιακών σχέσεων διαμορφώνει και το πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων ως εξής:

- Η διεθνοποίηση διέπεται από νεοφιλελεύθερο περιεχόμενο.
- Οι βασικές επιλογές και η άσκηση πολιτικών απορρέουν από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ.
- Αναδεικνύεται η ανταγωνιστικότητα ως η κυρίαρχη αξία.
- Παρουσιάζεται αύξηση της ανεργίας σε υψηλά και επικίνδυνα για την κοινωνική συνοχή επίπεδα.

- Παρατηρείται η συγκράτηση των μισθών κρινόμενη ως αναγκαία για τον πληθωρισμό, το δημόσιο χρέος και το δημόσιο έλλειμμα.
- Αναπτύσσεται η ευελιξία της εργασίας ως απαραίτητη για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας μέσα από τη μείωση του εργασιακού κόστους.
- Οι μισθοί δε διαμορφώνονται μέσα από τη συλλογική διαπραγμάτευση αλλά κυριαρχεί η εξατομίκευση των αποδοχών.

Η δημιουργία της ONE το 1999 αποτέλεσε το επιστέγασμα μιας πορείας που είχε δρομολογηθεί από το 1991 με τη συνθήκη του Μάαστριχτ. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) δημιουργήθηκε το 1998 με τον διορισμό των οργάνων λήψεων αποφάσεων από τις κυβερνήσεις των έντεκα συμμετεχόντων κρατών μελών (το Βέλγιο, η Γερμανία, η Ισπανία, η Γαλλία, η Ιρλανδία, η Ιταλία, το Λουξεμβούργο, η Ολλανδία, η Αυστρία, η Πορτογαλία και η Φινλανδία) και αποτέλεσε τον κεντρικό πυλώνα της ONE. Τα συμμετέχοντα κράτη έγιναν δώδεκα με την είσοδο της Ελλάδας στο Τρίτο Στάδιο της ONE το 2001 (Κουζής, 2001: 129-317). Η ΕΚΤ είναι θεσμικό όργανο της ΕΕ, είναι ο πυρήνας του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών (ΕΣΚΤ). Το ΕΣΚΤ είναι το σύστημα που εκτελεί χρέη κεντρικής τράπεζας της ζώνης του ευρώ και αποτελείται από την ΕΚΤ και τις εθνικές κεντρικές τράπεζες (ΕθνΚΤ) όλων των κρατών μελών της ΕΕ, 27 συνολικά (μεταξύ των οποίων η Ελλάδα, η Πορτογαλία και η Ισπανία). Από τη Διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση 2007-2008, η Ευρωζώνη έχει καθιερώσει μέτρα για τη χορήγηση δανείων έκτακτης ανάγκης σε κράτη μέλη ως αντάλλαγμα για τη θέσπιση οικονομικών μεταρρυθμίσεων (ΕΚΤ, 2014: 193).

2.3. Η Απασχόληση στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990

Στην Ελλάδα τα βασικά προβλήματα στο θέμα των εργασιακών σχέσεων αφορούν στο πληθωρικό νομοθετικό πλαίσιο που δεν εφαρμόζεται επαρκώς στην πράξη, στις υποτονικές συλλογικές διαπραγματεύσεις, στη μακρά παράδοση κρατικού παρεμβατισμού, στην υπέρμετρη πολιτικοποίηση της επαγγελματικής δράσης και γενικότερα στην έλλειψη ουσιαστικού κοινωνικού διαλόγου ανάμεσα στην πολιτεία και στις επαγγελματικές οργανώσεις. Η Ελλάδα είναι ίσως η μόνη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου οι κυβερνήσεις επεμβαίνουν συγκεντρωτικά και πατερναλιστικά στις εργασιακές σχέσεις. Η σχέση ενός εθνικού συστήματος εργασιακών σχέσεων με το πολιτικό σύστημα επιδρά καθοριστικά στην κοινωνία ενώ

η υποταγή του ενός συστήματος στο άλλο οδηγεί σε αδιέξοδα, καθώς η συλλογική διαπραγμάτευση καθίσταται αδύνατη όταν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις ελέγχονται από το κυβερνών κόμμα (Σπυρόπουλος, 1998: 58-61).

Σύμφωνα με την έρευνα εργατικού δυναμικού της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ) για το διάστημα 1981-2015 που άρχισε το 1981 καλύπτοντας ολόκληρη τη Χώρα και ακολουθώντας τις προδιαγραφές παρόμοιων ερευνών στις χώρες μέλη της τότε ΕΟΚ, το εργατικό δυναμικό αυξανόταν από το 1981 μέχρι και το 2009 ενώ έκτοτε έχει φθίνουσα πορεία (ΕΛΣΤΑΤ, 2017).

Οι συλλογικές εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα παρουσιάζουν σημαντική καθυστέρηση σε σχέση με τον υπόλοιπο ευρωπαϊκό χώρο. Η χρονική καθυστέρηση στην ανάπτυξη παραγωγικών δυνάμεων και η συνακόλουθη επίδραση στη δημιουργία της ελληνικής τάξης και των μορφών συλλογικής οργάνωσής της συνετέλεσαν στη δημιουργία των πρώτων συνδικάτων στο τέλος του 19^{ου} αιώνα. Αρχικά οι συμφωνίες μεταξύ εργοδοτών και συλλογικοτήτων της εργατικής τάξης ήταν άτυπες χωρίς νομικό έρεισμα ή νομικές δεσμεύσεις και οι όποιες υποχωρήσεις της εργοδοσίας προέκυπταν υπό την πίεση απεργιακών κινητοποιήσεων της εργατικής τάξης. Με το ν.1876/1990 εισάγονται καινοτομίες και ο θεσμός των συλλογικών διαπραγματεύσεων και των συλλογικών συμβάσεων αποκτά νέα δυναμική.

Στην Ελλάδα από το 1993 έως το 1999 η μισθωτή εργασία αυξάνεται από το 53,2% στο 56,9%. Το 1999 η μερική απασχόληση διατηρεί χαμηλά ποσοστά της τάξης του 6,1% έναντι του 17,7% της Ένωσης ενώ το ποσοστό προσωρινής απασχόλησης κυμαίνεται στο 12,9%, περίπου στα κοινοτικά επίπεδα. Τη δεκαετία του 1990 πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα και η είσοδος παράνομων μεταναστών που αποτέλεσαν την κύρια έκφραση της φθηνής εργατικής δύναμης. Η ανεργία συνεχώς αυξάνεται σε 11,8% το 2000 έναντι 7% το 1991.

Στην πολιτική των μισθών κυριαρχεί η λογική του μειωμένου εργασιακού κόστους ως στοιχείο μείωσης του πληθωρισμού και της ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας. Κατά το 1999 ο μέσος μισθός στην Ελλάδα αντιστοιχεί στο 65% του μέσου κοινοτικού ενώ στη βιομηχανία το ωριαίο κόστος εργασίας αντιπροσωπεύει λιγότερο του 50% του αντίστοιχου κοινοτικού. Τα χαμηλά εισοδήματα που απορρέουν από τη μισθωτή εργασία και τα οποία δε επαρκούν για την κάλυψη των κοινωνικών αναγκών έχουν ως αποτέλεσμα την υπεραπασχόληση μεγάλου τμήματος εργαζομένων καθώς ο μισθωτός στην Ελλάδα οφείλει να απασχολείται διπλάσιο σχεδόν εργάσιμο χρόνο σε σχέση για παράδειγμα με έναν εργαζόμενο στη Γερμανία για να αποκτήσει

τα ίδια αγαθά. Έτσι το 33% των μισθωτών προβαίνει σε υπερωριακή απασχόληση, ενώ το 20% του εργατικού δυναμικού πολυαπασχολείται. Συνεπώς το 1999 ο πραγματικός εβδομαδιαίος εργάσιμος χρόνος της πλήρους απασχόλησης στην Ελλάδα είναι 44,5 ώρες έναντι 42 του μέσου κοινοτικού.

Οι χαμηλοί μισθοί αντιπροσωπεύουν το 17% του συνόλου των μισθωτών και κατατάσσονται στην κατηγορία των νεόπτωχων που ζουν κάτω του ορίου της φτώχειας. Και παρόλο που το εργατικό κόστος συγκαταλέγεται στα χαμηλότερα στην Ευρώπη η ελληνική οικονομία παραμένει μαζί με την Πορτογαλία μη ανταγωνιστική. Η ελληνική αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται από πολιτικές χαμηλού εργασιακού κόστους με έμφαση στο χαμηλό επίπεδο αποδοχών των εργαζομένων, της σταθερής και πλήρους απασχόλησης με μια ιδιαίτερη ευελιξία με κύριο χαρακτηριστικό την παράνομη διάστασή της (Κουζής, 2001).

2.4. Η Απασχόληση στην Πορτογαλία τη δεκαετία του 1990

Βασική πηγή ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων στην Πορτογαλία αποτελεί η νομοθεσία παρουσιάζοντας μια τάση ενίσχυσης της ευελιξίας τη δεκαετία του 1990. Η Πορτογαλία είναι η χώρα με το μικρότερο δείκτη ανταγωνιστικότητας ανάμεσα στις χώρες που εντάχθηκαν στην πρώτη φάση του ευρώ. Έχοντας παράλληλα να αντιμετωπίσει το πρόβλημα του πληθωρισμού και του δημόσιου ελλείμματος επιχειρεί εκτεταμένη πολιτική συγκράτησης των μισθών, ιδιωτικοποιήσεις και αύξηση στην ευελιξία της εργασίας. Η ανταγωνιστικότητα της Πορτογαλίας στηρίζεται για δεκαετίες στο χαμηλό εργασιακό κόστος, στους χαμηλούς μισθούς και στην παράνομη εργασία. Επίσης η Πορτογαλία διατηρεί το χαμηλότερο επίπεδο μισθών και κοινωνικής προστασίας ανάμεσα στις χώρες της Ευρώπης.

Ο πληθωρισμός του 1999 ήταν της τάξης του 2,3% και η ανεργία σε χαμηλά ποσοστά της τάξης του 4,2% αφού διήνυσε μια περίοδο ανόδου κατά την περίοδο 1991-1997, ενώ η χώρα εξακολουθεί να παρουσιάζει υψηλά ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας (46% των ανέργων). Η μερική απασχόληση παρουσιάζει σχετικά χαμηλά ποσοστά σε σχέση με το μέσο ευρωπαϊκό επίπεδο (7% το 1991, 8% το 1994 και 10% το 1999) ενώ οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου βρίσκονται σε σημαντική πτώση.

Εν όψει της ένταξης της χώρας στην ΟΝΕ ακολουθείται η πρακτική της συγκράτησης των μισθών. Το 1994 οι πραγματικοί μισθοί μειώθηκαν κατά 1,1% και

το 1998 παρουσίασαν αύξηση κατά 0,4%. Το 1999 οι μέσοι πραγματικοί μισθοί αυξήθηκαν κατά 1,3% ενώ ο κατώτατος κατά 1,6%. Τη δεκαετία του 1990 αυξήθηκε σημαντικά το ποσοστό των χαμηλόμισθων κατηγοριών, συγκεκριμένα από το 10,5% που αντιπροσώπευε το 1990 το αντίστοιχο ποσοστό υπερβαίνει το 16,5% το 1998. Γενικότερα τη δεκαετία του 1990 ο μισθός στην Πορτογαλία είναι ο κατώτερος στην Ευρώπη και αναλογεί στο 60% του μισθού του μέσου Ευρωπαίου.

Μέχρι το 1997 ίσχυε το 44ωρο ως νόμιμο εβδομαδιαίο ωράριο ενώ το 1997 εισήχθη το 40ωρο αλλά συνδέθηκε με την παράλληλη ενθάρρυνση των πολιτικών ευελιξίας του χρόνου εργασίας. Το 1998 η Πορτογαλία προσαρμόζεται στην κοινοτική οδηγία 104/93 σχετικά με το χρόνο εργασίας εισάγοντας την ετήσια διευθέτηση και την επέκταση του ωραρίου σε μη εργάσιμες ημέρες στις δημόσιες υπηρεσίες.

Από το 1998 αναλαμβάνονται πρωτοβουλίες και προτάσεις νόμων για τις εργασιακές σχέσεις με βασικό άξονα την ενίσχυση της ευελιξίας αλλά και τη διασφάλιση των εργασιακών δικαιωμάτων από την ανεξέλεγκτη λειτουργία της αγοράς. Συγκεκριμένα επιχειρείται η ενίσχυση του θεσμού της μερικής απασχόλησης, η καταπολέμηση της ψευδοαυτοαπασχόλησης καθώς η Πορτογαλία κατέχει τη δεύτερη θέση μετά την Ελλάδα σε ποσοστό αυτοαπασχολούμενων με ποσοστό 27%, η ρύθμιση θεμάτων σχετικών με τα γραφεία προσωρινής απασχόλησης, η ενίσχυση της επιθεώρησης εργασίας, η αύξηση ποινών παράβασης της εργατικής νομοθεσίας, η ρύθμιση του καθεστώτος της ετήσιας άδειας και θεμάτων συμμετοχής για την υγιεινή και ασφάλεια της εργασίας, η δημιουργία ειδικού ταμείου ασφάλειας των μισθών σε περίπτωση αφερεγγυότητας του εργοδότη. Ως προς τις συμβάσεις ορισμένου χρόνου προτείνεται η επέκταση τους και πέραν των 3 αλληπάλληλων και διαδοχικών συμβάσεων. Ως προς τη μερική απασχόληση επιχειρείται η διασφάλιση αναλογίας δικαιωμάτων έναντι των πλήρως απασχολούμενων, η ενθάρρυνση μετατροπής της σε πλήρους απασχόλησης και η καθιέρωση επιδόματος ανεργίας. Επιπλέον το 2000 υιοθετούνται μέτρα για την καταπολέμηση της παράνομης απασχόλησης των αλλοδαπών που υπερβαίνουν τους σαράντα χιλιάδες (Κουζής, 2001: 249-254).

2.5. Η Απασχόληση στην Ισπανία τη δεκαετία του 1990

Η Ισπανία εντάσσεται στην ONE καθώς πληροί να κριτήρια της ονομαστικής σύγκλισης αλλά παρουσιάζει υψηλό ποσοστό ανεργίας καταλαμβάνοντας την πρώτη

θέση μεταξύ των χωρών της Ένωσης. Τα ποσοστά ανεργίας αυξήθηκαν από 16,4% το 1991, σε 20,8% το 1997 ενώ το 1999 παρουσίασαν μείωση στο 15,6%. Οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης της χώρας δε συμβαδίζουν με την αύξηση της απασχόλησης. Επίσης η Ισπανία παρουσιάζει το υψηλότερο ποσοστό στην Ένωση ως προς τις συμβάσεις προσωρινής απασχόλησης το οποίο ανέρχεται σε 32,7% το 1999 ενώ το 1991 ανερχόταν στο 29,8%. Η μερική απασχόληση επίσης αυξάνει αν και παραμένει σε χαμηλά επίπεδα σε σχέση με το μέσο ευρωπαϊκό όρο. Στην Ισπανία την περίοδο από 1986-1999 μειώθηκε η δημόσια απασχόληση κατά 15%. Ο περιορισμός του δημόσιου τομέα μέσω της πολιτικής των ιδιωτικοποιήσεων αποτέλεσε βασική αρχή των ισπανικών κυβερνήσεων.

Τη δεκαετία του '90 πραγματοποιήθηκαν συγκρατημένες αυξήσεις μισθών που συνήθως δεν κάλυπταν τον πληθωρισμό στο πλαίσιο μιας παρατεταμένης πολιτικής λιτότητας. Το πρώτο μισό της δεκαετίας πραγματοποιήθηκαν μειώσεις στους μισθούς της τάξης 1-1,5% ενώ ακολούθησε η πολιτική των περιορισμένων αυξήσεων με ανώτατο όριο το 0,8%. Σε συνδυασμό με το γενικότερο προσανατολισμό της συλλογικής διαπραγμάτευσης, η διαπραγμάτευση των μισθών αποκτά αποκεντρωμένο περιεχόμενο κυρίως από το 1994 και μετά. Παράλληλα περιορίζεται η κρατική παρέμβαση στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων και αναπτύσσεται η συλλογική αυτονομία με σοβαρό έλλειμμα στις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις όπου απουσιάζει ο συνδικαλισμός.

Ως προς το περιεχόμενο που περιλαμβάνεται στις συλλογικές συμβάσεις που υπεγράφησαν το 1999 (3.732 συλλογικές συμβάσεις που καλύπτουν 7.556.000 εργαζόμενους) κυριαρχούν τα εξής στοιχεία:

- Βασική προτεραιότητα αποτελεί η καταπολέμηση της ανεργίας. Μόνο για το 1998 το 4,1% των συλλογικών συμβάσεων αφορούσαν στη δημιουργία νέων θέσεων.
- Αναπτύσσεται ο θεσμός της συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης.
- Κατοχυρώνεται η λειτουργική και γεωγραφική κινητικότητα των εργαζομένων και ο έλεγχος των υπερωριών.
- Προστατεύεται η ευέλικτη εργασία με την άρση των διακρίσεων σε βάρος των μερικών απασχολούμενων.

- Αναπτύσσεται η απασχόληση σε συνάρτηση με την ευελιξία των αποδοχών και του χρόνου απασχόλησης.
- Μειώνεται ο χρόνος εργασίας σε 35 ώρες τη βδομάδα με διατήρηση των αποδοχών. Ο μέσος συμβατικός χρόνος εβδομαδιαίας εργασίας είναι 38,6 ώρες. Το 1999 ο ετήσιος χρόνος μειώθηκε με ΣΣΕ κατά 13,03 ώρες ενώ περιορίστηκε η υπερωριακή απασχόληση κατά 10%.

Με τη διατομεακή συμφωνία του 1996 δημιουργήθηκε ανεξάρτητη υπηρεσία μεσολάβησης και διαιτησίας για την επίλυση των συλλογικών διαφορών. Το 1997 η διμερής διατομεακή συμφωνία για τη σταθερότητα της απασχόλησης προβλέπει την ενθάρρυνση των προσλήψεων με συμβάσεις αορίστου χρόνου με αντιστάθμισμα τη μείωση του κόστους των αιτιολογημένων απολύσεων. Με τη διατομεακή σύμβαση το 1998 δόθηκε ενθάρρυνση στην ετήσια διευθέτηση του χρόνου εργασίας στη βάση των 1756 ωρών ανά έτος. Τη δεκαετία του 1990 οι εργασιακές σχέσεις στην Ισπανία χαρακτηρίζονται από την έμφαση στην ευελιξία της εργασίας και μάλιστα βρίσκεται στη δεύτερη θέση μετά το Ηνωμένο Βασίλειο (Κουζής, 2001: 214-218).

Κεφάλαιο 3

Η οικονομική και κοινωνική κρίση

3.1. Η οικονομική και κοινωνική κρίση στην Ευρώπη

Οι συνέπειες της πετρελαϊκής κρίσης του 1973, που έγιναν ιδιαίτερα εμφανείς από το 1980, όξυναν τα προβλήματα της ανεργίας. Η ραγδαία αποβιομηχάνιση οδήγησε χιλιάδες ανθρώπους στην ανεργία χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα συμμετοχής στην παραγωγή και την αγορά εντείνοντας περισσότερο το πρόβλημα των καπιταλιστικών και φιλελεύθερων κοινωνιών (Παπαδοπούλου & Κουραχάνης, 2017: 43). Η παγκόσμια οικονομική κρίση ωστόσο που εκδηλώθηκε το 2008 θεωρείται ως μία από τις μεγαλύτερες οικονομικές κρίσεις και προκάλεσε οικονομική, κοινωνική και πολιτική αναταραχή και ένα κλίμα αστάθειας και αβεβαιότητας σε παγκόσμια διάσταση. Η χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση το 2008 ξέσπασε στις ΗΠΑ για τα ενυπόθηκα δάνεια υψηλού κινδύνου και έφτασε στο απόγειό της με την κατάρρευση των Lehman Brothers και την συνακόλουθη αναταραχή στις χρηματοπιστωτικές αγορές (ΕΚΤ, 2010). Οι δυσμενείς διεθνείς οικονομικές εξελίξεις χαρακτηρίζονται από την αύξηση

των τιμών του πετρελαίου, των πρώτων υλών και των τροφίμων, την χρηματοπιστωτική κρίση, την αύξηση των τιμών και του πληθωρισμού, τη μείωση της βιομηχανικής παραγωγής και επηρέασαν αρνητικά τόσο την ελληνική οικονομία όσο και τις υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης κατά το 2007-2008. Η χρηματοπιστωτική κρίση στην αγορά στις ΗΠΑ το 2008 και η οικονομική ύφεση που ακολούθησε σε όλες σχεδόν τις αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες επέφερε μεγάλες δομικές αλλαγές στην κοινωνική προστασία και στις εργασιακές σχέσεις (Παναγόπουλος & Ρομπόλης, 2008: 17). Η χρηματοοικονομική κρίση μεταφέρθηκε και στην πραγματική οικονομία ιδιαίτερα στο τέταρτο τρίμηνο του 2008 μετά την κατάρρευση της Lehman Brothers και την κατάρρευση του διεθνούς εμπορίου και της παραγωγής σε διεθνές επίπεδο επηρεάζοντας όλες τις καπιταλιστικές οικονομίες. Το 2009 η παγκόσμια οικονομία βρέθηκε αντιμέτωπη με τη χειρότερη ύφεση της μεταπολεμικής περιόδου με το ρυθμό ανάπτυξης να γίνεται αρνητικός για πρώτη φορά μετά τη Μεγάλη Ύφεση του 1930 (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 52). Η κρίση του δημόσιου χρέους και η τραπεζική κρίση αλληλοτροφοδοτούνται και η χρηματοπιστωτική κρίση της Δύσης εξαπλώθηκε και επηρέασε ολόκληρη την Ευρώπη (Τριανταφυλλίδου, Γρώπα & Κούκη, 2013: 52). Μετά το κραχ του 2008 και τις απώλειες των τραπεζών που ακολούθησαν την έκρηξη της αγοράς σε παράγωγα, δημιουργήθηκε έντονο πρόβλημα ανακύκλωσης χρέους. Το πρόβλημα ήταν πιο έντονο για τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης που ήταν μόνιμα ελλειμματικά (Τριανταφυλλίδου, Γρώπα & Κούκη, 2013: 89). Η Kelton (2003) μία δεκαετία πριν τη κρίση είχε γράψει ότι οι χώρες μέλη της Ευρωζώνης δεν θα είναι σε θέση να διαχειριστούν μια χρηματοπιστωτική κρίση εξαιτίας της αρχιτεκτονικής της ΟΝΕ (Μιχαλοπούλου, 2014: 33).

Η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση ξεκίνησε ύστερα από την υποτίμηση των επενδυτικών κινδύνων, των επενδυτικών τραπεζών και άλλων χρηματοοικονομικών μεσαζόντων κατά την ακραία επιδίωξη γρήγορου κέρδους που οδήγησαν σε φούσκες στις αγορές ακινήτων και άλλων χρηματοοικονομικών προϊόντων. Η κρίση εμφανίστηκε πρώτα στη διατραπεζική αγορά και μετασχηματίστηκε σε οικονομική κρίση όταν οι τράπεζες περιόρισαν τις πιστώσεις προς τις επιχειρήσεις προκειμένου να διατηρηθεί η κεφαλαιακή τους επάρκεια. Το διεθνές εμπόριο κατέρρευσε και επηρεάστηκε όλος ο πλανήτης. Η διεθνής κρίση έφερε την ύφεση στην Ελλάδα ξεσκεπάζοντας το εγχώριο δημοσιονομικό της πρόβλημα (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 120-122).

Οι χώρες της περιφέρειας της ζώνης του ευρώ, όπως η Ελλάδα, η Ισπανία και η Πορτογαλία, βρέθηκαν σε ιδιαίτερα δύσκολη θέση καθώς παρουσίαζαν υψηλά ελλείμματα και δημόσιο χρέος. Η Ελλάδα και η Πορτογαλία είχαν τα μεγαλύτερα δημοσιονομικά ελλείμματα αλλά και τα μεγαλύτερα ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών. Η Ισπανία που επίσης βρέθηκε στο στόχαστρο των αγορών δεν είχε διαχρονικό δημοσιονομικό πρόβλημα αλλά αντιμετώπιζε πρόβλημα ανταγωνιστικότητας (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 78-79). Ιδιαίτερα στην Ελλάδα το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης το 2008 ύστερα από δεκαετίες πλαστής ανάπτυξης, έφερε τους εργαζόμενους σε θέση κατά πολύ δυσχερότερη από εκείνη των ευρωπαϊκών κοινωνιών (Παπαδοπούλου & Κουραχάνης, 2017: 44). Οι αναφερόμενες χώρες δέχθηκαν διαδοχικές υποβαθμίσεις της πιστοληπτικής τους ικανότητας από τις αγορές με αποτέλεσμα η Ελλάδα και η Πορτογαλία να αναγκαστούν να ακολουθήσουν προγράμματα οικονομικής προσαρμογής υπό την εποπτεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (ΕΕ), της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) ενώ η Ισπανία απέφυγε τη μνημονιακή οδό με δανεισμό από την ΕΚΤ και την υιοθέτηση εθνικών προγραμμάτων οικονομικής εξυγίανσης (Ρομποτή & Φερόνας, 2016: 5). Πιο έντονα η Ελλάδα, μέσα από την αναγνώριση πως το πρόβλημα της Ελλάδας ήταν και πρόβλημα της Ευρώπης και απαιτούσε εκτός από εθνικές και Ευρωπαϊκές λύσεις, μπήκε στο πειραματικό εργαστήριο για τη δοκιμή διάφορων ευρωπαϊκών συνταγών για την αντιμετώπιση της κρίσης (Τριανταφυλλίδου, Γρόπα & Κούκη, 2013: 53).

Η αντιμετώπιση της κρίση που επηρέασε όλες τις χώρες απαιτούσε διεθνή συντονισμό. Το ρόλο του συντονισμού ανέλαβε η ομάδα των 19 σημαντικότερων σε μέγεθος οικονομιών συν την Ε.Ε. Οι αποφάσεις για την αντιμετώπιση της κρίσης αφορούσαν τον συντονισμό των οικονομικών πολιτικών, την ενίσχυση του εμπορίου, την ενίσχυση του ΔΝΤ, την ενίσχυση των αναπτυσσόμενων οικονομιών και την αναπτυξιακή βοήθεια στις φτωχότερες οικονομίες. Οι κύριοι χρηματοδότες της Ευρωζώνης, δηλαδή η Γερμανία και η Γαλλία, με διαπραγματευτικό όπλο τη μεγέθυνση του ΕFSF και το βαθμό ευελιξίας του ώστε να αντιμετωπίζει κρίσεις επέμειναν σε ένα Σύμφωνο Ανταγωνιστικότητας για τις χώρες της Ευρωζώνης που να περιέχει κοινά αποδεκτούς περιορισμούς στην πολιτική των μισθών και των εργασιακών σχέσεων, στο ασφαλιστικό και στη φορολογική πολιτική (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 57).

3.2. Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα

Κάνοντας μια ιστορική αναδρομή, η Βρετανία, η Γαλλία και η Ρωσία είχαν αναλάβει την προστασία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους όταν θεσμοθετήθηκε το 1832, ώστε να διαθέτουν τον έλεγχο της Μεσογείου. Ο πρώτος βασιλιάς της Ελλάδας ορίστηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις και οι θεσμοί που διαμορφώθηκαν για τη διαχείριση του νέου κράτους στηριζόντουσαν στις δυτικές αρχές και τον Διαφωτισμό. Παρά τις προσδοκίες δυτικοποίησης της Ελλάδας ωστόσο δεν αρκούσε η υιοθέτηση προτύπων νεωτερικότητας που ακολουθούσαν οι χώρες της δυτικής Ευρώπης. Βασικός λόγος ήταν πως η ελληνική οικονομία ήταν κυρίως αγροτική ενώ η εκβιομηχάνιση ήταν απύσχα. Η δημόσια πολιτική κυριαρχούνταν από τον πατερναλισμό και από συμπεριφορές που εκλαμβάνονταν από την υπόλοιπη Ευρώπη ως πολιτική ανυπακοή, οι Έλληνες εμφανίζονταν ως απείθαρχοι και απρόθυμοι να προσαρμοστούν στα δυτικά πρότυπα της έννοιας του πολίτη (Τριανταφυλλίδου, Γρώπα & Κούκη, 2013: 29).

Μετά το τέλος της επταετούς δικτατορίας το 1974, με την κατάργηση της μοναρχίας και τη μετατροπή του πολιτεύματος σε κοινοβουλευτική δημοκρατία, η Ελλάδα έπαψε να είναι αγροτική κοινωνία και κυρίαρχος έγινε ο τριτογενής τομέας. Ωστόσο η Ελλάδα ποτέ δεν εκβιομηχανίστηκε σε βάθος. Σε αυτό το πλαίσιο και με την κυρίαρχη αντίληψη της οπισθοδρομικής θέσης της Ελληνικής κοινωνίας, η Ελλάδα κατηγορήθηκε έντονα για τα προβλήματα και την κρίση που αντιμετώπισε και θεωρήθηκαν τα μέτρα λιτότητας και οι μηχανισμοί διάσωσης από την Τρόικα ως τα απόλυτα μέτρα νεωτερικότητας που θα έφερναν τη σωτηρία (Τριανταφυλλίδου, Γρώπα & Κούκη, 2013: 30-36).

Η ελληνική κρίση του 2008 ξεκίνησε από την οικονομική δυσπραγία που εισήχθη στην Ελλάδα λόγω της διεθνούς ύφεσης και φανέρωσε την υπερχρέωση του ελληνικού δημοσίου και την αδυναμία ελέγχου του διογκόμενου χρέους του (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 58). Στην έκθεση του ΟΟΣΑ για την ελληνική οικονομία που δημοσιεύτηκε τον Μάιο του 1987 γίνεται λόγος για μακροοικονομικές ανισορροπίες και για προτάσεις για λήψη μέτρων με στόχο τη μείωση των δημοσίων ελλειμμάτων, της κρατικής υπερκατανάλωσης, την αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής και την αύξηση των επενδύσεων. Παρά τη δεινή οικονομική κατάσταση ο ελληνικός λαός δεν ενημερώθηκε κατάλληλα για τις ενδεχόμενες συνέπειες της δημοσιονομικής κρίσης από τις κυβερνήσεις, φοβούμενες ενδεχομένως το πολιτικό κόστος. Δεν ελήφθησαν έγκαιρα μέτρα δραστικής περιστολής του δημοσιονομικού ελλείμματος και

δόθηκε αιφνιδίως προτεραιότητα στην παροχή δημοσιονομικής στήριξης από το ΔΝΤ (Δικαίος, 2012: 15-24).

Την περίοδο 1994-2009 η Ελλάδα ήταν η χώρα της ΕΕ-15 με το υψηλότερο ποσοστό κινδύνου φτώχειας (Δημουλάς & Κουζής, 2018: 49). Από το 2001 που εντάχθηκε η Ελλάδα στο ευρώ τα δημοσιονομικά ελλείμματα ξεπερνούσαν το όριο του 3% της Συνθήκης του Μάαστριχτ (Τριανταφυλλίδου, Γρώπα & Κούκη, 2013: 55). Κατά τα πρώτα τρία χρόνια της παγκόσμιας κρίσης που ξέσπασε το 2007, η ανισότητα στα εισοδήματα, εκτιμάται ότι αυξήθηκε στις χώρες του ΟΟΣΑ περίπου όσο και κατά τα δώδεκα χρόνια που προηγήθηκαν της κρίσης. Η Ελλάδα εισήλθε στην κρίση με υψηλά επίπεδα εισοδηματικής ανισότητας σε σχέση με τις άλλες χώρες της ΕΕ, τα οποία αυξήθηκαν ακόμα περισσότερο στη διάρκεια της κρίσης (Καβουνίδα, 2014: 30).

Το 2007 το γενικό δημόσιο χρέος της Ελλάδας ήταν 103,1% του ΑΕΠ ενώ το 2010 ανερχόταν σε 146,2% του ΑΕΠ. Από το 2008 η Ελλάδα λοιπόν βρέθηκε σε βαθιά οικονομική κρίση, από περίπου 20% το 2007 η εισοδηματική φτώχεια εκτινάσσεται σε σχεδόν 50% το 2016. Η Ελλάδα εμφανίζει ακραίες τιμές ακόμη και σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης (Δημουλάς & Κουζής, 2018: 28). Ιδιαίτερα ο προϋπολογισμός του έτους 2009 παρουσίασε ιδιαίτερα αυξημένο έλλειμμα εξαιτίας κρυφών κρατικών δαπανών για την κατάπτωση εγγυήσεων του Δημοσίου και την εξόφληση παλαιότερων συμβάσεων ανταλλαγής χρέους. Τον Οκτώβριο του 2009 η νεοεκλεγείσα κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ανακοίνωσε πως το έλλειμμα του ελληνικού προϋπολογισμού του 2009 επρόκειτο να είναι πολύ μεγαλύτερο από όσο ισχυριζόταν η προηγούμενη κυβέρνηση. Συγκεκριμένα ο υπουργός οικονομικών ενημέρωσε το ECOFIN ότι το έλλειμμα της Ελλάδας το 2009 θα έφτανε τελικά το 12,5% αντί για 6%, όπως ήταν η προηγούμενη ενημέρωση προς το ECOFIN (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 68). Η Ελλάδα υπήρξε καταλύτης για το ξέσπασμα της κρίσης στη ζώνη του ευρώ καθώς είχε το χειρότερο συνδυασμό τριών διαφορετικών ελλειμμάτων. Το δημοσιονομικό έλλειμμα έφτασε το 15,4% του ΑΕΠ το 2009, το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών έφτασε στο 15% του ΑΕΠ το 2008 και είχε και σοβαρό έλλειμμα αξιοπιστίας. Οι υποβαθμίσεις της Ελλάδας από τους οίκους αξιολόγησης ήταν διαδοχικές. Οι τρομοκρατημένες αγορές υπό την επήρεια του κραχ της Lehman συνειδητοποίησαν πως η οικονομική κρίση μπορεί να μετατραπεί σε κρίση δημόσιου χρέους καθώς οι κυβερνήσεις αναγκάζονταν να αυξήσουν το δανεισμό τους ώστε να αντιμετωπίσουν την κρίση των τραπεζών και της οικονομίας (Τριανταφυλλίδου, Γρώπα & Κούκη, 2013: 54). Από τα μέσα Οκτωβρίου του 2009 η

Ελλάδα θεωρείται ως η πλέον επικίνδυνη χώρα στην Ευρωζώνη. Από τα τέλη του 2009, η χώρα αντιμετωπίζει κρίση δανεισμού λόγω υποβάθμισης της πιστοληπτικής της ικανότητας, των υπερβολικών δημοσίων ελλειμμάτων και χρεών (Δικαίος, 2012: 51). Συνολικά την περίοδο 2009-2012 το ΑΕΠ της Ελλάδας συρρικνώθηκε κατά 18% περίπου (Μουρίκη, Μπαλούρδος, Παπαλιού, Σπυροπούλου, Φαγάκη & Φρονιμου, 2012:23). Η μεγάλη επιδείνωση για την Ελλάδα ξεκινάει από τα τέλη Απριλίου 2010 καθώς επικρατεί η πεποίθηση πως η χώρα βαίνει σε χρεωκοπία. Το 2010 ξεκινάει η μεγάλη απόκλιση στο βιοτικό επίπεδο ης Ελλάδας καθώς ενώ η ευρωπαϊκή οικονομία σταθεροποιείται και ανακάμπτει η ελληνική επιδεινώνεται (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 61-62).

Κατά τον Νίκο Μουζέλη (Ομότιτος Καθηγητής Κοινωνιολογίας, London School of Economics) οι βασικοί λόγοι που εξηγούν την ελληνική κρίση και εμποδίζουν την υπέρβασή της είναι πως η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση έχει οδηγήσει στην κυριαρχία του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου και στην αδυναμία ελέγχου της κίνησης κεφαλαίων σε εθνικό επίπεδο, στην άνιση συναλλαγή μεταξύ Ευρωπαϊκού Βορρά και Νότου που εντείνει την ύφεση μέσω της επιβολής μιας δημοσιονομικής πολιτικής και στο πελατειακό ελληνικό πολιτικό σύστημα που καθιστά την ύφεση ιδιαίτερα επίπονη και αδιέξοδη (Μουρίκη, Μπαλούρδος, Παπαλιού, Σπυροπούλου, Φαγάκη & Φρονίμου, 2012: 9).

Η Ελλάδα με την ένταξή της στην ΕΟΚ και αργότερα στην ΟΝΕ βρέθηκε στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων κρατών. Από το 2010 μετά την υποβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας της Ελλάδας σε μη επενδύσιμο επίπεδο άλλαξε κατηγορία ως δανειζόμενη χώρα (Γκλαβίνης, 2010: 136-137). Η απόδοση ευθυνών για τον εκτροχιασμό των ελληνικών δημόσιων οικονομικών και τα υπέρογκα δημοσιονομικά ελλείμματα αφορά τόσο στις ελληνικές κυβερνήσεις και στους Έλληνες πολιτικούς που προσποιούνταν πως τα δημόσια οικονομικά της χώρας ήταν σε τάξη όσο και στους ευρωπαίους εταίρους που προσποιούνταν πως τους πίστευαν. Υπήρξε συστηματική αποτυχία ως προς τους μηχανισμούς επιτήρησης για την Ευρωζώνη που προβλεπόταν από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, ενώ το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης αποδείχτηκε ανεπαρκές για την αποτροπή τόσο της ελληνική κρίσης όσο και την αντιμετώπιση κρίσεων που παρουσιάστηκαν στην Πορτογαλία και στην Ισπανία. Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είχε κανένα μηχανισμό για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που προέκυψαν (Τριανταφυλλίδου, Γρώπα & Κούκη, 2013: 57). Η ελληνική κρίση απέκτησε στην ΕΕ μεγαλύτερη σημασία από όση θα δικαιολογούσε το

μέγεθος της χώρας, καθώς ως μικρή χώρα τα προβλήματα της δεν θα είχαν σημαντικές επιπτώσεις στο ευρώ και τις άλλες οικονομίες. Όμως υπήρχε ο φόβος αφενός πως η ενδεχόμενη χρεοκοπία της θα έθιγε τραπεζικά ιδρύματα της Γαλλίας και της Γερμανίας και αφετέρου πως αυτή η χρεοκοπία θα μπορούσε να επεκταθεί σε Πορτογαλία και Ισπανία (Καζάκος, 2011: 18).

3.3. Η οικονομική κρίση στην Πορτογαλία

Ως μια σύντομη ιστορική αναδρομή μπορεί να αναφερθεί πως από το 1926 έως το 1974 η Πορτογαλία ήταν υπό δικτατορικό καθεστώς, απομονωμένη και διαχωρισμένη σε διεθνές επίπεδο. Το 1955 έγινε δεκτή στα Ηνωμένα Έθνη και το 1961 έγινε μέλος του ΔΝΤ. Η πορτογαλική κυβέρνηση είχε αποφασίσει να μην συμμετάσχει στο σχέδιο Μάρσαλ το 1947 και να μη λάβει την οικονομική ενίσχυση κρατών της ευρωπαϊκής ηπείρου από τις ΗΠΑ αλλά το 1948 χωρίς διεθνή αποθέματα στην Κεντρική Τράπεζα υποχρεώθηκε τελικά να ζητήσει οικονομική βοήθεια. Το 1960 η Πορτογαλία αντιμετώπισε ξανά οικονομικό πρόβλημα λόγω της έλλειψης διεθνών αποθεμάτων αλλά χάρη στον αναπτυσσόμενο τουριστικό τομέα και τα εμβάσματα μεταναστών το αντιμετώπισε. Μετά την Επανάσταση το 1974 ζήτησε οικονομική βοήθεια από το ΔΝΤ το 1977 και το 1978 για να αντιμετωπίσει σοβαρά ελλείματα και μακροοικονομικές ανισοροπίες, όπως η αύξηση της ανεργίας και η πληθωριστική πίεση. Επίσης ζήτησε οικονομική βοήθεια από το ΔΝΤ το 1983 για την αντιμετώπιση υψηλών δημοσίων και εξωτερικών ελλειμμάτων (Andrade & Duarte, 2011: 197).

Η Πορτογαλία είχε αδύναμους ρυθμούς ανάπτυξης από το 2002. Η πρόγνωση για την πορτογαλική οικονομία ήταν απαισιόδοξη ακόμη και πριν ξεκινήσει η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση. Το 2006 ο επικεφαλής οικονομολόγος του ΔΝΤ περιέγραψε την Πορτογαλία ως χώρα που αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα με αναιμική ανάπτυξη, χαμηλή παραγωγικότητα και οικονομική ανάπτυξη, υψηλά ελλείματα και πληθωρισμό (Pedroso, 2014: 2). Τα χρόνια πριν από την κρίση χαρακτηρίζονται από αδύναμη δημόσια οικονομία, χαμηλή παραγωγική ανάπτυξη, αυξημένα εργατικά κόστη και χαμηλή ανταγωνιστικότητα (Weise, 2020: 2).

Η παγκόσμια οικονομική κρίση επηρέασε σημαντικά την ήδη βεβαρημένη οικονομική κατάσταση της Πορτογαλίας. Η οικονομική κρίση το 2008 άφησε το σημάδι της στην Πορτογαλία σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Η

πορτογαλική ανάπτυξη είχε σχεδόν σταματήσει μεταξύ 2000-2008 (Pinto & Teixeira, 2019: 2). Στην Πορτογαλία το 2007 το γενικό δημόσιο χρέος της χώρας ανερχόταν στο 68,4% του ΑΕΠ ενώ το 2011 στο 111,4% του ΑΕΠ. Το Δεκέμβριο του 2010, η Fitch υποβάθμισε την πιστοληπτική αξιολόγηση της Πορτογαλίας με αρνητικές προοπτικές λόγω της αργής μείωσης του ελλείμματός της και των συνεχών επιδεινούμενων συνθηκών για τη χρηματοδότηση της χώρας και των τραπεζών της (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 82). Η αρχική απάντηση της κυβέρνησης στην κρίση ήταν η χρήση φορολογικών κινήτρων για τον περιορισμό των επιπτώσεων της οικονομικής ύφεσης, αλλά υπό την πίεση των χρηματοπιστωτικών αγορών και των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων, η απάντηση αυτή αντιστράφηκε. Η δημοσιονομική ενοποίηση έγινε προτεραιότητα και εφαρμόστηκαν την περίοδο 2009-2010 τρία διαδοχικά πακέτα λιτότητας ύστερα από διαπραγμάτευση με ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα. Τα πακέτα αυτά περιλάμβαναν περικοπές μισθών, συντάξεων και παροχών πρόνοιας, αύξηση φορολόγησης και ιδιωτικοποιήσεων. Όταν η κυβέρνηση πρότεινε το τέταρτο πακέτο το οποίο απορρίφθηκε από το Κοινοβούλιο τον Μάρτιο του 2011 ο πρωθυπουργός παραιτήθηκε και λίγες μέρες αργότερα η Πορτογαλία υπέβαλε επίσημο αίτημα για χρηματοδότηση και υπέγραψε Μνημόνιο Συμφωνίας τον Μάιο του 2011 (Lisi, 2020: 5).

Η κυβέρνηση της Πορτογαλίας, όπως και της Ελλάδας, αποκλείστηκε από τις διεθνείς αγορές ομολογιών και υποχρεώθηκε να ζητήσει χρηματοδοτικά δάνεια για να χρηματοδοτήσουν το δημόσιο τομέα τους και να ανακεφαλαιοποιήσουν τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματά τους. Όπως και η Ελλάδα έτσι και η Πορτογαλία προέβη σε επίσημες δεσμεύσεις προς τους δανειστές, οι οποίοι εκπροσωπούνται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, ότι θα φέρει σε πέρας μεταρρυθμίσεις πολιτικών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015: 10). Η διάσωση με το δανεισμό 78 δισεκατομμυρίων ευρώ χορηγήθηκε υπό τον όρο ότι η πορτογαλική κυβέρνηση θα εφαρμόσει διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και οδυνηρά μέτρα λιτότητας με εκτεταμένο αντίκτυπο στο κράτος πρόνοιας και στο δημόσιο τομέα. Όπως και οι Έλληνες έτσι και οι Πορτογάλοι κατηγορήθηκαν από τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης για υπερβολικό καταναλωτισμό, πέρα από τις παραγωγικές τους δυνατότητες, γεγονός που θεωρήθηκε και ως κύρια αιτία της κρίσης (Lisi, 2020: 5).

Η λιτότητα που επιβλήθηκε από το Μνημόνιο Συμφωνίας το 2011 προκειμένου να περιοριστεί η κρίση, οδήγησε την Πορτογαλία σε βαθιά ύφεση που είχε

καταστροφικές συνέπειες σε ορισμένους τομείς της οικονομίας. Οι νέοι και επισφαλείς εργαζόμενοι επηρεάστηκαν ιδιαίτερα καθώς η ανεργία αυξήθηκε την περίοδο 2012-2013 στο 37,7%. Αυξήθηκε η φτώχεια και η ανεργία ενώ μειώθηκαν τα κοινωνικά επιδόματα και έγιναν σημαντικές περικοπές στις συντάξεις γήρατος και στις υπηρεσίες υγείας (Pedroso, 2014: 1).

3.4. Η οικονομική κρίση στην Ισπανία

Η μεγάλη ύφεση έπληξε και την Ισπανία το 2008 όπως και πολλές άλλες χώρες της ΕΕ. Η οικονομική κρίση επηρέασε την Ισπανία σε δύο φάσεις. Η πρώτη ύφεση ήταν από το δεύτερο τρίμηνο του 2008 έως το τέταρτο τρίμηνο του 2009, που προκλήθηκε από τη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση ακολουθούμενη από μια βραχύβια ανάκαμψη και στη συνέχεια η δεύτερη ύφεση ήταν από το τέταρτο τρίμηνο του 2010 έως το δεύτερο τρίμηνο του 2013, που προκλήθηκε από την κρίση της ευρωζώνης. Η ισπανική διπλή ύφεση ήταν μακράν η μεγαλύτερη από το 1975 μετά το θάνατο του Φράνκο και τη μετάβαση στη δημοκρατία μετά από 36 χρόνια δικτατορίας (Sanz de Galdeano & Terskaya, 2020: 2). Η Ισπανία αν και είναι η τέταρτη μεγαλύτερη οικονομία της ζώνης του ευρώ και η πέμπτη μεγαλύτερη στην ΕΕ-27 βρέθηκε στο επίκεντρο της προσοχής των αγορών από το Δεκέμβριο του 2010. Η Ελλάδα, η Ιρλανδία και η Πορτογαλία αποτελούσαν μαζί το 4,4% της οικονομικής δραστηριότητας στην ΕΕ-27, ενώ η Ισπανία από μόνη της το 8,9%. Η Ισπανία είναι τέσσερις φορές μεγαλύτερη από την Ελλάδα και έχει ασκήσει σημαντική επίδραση στην οικονομία της Ευρωζώνης. Η Ισπανία είχε κομβική σημασία για την εξέλιξη της κρίσης λόγω του μεγέθους της και της διασύνδεσης της οικονομίας της με τις υπόλοιπες οικονομίες της Ευρωζώνης. Ύστερα από μια δεκαετία υψηλής ανάπτυξης εισήλθε το 2008 σε βαθιά ύφεση. Η αναιμική ανάπτυξη που σημειώθηκε το 2010 συνέχιζε να απειλείται από το υψηλό χρέος του ιδιωτικού τομέα. Ωστόσο η Ισπανία είχε πολλά ισχυρά σημεία για να υποστηρίξει την ανάκαμψη. Η δημοσιονομική της κατάσταση πριν την κρίση ήταν θετική. Βέβαια παρουσίασε δραματική επιδείνωση καθώς από πλεόνασμα 1,9 του ΑΕΠ το 2007 παρουσίασε έλλειμμα 11,1% το 2009 (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 82).

Πρώτα η Ελλάδα το 2010, αφού αντιμετώπισε σοβαρή κρίση χρέους έλαβε στήριξη υπέρ της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, στη συνέχεια η Πορτογαλία το

2011 ενώ οι χρηματοπιστωτικοί τομείς της Ισπανίας επλήγησαν κατά τη διάρκεια του 2012. Μαζί με την ισχνή οικονομική ανάπτυξη και την αυξανόμενη ανεργία η Ισπανία είχε να αντιμετωπίσει επίσης κρίση στον τραπεζικό τομέα. Όπως η Ελλάδα και η Πορτογαλία και Ισπανία αναγκάστηκε να εφαρμόσει προγράμματα ευρέων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και δημοσιονομικής εξυγίανσης. Η Ισπανία έλαβε ειδική μορφή προσωρινής χρηματοδοτικής συνδρομής από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (ΕΜΣ) για να αποκαταστήσει τον χρηματοπιστωτικό της κλάδο και οι μεταρρυθμίσεις της κυβέρνησης παρακολουθούνταν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Το πρόγραμμα ξεκίνησε τον Ιούλιο του 2012 χωρίς το ΔΝΤ, είχε διάρκεια 18 μήνες και ύψος 100 δις ευρώ από τα οποία εκταμιεύτηκαν μόνο τα 41 δις ευρώ (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015: 10).

Υπό την πίεση των αγορών, η ισπανική κυβέρνηση έλαβε δραστικά μέτρα για τη μείωση του ελλείμματος κάτω του 3% έως το 2013, συμπεριλαμβανομένων μειώσεων 5% στους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων και προσλήψεις με αναλογία 1 πρόσληψη για κάθε 10 αποχωρήσεις. Η Moody's ανακοίνωσε το Δεκέμβριο του 2010 πως εξετάζει το ενδεχόμενο αρνητικής αναθεώρησης της αξιολόγησης των ισπανικών τραπεζών, ενώ πολλοί αναλυτές εκτιμούσαν πως οι πόροι του μηχανισμού διάσωσης δεν επαρκούν για τη διάσωση της Ισπανίας. Στο πλαίσιο όλων των ισχυρών πιέσεων που δεχόταν, το Φεβρουάριο του 2011 η ισπανική κυβέρνηση ήρθε σε συμφωνία με τα συνδικάτα για αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης στα 67 χρόνια (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 83).

Στις αρχές Ιανουαρίου του 2011 οι επιτυχημένες εκδόσεις ομολόγων από την Ισπανία και την Πορτογαλία σηματοδότησαν μια μικρή ανάπαυλα των πιέσεων και αύξηση των προσδοκιών για μια συνολική λύση της κρίσης (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 83).

Κεφάλαιο 4

Οι εξελίξεις στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων την περίοδο των μνημονίων στην Ελλάδα

4.1. Οι εξελίξεις στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων την περίοδο των μνημονίων

Η χρηματοπιστωτική ύφεση και τα μέτρα λιτότητας για τη διαχείριση ελλειμμάτων και χρεών οδήγησαν την Ευρώπη των 27 σε συρρίκνωση των διαθέσιμων πόρων στην αγορά εργασίας, μείωση της απασχόλησης, αύξηση των απολύσεων, αύξηση της ανεργίας και στην υιοθέτηση ελαστικής και ευέλικτης εργασίας (Κουζής, Γεωργιάδου, Σταμάτη & Κούστα, 2012: 151). Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών παρατηρήθηκε μια σταδιακή σύγκλιση των καθεστώτων κοινωνικού κράτους γύρω από στρατηγικές για τον εκσυγχρονισμό των κοινωνικών μοντέλων μέσω πολιτικών προσανατολισμένων στην εργασία και την ενεργοποίηση του εργατικού δυναμικού σε νέες μορφές επένδυσης (Τριανταφυλλίδου, Γρόπα & Κούκη, 2013: 274).

Με την οικονομική ύφεση και την χρηματοοικονομική κρίση εκδηλώθηκε σημαντική αύξηση του αριθμού των εταιρικών πτωχεύσεων. Συγκεκριμένα την περίοδο 2008-2009 ο αριθμός εταιρικών πτωχεύσεων στην Ευρωζώνη αυξήθηκε στο 46% με αποτέλεσμα πάνω από 1.2 εκατ. θέσεις εργασίας να χαθούν συνολικά στην Ευρώπη λόγω πτωχεύσεων το 2008, 2 εκατ. θέσεις εργασίας το 2009 και 1.4 εκατ. θέσεις εργασίας το 2010. Οι χώρες της Νότιας Ευρώπης εμφανίζουν σχεδόν στο σύνολό τους μικρό δείκτη πτωχεύσεων (Ελλάδα 7, Πορτογαλία 47 και Ισπανία 14) ο οποίος οφείλεται και στην επικράτηση μικρών ή ατομικών επιχειρήσεων στην οικονομία (Κουζής, Γεωργιάδου, Σταμάτη & Κούστα, 2012: 15-17).

Πρώτα η Ελλάδα το 2010 αντιμετώπισε σοβαρή κρίση χρέους, το 2011 επεκτάθηκε στην Πορτογαλία ενώ και οι χρηματοπιστωτικοί τομείς της Ισπανίας επλήγησαν το 2012. Η Ελλάδα και η Πορτογαλία είχαν να αντιμετωπίσουν την ισχνή οικονομική ανάπτυξη και την αυξανόμενη ανεργία ενώ η Ισπανία είχε να αντιμετωπίσει επίσης κρίση στον τραπεζικό τομέα. Για την αντιμετώπιση αυτών των έντονων προβλημάτων και οι τρεις χώρες εφάρμοσαν προγράμματα ευρέων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και δημοσιονομικής εξυγίανσης με σκοπό τη χαλιναγώγηση των πηγών του χρέους και των ελλειμμάτων, την αποκατάσταση της σταθερότητας στον τραπεζικό τομέα και της εμπιστοσύνης της αγοράς. Οι κυβερνήσεις της Ελλάδας και

της Πορτογαλίας αποκλείστηκαν από τις διεθνείς αγορές ομολόγων και υποχρεώθηκαν να ζητήσουν χρηματοδοτικά δάνεια με την προϋπόθεση να προβούν σε επίσημες δεσμεύσεις προς τους δανειστές ενώ η Ισπανία έλαβε μια ειδική μορφή προσωρινής χρηματοδοτικής συνδρομής από τον ευρωπαϊκό μηχανισμό σταθερότητας (ΕΜΣ). Πριν την κρίση και οι τρεις χώρες διέθεταν σύστημα συλλογικών συμβάσεων, κυρίως σε κεντρικό ή κλαδικό επίπεδο. Καίριο γνώρισμα της μεταρρύθμισης των εργασιακών σχέσεων στην Ισπανία και την Πορτογαλία πριν την κρίση, ήταν τα τριμερή κοινωνικά σύμφωνα. Λόγω της κρίσης δημιουργήθηκαν προγράμματα μεταρρύθμισης που προέβλεπαν ένα ευρύ φάσμα αλλαγών προκειμένου να αποκατασταθούν οι δυνατότητες ανάπτυξης και ανταγωνιστικότητας. Τα θέματα των κλαδικών διαπραγματεύσεων, οι μηχανισμοί τριμερούς συνεργασίας των θεσμών για τον καθορισμό των μισθών και των κανόνων που διέπουν τις εργασιακές συγκρούσεις αποτέλεσαν αντικείμενο μεταρρύθμισης (Μονάδα Β1, 2015: 10).

4.2. Το Πρώτο Μνημόνιο στην Ελλάδα

Ως αποτέλεσμα των διαδοχικών μεταρρυθμίσεων της αγοράς εργασίας από το 1900 και μετά το 2008 ο Δείκτης Προστασίας της Απασχόλησης στην Ελλάδα είχε ήδη πέσει στο 2,97% χαμηλότερο από το αντίστοιχο της Ισπανίας (ΟΟΣΑ, 2010). Το 2008 το 22% των εργαζομένων στην Ελλάδα είναι χαμηλόμισθοι με αποδοχές μικρότερες των 830 ευρώ (στις αποδοχές περιλαμβάνονται οι εισφορές του μισθωτού στα ασφαλιστικά ταμεία και ο φόρος εισοδήματος). Η ακρίβεια προκάλεσε αποτελέσματα επιπλέον ύφεσης και επιβράδυνσης της οικονομίας. Η κάμψη της οικοδομικής δραστηριότητας, η έλλειψη ρευστότητας, η άνοδος των επιτοκίων, η μεγάλη πτώση του Γενικού Δείκτη του Χρηματιστηρίου Αθηνών, η αύξηση του αριθμού των ακάλυπτων επιταγών, η επιδείνωση του εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών κι υπηρεσιών, η διεύρυνση του ελλείμματος ήταν στοιχεία που χαρακτήριζαν τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, τον δυσμενή κόσμο εργασίας και την κοινωνική κρίση του 2008 (INE, 2008).

Από την είσοδο της Ελλάδας στην Ευρωζώνη ως το 2008 η χώρα δεν κατάφερε ποτέ να περιορίσει το δημοσιονομικό της έλλειμμα κάτω από το όριο του 3% του ΑΕΠ. Μάλιστα για την παραβίαση του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης μπήκε σε καθεστώς δημοσιονομικής επιτήρησης το 2004, βγήκε το 2007 για λίγο και ξαναμπήκε

τον Απρίλιο του 2007 (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 64). Η Ελλάδα αντιμετώπιστηκε ως μοναδική περίπτωση που απαιτούσε έκτακτα μέτρα. Αντιμέτωπη με δημοσιονομικό έλλειμμα και τεράστιο δημόσιο χρέος προσέφυγε σε μηχανισμό στήριξης υποβάλλοντας τον Μάιο 2010 αίτηση για 80 δις ευρώ από τις 15 χώρες του Ευρώ και 30 δις ευρώ από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και υπογράφοντας τη «Σύμβαση Δανειακής Διευκόλυνσης» με τις χώρες του Ευρώ και τον «Διακανονισμό Χρηματοδότησης Αμέσου Ετοιμότητας» με το ΔΝΤ (Αναγνωστόπουλος, Γιαβρόγλου, Καμινιώτη, Κυριακούλιας, Παϊδούση, Πετράκης, Χαρίσης & Χλέτσος, 2013: 4). Η προσφυγή στον μηχανισμό χρηματοδοτικής στήριξης που δημιουργήθηκε από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, επέβαλε στην Ελλάδα μια σειρά από μέτρα μακροοικονομικής εξυγίανσης τα οποία συμπεριελήφθησαν στη δανειακή σύμβαση την οποία υπέγραψε η Ελλάδα με τους δανειστές της γνωστή ως «Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής» (Μνημόνιο-1). Τα χρήματα θα δίνονταν με δόσεις ύστερα από την αξιολόγηση της πορείας υλοποίησης των μέτρων που περιλαμβάνονταν στο Μνημόνιο. Η Ελλάδα δεσμεύτηκε να εφαρμόσει μια σειρά πολιτικών δημοσιονομικής εξυγίανσης και μεταρρυθμίσεων με στόχο τη μείωση του δημοσίου ελλείματος, την αποκατάσταση της βιωσιμότητας των δημόσιων οικονομικών και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας με στόχο την μακροπρόθεσμη ανάπτυξη. Στα μέτρα συμπεριλήφθηκαν μεταρρυθμίσεις στο ασφαλιστικό, στο σύστημα υγείας, στο δημόσιο τομέα και στις εργασιακές σχέσεις. (Μουρίκη, Μπαλούρδος, Παπαλιού, Σπυροπούλου, Φαγάκη & Φρόνιμου, 2012: 51). Τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής και διαθρωτικών μεταρρυθμίσεων επέφεραν ριζικές αλλαγές στην ελληνική οικονομία και κοινωνία και ιδιαίτερα στην αγορά εργασίας, στην απασχόληση και στις εργασιακές σχέσεις.

Στο πλαίσιο της συμφωνίας διάσωσης της Ελλάδας ακολουθήθηκαν στρατηγικές απελευθέρωσης, περιορισμοί στις προστατευτικές ρυθμίσεις προς τους εργαζόμενους, ευελιξία στην εργασία, δραστικές περικοπές σε μισθούς και ημερομίσθια, πάγωμα των προσλήψεων στο δημόσιο τομέα, δέσμευση για την απομάκρυνση ενός μεγάλου αριθμού δημοσίων υπαλλήλων και αναδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων και των συνθηκών εργασίας (Τριανταφυλλίδου, Γρώπα & Κούκη, 2013: 294).

4.3. Μισθολογικές Ρυθμίσεις και Παρεμβάσεις του 1^{ου} Μνημονίου στις Εργασιακές Σχέσεις

Με τον ν.3833/2010 που προηγήθηκε του Πρώτου Μνημονίου επιχειρήθηκε παρέμβαση στις αμοιβές και στο καθεστώς εργασίας των εργαζομένων του δημοσίου τομέα. Επιβλήθηκαν μισθολογικές μειώσεις καταργώντας το περιεχόμενο των ισχυουσών Συλλογικών Συμβάσεων Εργασίας (ΣΣΕ) (Κουζής & Καψάλης, 2020: 20). Στο πλαίσιο της πρώτης συμφωνίας διάσωσης υλοποιήθηκαν νομοθετικές ρυθμίσεις που διευκόλυναν την χαλάρωση της εφαρμογής των κλαδικών συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Με τα νέα μέτρα αυξήθηκε το όριο για τις ομαδικές απολύσεις, μειώθηκε το κόστος αποζημιώσεων και υπερωριών, δόθηκε ώθηση στην προσωρινή απασχόληση και διευκολύνσεις στην μερική απασχόληση και στην εκ περιτροπής απασχόληση. Θεσπίστηκαν αμοιβές κάτω από το όριο του κατώτατου μισθού που προβλεπόταν στην εθνική συλλογική σύμβαση εργασίας για τους νέους εργαζόμενους (Τριανταφυλλίδου, Γρώπα & Κούκη, 2013: 294).

Η ελληνική αγορά εργασίας γνώρισε σημαντικότερες θεσμικές ανατροπές τη διετία 2010-2012 που άλλαξαν το τοπίο των εργασιακών σχέσεων και ανέτρεψαν σταθερές δεκαετιών στο σύστημα διαμόρφωσης μισθών με βασικό επιχείρημα την αύξηση της ανταγωνιστικότητας. Υπήρξε μια εμμονή των δανειστών στη μείωση των συντελεστών του εργατικού κόστους με παρεμβάσεις στο σύστημα διαμόρφωσης των μισθών, στο καθεστώς των απολύσεων και στην ελαστικοποίηση των ωρών και των όρων απασχόλησης (Μουρίκη, Μπαλούρδος, Παπαλιού, Σπυροπούλου, Φαγάκη & Φρόνιμου, 2012: 51). Κατά τα έτη 2010-2011, ο αριθμός των απασχολούμενων μειώθηκε κατά 8,6%, έναντι 10,4% του ΑΕΠ. Το υπόλοιπο περίπου 2% της μείωσης του προϊόντος προήλθε από την μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας (Ρομπόλης, Ιωακείμογλου, Γεωργιάδου, Δημουλάς, Ευσταθόπουλος, Κουζής, Καψάλης, Κρητικίδης, Κούστα, Λινάρδης-Ρυλμόν, Μητράκος, Σταμάτη, Τριανταφύλλου & Χρυσανθόπουλος, 2012: 63).

Με τον ν.3845/2010, που συνιστά νόμο του Πρώτου Μνημονίου, τίθενται τα θεμέλια μιας έντονης θεσμικής επέμβασης στις εργασιακές σχέσεις και στις μισθολογικές ρυθμίσεις. Εισάγεται το γενικό πλαίσιο για την άρση της ευνοϊκότερης ρύθμισης σε περίπτωση συρροής των ΣΣΕ και εισάγεται το γενικό πλαίσιο αλλαγών στο σύστημα επίλυσης των συλλογικών διαφορών και στη λειτουργία του Οργανισμού Μεσολάβησης και Διαιτησίας (ΟΜΕΔ) (Κουζής & Καψάλης, 2020: 9). Οι αλλαγές που

προβλέπονται δεν αποτελούν καινοτομία στον ευρωπαϊκό χώρο καθώς συναντώνται διάσπαρτες σε διάφορες χώρες, αλλά είναι εντυπωσιακό το γεγονός πως μόνο στην Ελλάδα λαμβάνονται μαζικά μέτρα σε τόσο μικρό διάστημα. Οι μισθωτοί εργαζόμενοι έρχονται αντιμέτωποι με έναν καταγισμό εξελίξεων, με πληθώρα μνημονιακών μέτρων και όρων που θίγουν συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματά τους χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα διαλόγου για τη συνδιαμόρφωση των αλλαγών. Τα μνημονιακά αυτά μέτρα εντάσσονται σε μια στρατηγική συρρίκνωσης δικαιωμάτων που διέπουν τις εργασιακές σχέσεις πριν την υπογραφή του Μνημονίου. Στόχος των αλλαγών αυτών φαίνεται να είναι η αύξηση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων μέσω της συμπίεσης των μισθών των εργαζομένων. Τα εργασιακά μέτρα που προβλέπονται από τα μνημόνια οδηγούν σε γενίκευση της εργασιακής επισφάλειας η οποία ενισχύεται με μέτρα επέκτασης της ευέλικτης εργασίας, θέσπιση φθηνότερων και ευκολότερων απολύσεων σε μια εποχή αυξανόμενης ανεργίας και οικονομικής ύφεσης (Δικαίος, 2012: 250-251).

Στην Ελλάδα πάγωμα μισθών πραγματοποιήθηκε αρχικά στο δημόσιο τομέα από το 2009. Στην Ελλάδα παρατηρήθηκαν μειώσεις της τάξης του 12% - 20% το 2010, έως 17% το 2011- 2013 και έως 55% από το 2010-2015. Συγκεκριμένα στην Ελλάδα το 2007 ο μηνιαίος μισθός ήταν στα 626€, το 2009 701€, το 2010 701€, από το 2010-2011 740€, το 2012 751€ και από το 2013-2015 580€. Επίσης τα έτη 2012 και 2013 σημειώθηκε κατάργηση ή μείωση ειδικών επιδομάτων στο δημόσιο τομέα τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Πορτογαλία. Ειδικά στην Ελλάδα καταργήθηκε ο 13^{ος} και 14^{ος} μισθός στο δημόσιο και τα επιδόματα σύνταξης (Ρομποτή & Φερόνας, 2016: 48). Την περίοδο 2010-2012 πραγματοποιήθηκε σημαντική μείωση των μισθών όπως όριζε η εσωτερική υποτίμηση που ζητούσε η Τρόικα ως μέσο για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Η Ελλάδα μείωσε το δημοσιονομικό έλλειμμα κατά περίπου εννέα ποσοστιαίες μονάδες ενός ΑΕΠ που έφθινε ραγδαία αλλά το χρέος συνέχιζε να μην είναι βιώσιμο καθώς η βιωσιμότητα εξαρτάται από τις προοπτικές ανάπτυξης (Τριανταφυλλίδου, Γρώπα & Κούκη, 2013: 64).

Στις εργασιακές σχέσεις αιχμή των αλλαγών ήταν η υπεροχή των επιχειρησιακών συμβάσεων έναντι των κλαδικών. Οι νέες ρυθμίσεις ανέτρεψαν εξελίξεις δεκαετιών που ήταν ευνοϊκές για τους μισθωτούς, έθεσαν όριο προς τα κάτω στον καθορισμό των μισθών, περιορίστηκαν οι λόγοι προσφυγής στη διαιτησία και έγιναν πιο ευέλικτες οι διατάξεις της εργατικής νομοθεσίας (Καζάκος, 2011: 96-97). Με το ν.3871/2010 παραμένουν ανίσχυρες οι διαιτητικές αποφάσεις που προβλέπουν

μισθολογικές αυξήσεις μέχρι τέλους του 2012 πέραν των αυξήσεων που ορίζονται στην ισχύουσα ΕΓΣΣΕ. Με το άρθρο 13 του ν.3899/2010 εισάγονται ειδικές επιχειρησιακές ΣΣΕ με δυνατότητα απόκλισης από τις υπερκείμενες κλαδικές ΣΣΕ έπειτα από γνωμοδότηση του Συμβουλίου Κοινωνικού Ελέγχου της Επιθεώρησης Εργασίας (Κουζής & Καψάλης, 2020: 9). Την περίοδο 2008 - 2012 η μείωση του ΑΕΠ ξεπέρασε το 20%, το βιοτικό επίπεδο της χώρας μειώθηκε δραματικά ενώ η ανεργία ξεπέρασε το 25% (Τριανταφυλλίδου, Γρώπα & Κούκη, 2013: 64).

Μέχρι το 1^ο Μνημόνιο μετά την τρίτη ανανέωση μιας σύμβασης Ορισμένου Χρόνου μετατρεπόταν σε σύμβαση Αορίστου Χρόνου ενώ η μέγιστη διάρκεια με συμβάσεις ορισμένου χρόνου ήταν οι 24 μήνες. Με το ν.3899/2010 η μέγιστη διάρκεια των συμβάσεων Ορισμένου Χρόνου ανήλθε στους 36 μήνες. Επίσης αυξήθηκε από το 2010 η Κοινοφελής Εργασία στο δημόσιο τομέα με πρόσληψη ανέργων για πολύ μικρό χρονικό διάστημα χωρίς δικαιώματα και προοπτική απασχολησιμότητας καθώς δεν ονομάζονται εργαζόμενοι αλλά ωφελούμενοι κοινοφελούς εργασίας. Στο δημόσιο τομέα οι προσλήψεις περιορίζονται στο 1/5 αποχωρήσεις.

Επιπλέον με το ν.3899/2010 δόθηκε η δυνατότητα απόλυσης μετά από σύμβαση ενός χρόνου χωρίς καμία υποχρέωση αποζημίωσης. Επίσης θεσπίστηκαν διευκολύνσεις στις απολύσεις με την απελευθέρωση των ατομικών και συλλογικών απολύσεων. Μετά το 2010 επεκτάθηκε η δοκιμαστική περίοδος από 2 μήνες σε 12 μήνες, οπότε δικαιούχοι αποζημίωσης ορίζονται όσοι έχουν συμπληρώσει τη δωδεκάμηνη δοκιμαστική περίοδο. Η δε αποζημίωση μπορεί να καταβληθεί σε ν δόσεις με μόνη υποχρέωση την προκαταβολή 2 μισθών και την καταβολή 2 μισθών σε κάθε δόση.

4.4. Το Δεύτερο Μνημόνιο

Το Δεύτερο πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής για την Ελλάδα υπογράφηκε τον Μάρτιο 2012. Τα νέα μέτρα λιτότητας που περιλαμβάνονται στο μεσοπρόθεσμο δημοσιονομικό πλαίσιο στρατηγικής 2012-2015 χαρακτηρίζονται από κοινωνική - εργασιακή αναλγησία, υφεσιακή προσήλωση και έκρηξη της ανεργίας καθώς αποσύρονται πόροι από την πραγματική οικονομία χωρίς να εισρέουν αντίστοιχοι ή περισσότεροι χρηματοδοτικοί πόροι για την ανάπτυξη και την ανασυγκρότηση της ελληνικής οικονομίας (Ρομπόλης, Ιωακείμογλου, Γεωργιάδου, Δημουλάς,

Ευσταθόπουλος, Κουζής, Καψάλης, Κρητικίδης, Κούστα, Λινάρδης-Ρυλμόν, Μητράκος, Σταμάτη, Τριανταφύλλου & Χρυσανθόπουλος, 2012: 280). Η στρατηγική στόχευση της Ελλάδας σύμφωνα με το Μνημόνιο-2 και τις συστάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής είναι η μείωση του ονομαστικού μοναδιαίου κόστους εργασίας (Γιαβρόγλου, 2012: 4).

Η δεύτερη συμφωνία διάσωσης προχώρησε ακόμα περισσότερο στον παραμερισμό της εθνικής συλλογικής σύμβασης και των συλλογικών διαπραγματεύσεων. Ο κατώτατος μισθός μειώθηκε κατά 22% για τους νέους εργαζόμενους μέσω νομοθετικής ρύθμισης από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και το Υπουργικό Συμβούλιο καθώς παρακάμφθηκε η κανονική κοινοβουλευτική διαδικασία, στο όνομα προώθησης των μηχανισμών της αγοράς και της αύξησης της ανταγωνιστικότητας. Με τη μείωση του κατώτατου μισθού παρατηρείται πτώση σε ένα μεγάλο φάσμα απολαβών με έντονες περικοπές. Οι μισθοί συμπιέζονται προς τα κάτω ενώ η ευέλικτη και επισφαλής εργασία ενισχύεται δραματικά (Τριανταφυλλίδου, Γρόπα & Κούκη, 2013: 296). Το 2012 παρουσιάζονται οι υψηλότερες μειώσεις του ρυθμού απασχόλησης στην Ελλάδα. Αρνητικές εξελίξεις στην απασχόληση παρατηρούνται επίσης στην Ισπανία και στην Πορτογαλία. Στην Ελλάδα όπως και στην Ισπανία το ¼ του εργατικού δυναμικού πλήττεται από ανεργία κατά την περίοδο 2003-2012, γεγονός που σημαίνει πως χωρίς εργασία τα νοικοκυριά στερούνται της βασικής πηγής εισοδήματος και κινδυνεύουν να βρεθούν σε κοινωνικό αποκλεισμό αγγίζοντας την ακραία φτώχεια. Το 2012 η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας στην Ε.Ε., η κατάσταση στην ελληνική αγορά είναι αρνητική και οι εργασιακοί και οικονομικοί δείκτες αποκλίνουν όλο και περισσότερο από τους αντίστοιχους δείκτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Αναγνωστόπουλος, Γιαβρόγλου, Καμινιώτη & Παϊδούση, 2014: 13).

Την περίοδο 2010-2013 ο δείκτης του συνολικού κόστους εργασίας ανά ώρα στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας μειώνεται κατά 18,7%. Η προσαρμογή ήταν εντονότερη στο δημόσιο τομέα παρά στον ιδιωτικό τομέα. Στον ιδιωτικό τομέα σημειώνεται υπέρ-συγκέντρωση των εργαζομένων σε χαμηλά μισθολογικά κλιμάκια, ενώ στο δημόσιο τομέα η πλειονότητα των εργαζομένων εντάσσεται σε μεσαία μισθολογικά κλιμάκια (Αναγνωστόπουλος, Γιαβρόγλου, Καμινιώτη & Παϊδούση, 2014: 15).

Οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης, μεταξύ των οποίων και η μερική απασχόληση προωθούνται από την ευρωπαϊκή επιτροπή και παρουσιάζουν αυξητικές

τάσεις. Ωστόσο θα πρέπει να σημειωθεί πως στην Ελλάδα η πλειοψηφία της μερικής απασχόλησης ήταν και παραμένει ακούσια και για το λόγο αυτό χαρακτηρίζεται ως επισφαλής. Στην Ελλάδα η μερική απασχόληση αυξήθηκε από 3,9% το 2003 σε 7,6% το 2012. Στην Ισπανία το ποσοστό αντίστοιχα ανήλθε από 8,2% το 2003 σε 14,6% το 2012, ενώ στην Πορτογαλία από 8,8% το 2003 σε 11% το 2012 (Αναγνωστόπουλος, Γιαβρόγλου, Καμινιώτη & Παϊδούση, 2014: 49). Σε σχέση με το 2010 και το 2011 η μετατροπή των συμβάσεων πλήρους απασχόλησης σε μερικής απασχόληση αυξήθηκε κατά 73% ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την εκ περιτροπής εργασία εκτινάχθηκε στο 19% για μετατροπές που γίνονται με τη σύμφωνη γνώμη του εργαζόμενου και 63% για μετατροπές που επιβλήθηκαν μονομερώς από τον εργοδότη (Τριανταφυλλίδου, Γρόπα & Κούκη, 2013: 296).

Ο βαθμός αυτοαπασχόλησης στο σύνολο της συνολικής απασχόλησης προσδίδει ιδιαιτερότητες στην αγορά εργασίας. Στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2012 ανέρχεται σε 15,6% και παρουσιάζει μικρή διαχρονική μείωση. Στην Ελλάδα το 2012 ανερχόταν σε 34,6% και επίσης παρουσιάζει μικρή διαχρονική μείωση (Αναγνωστόπουλος, Γιαβρόγλου, Καμινιώτη & Παϊδούση, 2014: 50).

4.5. Ανεργία και Επίδομα Ανεργίας

Το 2012 το μέσο ποσοστό ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση ήταν 10,5% ενώ στην Ελλάδα ήταν 24,2%, στην Πορτογαλία 14,4% και στην Ισπανία 14,1%. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση το ποσοστό που βρίσκεται στα όρια της φτώχειας και του αποκλεισμού ανέρχεται σε 10,9% το 2012 ενώ στην Ελλάδα βρίσκεται το 17,5% και αποτελεί το υψηλότερο στην ΕΕ. Το αντίστοιχο ποσοστό στην Πορτογαλία είναι 9,9% ενώ στην Ισπανία 15% (Αναγνωστόπουλος, Γιαβρόγλου, Καμινιώτη & Παϊδούση, 2014: 50). Το 2013 και 2014 η ανεργία στην Ελλάδα έφτασε στα υψηλότερα επίπεδα 27,5% και 28% αντίστοιχα στην ΕΕ (Δημουλάς, & Κουζής, 2018: 195). Η διόγκωση της ανεργίας ως συνέπεια της κρίσης και των μνημονιακών μέτρων υπερβαίνει το ιστορικό ανώτατο ποσοστό στα τέλη της δεκαετίας του 1950, περίοδο έξαρσης της εξωτερικής μετανάστευσης (Κουζής, 2015: 9). Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ ενώ το Μάιο του 2008 ο αριθμός των ανέργων ήταν περίπου 300.000, ποσοστό δηλαδή 6,6%, το Μάιο του 2013 πλησίασε τους 1.400.000 δηλαδή ποσοστό 27,5%. Η δραματική άνοδος της ανεργίας υπήρξε θεαματική και πρωτοφανής και οδήγησε στη

συρρίκνωση της απασχόλησης καθώς 1.000.000 θέσεις εργασίας χάθηκαν από το δεύτερο τρίμηνο του 2008 έως το πρώτο τρίμηνο του 2013 (Καβουνίδη, 2014: 42).

Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης η συμπίεση των κατώτατων μισθών επηρέασε και τα συστήματα αποζημίωσης των ανέργων, επιφέροντας αρνητικές συνέπειες στην κοινωνική προστασία. Ο κλασικός και παραδοσιακός τρόπος για την βραχυπρόθεσμη κάλυψη των ανέργων είναι η επιδότησή τους για ένα διάστημα από 3-14 μήνες ή και περισσότερο σε κάποιες χώρες (Κατσανέβας, 2007: 281). Στην Ελλάδα το τακτικό επίδομα ανεργίας καλύπτει εργαζόμενους που απολύθηκαν ή των οποίων οι συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου έληξαν. Καλύπτει όλα τα άτομα που απασχολούνται με εξαρτημένη εργασία ορισμένου ή αορίστου χρόνου. Το τακτικό επίδομα ανεργίας δεν υπολογίζεται βάσει της προηγούμενης αμοιβής του εργαζόμενου αλλά με βάση τον εθνικό κατώτατο μισθό. Από το 2008 σύμφωνα με το νόμο ν.3552/2007 το επίδομα έχει καθοριστεί στο 55% του κατώτατου μισθού δηλαδή 404,11€ το μήνα αλλά από 12.03.2012 με βάση τις διατάξεις του ν.4046/2012 αναπροσαρμόστηκε στα 360€ το μήνα ως αποτέλεσμα της μείωσης του εθνικού κατώτατου μισθού κατά 22%. Η διάρκεια καταβολής του επιδόματος ανέρχεται από 5 έως 12 μήνες ανάλογα με τη διάρκεια της απασχόλησης (Ρομποτή & Φερόνας, 2016: 48-50). Οι αλλαγές ως προς το επίδομα ανεργίας και η αυστηροποίηση των κριτηρίων απόδοσης επιδομάτων ανεργίας, υποβάθμισαν ακόμα περισσότερο την εισοδηματική στήριξη των ανέργων αν και θα περίμενε κανείς ότι η δραματική αύξηση της ανεργίας θα οδηγούσε σε ισχυροποίηση του συστήματος κοινωνικής προστασίας των ανέργων (Δημουλάς, & Κουζής, 2018: 199).

4.6. Συλλογικές Διαπραγματεύσεις και Μισθοί

Βασικό σημείο των εργασιακών σχέσεων αποτελούν οι συλλογικές διαπραγματεύσεις που εκφράζουν τη σύγχρονη διεθνή πραγματικότητα. Με τις συλλογικές συμβάσεις ευρύτερες ομάδες εργαζομένων με κριτήριο τον οικονομικό, παραγωγικό ή επαγγελματικό κλάδο στον οποίο προσφέρουν τις υπηρεσίες τους καθορίζονται ελάχιστα κοινά όρια εργασιακών όρων, σε σχέση με τα οποία κάθε δυσμενέστερος όρος των υπαγομένων ατομικών συμβάσεων εργασίας, καθίσταται ανίσχυρος και συνεπώς δεν μπορεί να εφαρμοστεί. Μέχρι την ψήφιση του ν.1876/1990 η συλλογική διαπραγμάτευση ρυθμιζόταν στην Ελλάδα από το αυταρχικό σύστημα «υποχρεωτικής

διαιτησίας» που προέβλεπε ο ν.3239/1955 και το ν.δ 186/1969 χωρίς να προβλέπεται νομοθετικά διαδικασία «μεσολάβησης» (Ληξουριώτης, 2013: 309). Μέχρι το 1990 η συλλογική διαπραγμάτευση ήταν απλώς μια μέθοδος επίλυσης συλλογικών διαφορών. Με το νόμο 1876/1990 αναγνωρίζονται για πρώτη φορά στην Ελλάδα οι επιχειρησιακές συλλογικές συμβάσεις οι οποίες μπορεί να προσφέρουν ευνοϊκότερες για τους εργαζόμενους ρυθμίσεις απ' αυτές που θα μπορούσαν να επιτύχουν τα συμβούλια εργαζομένων (Σπυρόπουλος, 1998: 68-117). Με το εν λόγω νομοθέτημα του 1990 ο νέος θεσμός της «μεσολάβησης» και η νέα μορφή της «διαιτησίας» λειτουργούν στο πλαίσιο ενός νέου φορέα, του Οργανισμού Μεσολάβησης και Διαιτησίας (Ο.Μ.Ε.Δ.) (Ληξουριώτης, 2013: 310).

Με το ν.4046/2012 που αποτελεί νόμο του Δεύτερου Μνημονίου επιχειρείται η ολική αποδόμηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου για τις συλλογικές διαπραγματεύσεις από το 1990. Με το άρθρο 1 τίθεται σε εφαρμογή η ΠΥΣ της 12/02/2012 που προβλέπει τη μείωση του γενικού κατώτατου μισθού κατά 22% και την κατάργηση της ΕΓΣΣΕ 2010-2012 και την παράλληλη μείωση του γενικού κατώτατου μισθού κατά 32% για τους νέους μέχρι 25 ετών και για τους μαθητευόμενους. Επίσης παρέχεται στους εργοδότες η δυνατότητα για άμεση προσαρμογή των μισθών στα νέα γενικά κατώτατα όρια χωρίς τη συναίνεση του εργαζόμενου. Επιπλέον αναστέλλονται οι αυξήσεις σε επιδόματα πολυετίας ενώ ορίζονται τα τρία χρόνια ως ανώτατος χρόνος ισχύος των ΣΣΕ (Κουζής & Καψάλης, 2020:21). Ταυτόχρονα μειώθηκε η ωριαία αμοιβή της εργασίας, εκτός από τις αρχικές μειώσεις του 2012, συνέχισε να μειώνεται μέχρι και το 2016. Συγκεκριμένα από το 2010-2013 μειώθηκε κατά 3,5% και το διάστημα 2014-2016 κατά 3,9% (Κουζής, Δημουλάς & Καρλαγάνης, 2019: 25).

Ως προς τη λειτουργία των όρων επίλυσης των συλλογικών διαφορών καταργείται το δικαίωμα για μονομερή προσφυγή στη διαιτησία. Επιπλέον η αρμοδιότητα της διαιτητικής απόφασης περιορίζεται στον καθορισμό του βασικού μισθού και ημερομισθίου με βάση τις οικονομικές συνθήκες, την ενίσχυση του ανταγωνισμού και την ανάγκη μείωσης του κόστους εργασίας, ενώ καταργούνται οι ρήτρες που διατηρούν τους κανονιστικούς όρους προηγούμενων ΣΣΕ (Κουζής & Καψάλης, 2020: 22).

Με το ν.4093/2012 επαναλαμβάνονται και ενισχύονται οι παρεμβάσεις του ν.4046/2012. Συγκεκριμένα οι γενικοί κατώτατοι μισθοί θα ορίζονται με υπουργική απόφαση έπειτα από διαβούλευση με τους «κοινωνικούς εταίρους». Επιπλέον περιορίζεται ο ρόλος της ΕΓΣΣΕ καθώς καταργείται η καθολική και υποχρεωτική

εφαρμογή των μισθολογικών όρων της, που δεσμεύουν πλέον τις επιχειρήσεις μέλη των εργοδοτικών οργανώσεων που τη συνυπογράφουν. Επίσης περιορίζεται ο αριθμός των τριετιών που απορρέουν από ΣΣΕ καθώς και το ανώτατο ποσοστό των σχετικών επιδομάτων στο 10% ανά τριετία (Κουζής & Καψάλης, 2020: 22).

Η μείωση των αποδοχών υπήρξε σημαντική. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος από το 2009 έως το 2013 οι μέσες πραγματικές ακαθάριστες αποδοχές των μισθωτών έχασαν σημαντικά περισσότερο έδαφος από όσο είχα κερδίσει από το 2000 έως το 2009. Στο Δημόσιο οι μέσες αποδοχές το 2013 ήταν κατά 25% χαμηλότερες από ό,τι ήταν το 2009. Επίσης 25% ήταν οι απώλειες στον τραπεζικό τομέα. Στις ιδιωτικές επιχειρήσεις όπου χάθηκαν και οι περισσότερες θέσεις εργασίας οι μέσες πραγματικές αποδοχές μειώθηκαν κατά 27% ενώ ο κατώτατος μισθός έχασε τα τελευταία χρόνια 25% της πραγματικής του αξίας και βρίσκεται 10% κάτω από το επίπεδο του 2000 (Καβουνίδη, 2014: 43).

4.7. Το Τρίτο Μνημόνιο

Το Τρίτο Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής για την Ελλάδα υπογράφηκε τον Ιούλιο 2015 και έληξε τον Αύγουστο 2018 σηματοδοτώντας την έξοδο της χώρας από τα μνημόνια. Στο πλαίσιο του Τρίτου Μνημονίου τα πεδία που τίθενται για διαπραγμάτευση μεταξύ ελληνικής κυβέρνησης και δανειστών εστιάζονται σε τρεις παραμέτρους. Καταρχήν υπάρχουν τα αιτήματα των δανειστών τα οποία δεν ικανοποιήθηκαν με βάση τις δεσμεύσεις του Δεύτερου Μνημονίου και που αφορούσαν στις ομαδικές απολύσεις και σε θέματα του συνδικαλιστικού νόμου και της απεργίας. Η τρίτη παράμετρος αφορά πρόταση της ελληνικής κυβέρνησης σχετικά με τις συλλογικές διαπραγματεύσεις (Κουζής & Καψάλης, 2020: 9).

Οι παρεμβάσεις που οδηγούν σε αποδόμηση του συστήματος που διαμορφώθηκε το 1990 ξεκίνησαν με τα δύο πρώτα Μνημόνια και διατηρήθηκαν με το Τρίτο (Κουζής & Καψάλης, 2020: 20). Με το ν.4472/2017 του Τρίτου Μνημονίου διατηρείται η αναστολή της επέκτασης των κλαδικών και των ομοιοεπαγγελματικών συλλογικών συμβάσεων καθώς και της ευνοϊκότερης ρύθμισης σε περίπτωση συρροής των συλλογικών συμβάσεων μέχρι το τέλος του προγράμματος οικονομικής προσαρμογής (Κουζής & Καψάλης, 2020: 23). Η υπογραφή του τρίτου μνημονίου δεν αφήνει περιθώρια ανατροπής των μνημονιακών μέτρων και της γενικευμένης

εργασιακής απορρύθμισης παγιώνοντας μια ζοφερή αγορά εργασίας (Κουζής, 2016: 14).

4.8. Συνδικαλιστικές Οργανώσεις και Απεργίες

Η διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας αποτελεί βασική προϋπόθεση για την υπεράσπιση των συμφερόντων των εργαζομένων και των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου και αποτέλεσε βασικό στόχο της Διεθνούς Ένωσης Εργασίας (ΔΟΕ). Θεμελιώδης συνιστώσα της συνδικαλιστικής ελευθερίας αποτελεί το δικαίωμα της συνδικαλιστικής οργάνωσης. Επιπλέον η απεργιακή δράση με σκοπό την πίεση του εργοδότη ώστε να βρεθούν λύσεις για θέματα όπως η μη μείωση εργασιακών θέσεων, η διατήρηση του επιπέδου των αποδοχών ή η γενικότερη βελτίωση των όρων παροχής εργασίας θεωρείται νόμιμη (Ληξουριώτης, 2013: 1-3). Κεντρικός άξονας των επιδράσεων που μπορούν να ασκηθούν στις πολιτικές αποφάσεις μιας χώρας για τα εργασιακά θέματα αποτελεί το συνδικαλιστικό κίνημα. Τη δεκαετία από το 1985-1995 ωστόσο ο αριθμός των συνδικαλισμένων στη Ελλάδα μειώθηκε κατά 33,8%. Η εξασθένηση του συνδικαλισμού τα τελευταία χρόνια είχε αντίκτυπο και στη διαπραγματευτική ισχύ των εργατικών σωματείων (Σπυρόπουλος, 1998: 129).

Μετά την εμφάνιση της μισθωτής εργασίας δεν άργησαν να εμφανιστούν και οι πρώτες απεργιακές κινητοποιήσεις. Οι απεργιακές εκδηλώσεις άρχισαν να γίνονται ανεκτές μόνο προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα από τις νομοθεσίες των ευρωπαϊκών κρατών, ενώ για μεγάλο διάστημα αντιμετωπιζόνταν ως «ποινικό αδίκημα». Στη συνέχεια, η απεργία αναγνωρίζεται ως θεμελιακό δικαίωμα των εργαζομένων και σε κάποιες χώρες αναγορεύεται σε συνταγματικό προστατευμένο δικαίωμα. Στην Ελλάδα η απεργία απώλεσε τον χαρακτηρισμό του «ποινικού αδικήματος» το 1920 με το ν.2151/1920 (Ληξουριώτης, 2013: 339).

Στο πλαίσιο του τρίτου μνημονίου ελήφθησαν μέτρα που αποτελούσαν εκκρεμότητα του δευτέρου μνημονίου και αφορούν στην άσκηση της συνδικαλιστικής δράσης. Πραγματοποιήθηκε προσθήκη όρων για την άρση της προστασίας των συνδικαλιστικών στελεχών από την απόλυση, αύξηση των περιορισμών στην άσκηση του απεργιακού δικαιώματος, άσκηση πιέσεων για την επέκταση του ορίου του 50% των μελών του συνδικάτου στη λήψη απόφασης για απεργία και έμμεση επαναφορά της ανταπεργίας των εργοδοτών, ενός θεσμού που καταργήθηκε το 1982 (Κουζής,

Δημουλάς & Καρλαγάνης, 2019: 41). Με το ν.4808/2021 δίνεται η δυνατότητα να διακοπεί μια απεργία με απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου ως παράνομη αν κριθεί πως παραβιάζεται η υποχρέωση να μην εμποδίζονται από την εργασία τους όσοι δε συμμετέχουν στην απεργία και να μην τους ασκείται σωματική ή ψυχολογική βία.

Κεφάλαιο 5

Οι εξελίξεις στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων την περίοδο των μνημονίων στην Πορτογαλία

5.1. Η Απασχόληση στην Πορτογαλία

Η Πορτογαλία ορθώς θεωρείται ως χώρα με υψηλό επίπεδο νόμιμης προστασίας της απασχόλησης. Για πολλά χρόνια, πριν την κρίση, το χαρακτηριστικό της πορτογαλικής αγοράς εργασίας ήταν η υψηλή απασχόληση, η σχετικά χαμηλή ανεργία και η υψηλού επιπέδου προστασία της απασχόλησης. Η Πορτογαλία είχε κατά μέσο όρο επίπεδο ανεργίας που ανερχόταν στο 6,2%, σημαντικά κατώτερο από της υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης και χαμηλότερο ακόμα και από το μέσο όρο του ΟΟΣΑ (Vansteenkiste, 2017: 2). Ωστόσο στην πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα η χώρα κατέγραψε τη μεγαλύτερη μείωση της νόμιμης προστασίας της απασχόλησης σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ. Η ύφεση είχε άμεσο και σοβαρό αντίκτυπο στην εργασία. Η ευελιξία της αγοράς, ένα σχετικά νέο φαινόμενο στην πορτογαλική οικονομία οδήγησε την εργασία σε μεγάλη κρίση. Το δεύτερο τρίμηνο του 2008 το 23% του κατεχόμενου εργατικού δυναμικού ήταν αυτοαπασχολούμενοι, το 14% με προσωρινές συμβάσεις, ενώ το σύνολο των επισφαλών εργαζόμενων ανερχόταν στο 41,5%. Από το δεύτερο τρίμηνο του 2008 έως το 2013 η συνολική απασχόληση μειώθηκε κατά 13,8% ενώ οι αυτοαπασχολούμενοι μειώθηκαν κατά 20,7% (Pedroso, 2014: 2-38).

Η Πορτογαλία βρισκόταν ήδη σε διαδικασία προσαρμογής πριν από την κρίση. Είχαν υλοποιηθεί μια σειρά από πολιτικές με σκοπό την προώθηση της αναδιάρθρωσης των επιχειρήσεων, τη μεταρρύθμιση του δημόσιου τομέα, τη βελτίωση της ποιότητας των υποδομών, τη στήριξη της ενσωμάτωσης στις παγκόσμιες αλυσίδες παραγωγής και τη στήριξη προγραμμάτων κατάρτισης (ILO, 2018: 1). Αποτέλεσμα των σκληρών μνημονιακών μέτρων λιτότητας ήταν η μεγάλη αύξηση της ανισότητας (ΟΟΣΑ, 2011).

Η Πορτογαλία διατηρεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση τη θέση με τη μεγαλύτερη εισοδηματική ανισότητα. Η σημαντική μείωση του εισοδήματος, η αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης, η μείωση της κατανάλωσης, η πτώση των δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων οδήγησε σε ακόμα μεγαλύτερη οικονομική ύφεση και τελικά τέθηκαν σε κίνδυνο οι στόχοι ανάπτυξης που ορίζονταν στο μνημόνιο (Caldas, 2013: 12).

5.2. Οι Μισθοί

Ο κατώτατος μισθός στην Πορτογαλία καθορίστηκε μετά την επανάσταση του 1974 ως αποτέλεσμα του επαναστατικού κινήματος στα εργασιακά θέματα (Pedroso, 2014: 2-38). Με τα μέτρα λιτότητας που εφαρμόστηκαν, για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης, πραγματοποιήθηκαν σημαντικές μειώσεις στις αποδοχές των εργαζομένων και υστέρηση εσόδων στις επιχειρήσεις επηρεάζοντας την πραγματική οικονομία (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα, Λαμπουσάκη & Σταμάτη, 2011: 129).

Στο πλαίσιο της ύφεσης πραγματοποιήθηκε πάγωμα μισθών στο δημόσιο τομέα από το 2010. Παρατηρήθηκαν μειώσεις μισθών το 2010 κατά 5% ενώ το 2011 κατά 3,5% -10%. Συγκεκριμένα στην Πορτογαλία το 2007 ο μηνιαίος μισθός ήταν στα 403€, το 2009 450€, το 2010 475€, από το 2011-2014 485€ και το 2015 505€ (Ρομποτή & Φερώνας, 2016: 48). Επιπλέον το 2012 η πληρωμή του 13^{ου} και 14^{ου} μισθού τέθηκε σε αναστολή για τους δημοσίου υπαλλήλους με αποδοχές άνω των 1.100€ το μήνα και σε μερική αναστολή για όσους κέρδιζαν μεταξύ 600€ και 1100€. Το 2013 ο προϋπολογισμός ανέστρεψε μέρος αυτών των περικοπών επαναφέροντας έναν από τους δύο μηνιαίους μισθούς σε όλους τους δημοσίου υπαλλήλους. Στις 5 Απριλίου 2013 το Συνταγματικό Δικαστήριο αποφάσισε ότι η κατάργηση του 14^{ου} μισθού των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα και των συνταξιούχων ήταν αντισυνταγματική (ILO, 2014: 23).

Όσον αφορά τον εθνικό ελάχιστο μισθό προτάθηκε με βάση το μνημόνιο οποιαδήποτε αύξηση του κατώτατου μισθού να εξαρτάται από τις οικονομικές εξελίξεις στην αγορά εργασίας. Ο ελάχιστος μισθός πάγωσε σε 485€ από το 2011 – 2013 και αναβαθμίστηκε έως 505€, λίγο πάνω από τον μεσοπρόθεσμο στόχο έως τον Οκτώβριο του 2014 ενώ από την 1^η Ιανουαρίου 2016 ο ελάχιστος μισθός αυξήθηκε σε

530€ (Addison, Portugal & Vilares, 2016: 3). Οι μέσες μηνιαίες αποδοχές τον Οκτώβριο του 2012 ήταν 1.123€, που ήταν 4,3% χαμηλότερες από το 2011 και 1,9% χαμηλότερες από τις μέσες αποδοχές πριν από την κρίση το 2008. Οι περικοπές στους μισθούς ήταν ιδιαίτερα σημαντικές από το 2011 (ILO, 2014: 21).

Επίσης αυξήθηκε το ποσοστό των εργαζομένων πλήρους απασχόλησης που λάμβανε τον κατώτατο μισθό σε 10%. Το πρώτο εξάμηνο του 2012 το 11,3% των εργαζομένων όλων των ηλικιών και το 12,8% των νέων προσλήψεων λάμβαναν τον κατώτατο μισθό. Η συνολική μείωση των μισθών ήταν το αποτέλεσμα της δημιουργίας θέσεων εργασίας με χαμηλότερη αμοιβή και της μείωσης των πραγματικών μισθών λόγω των νέων ευέλικτων ρυθμίσεων εργασίας. Η αύξηση της ανεργίας με τη βοήθεια του νέου εργατικού δικαίου συμπίεσε τους μισθούς όσο ποτέ άλλοτε (Pedroso, 2014: 2-38).

Ο καθορισμός των μισθών κυριαρχείται από τη χρήση διοικητικών μέσων όπως οι κρατικές επεκτάσεις συμφωνιών που συνάφθηκαν από τα συμβαλλόμενα μέρη. Οι πορτογαλικές συλλογικές συμβάσεις είναι εκτεταμένες και γενικές και καλύπτουν πολλές κατηγορίες εργαζομένων. Ορίζουν εκτός από βασικό μισθό, το χρόνο εργασίας, τη νυχτερινή εργασία, τις υπερωρίες και πρόσθετες κοινωνικές παροχές. Με το μνημόνιο η Πορτογαλία ανέλαβε δεσμεύσεις που αφορούσαν στην εσωτερική ευελιξία, τη μείωση των αδειών, τη μείωση της πληρωμής των υπερωριών με σκοπό τη μείωση του εργασιακού κόστους (Addison, Portugal & Vilares, 2016: 4-7). Η πιο σημαντική αλλαγή που επέβαλε η Τρόικα σχετίζεται με τον μηχανισμό καθορισμού των μισθών μέσω των συλλογικών συμβάσεων και τη δυνατότητα οι εταιρείες να διαπραγματεύονται τις μισθολογικές συμφωνίες σε εταιρικό επίπεδο (Portugal, 2015: 11).

5.3. Οι Συλλογικές Διαπραγματεύσεις

Οι συλλογικές διαπραγματεύσεις αποτελούν κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα των συστημάτων εργασιακών σχέσεων και αποτελούν το βασικό μέσο που χρησιμοποιούν οι εργαζόμενοι και οι συνδικαλιστικές οργανώσεις για να ρυθμίσουν από κοινού την εργασιακή σχέση (Γενική Διεύθυνση Απασχόλησης, Κοινωνικών Υποθέσεων και Ένταξης, Μονάδα Β1, 2015: 8). Στην Πορτογαλία οι συλλογικές διαπραγματεύσεις συμπεριλήφθηκαν στη μεταρρύθμιση του εργατικού δικαίου του 2003. Η πορτογαλική

νομοθεσία προβλέπει τρεις τύπους συλλογικών διαπραγματεύσεων σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Ο κώδικας εργασίας του 2003 είχε πολλές συνέπειες στην εξατομίκευση των εργασιακών σχέσεων και στην απότομη πτώση των συλλογικών διαπραγματεύσεων. Με τη μεταρρύθμιση της περιόδου 2006-2009 το κοινοβούλιο ενέκρινε μέτρα ενίσχυσης των συλλογικών συμβάσεων. Το 2006 συντάχθηκε το «πράσινο» βιβλίο των εργασιακών σχέσεων, το 2007 το «λευκό» βιβλίο και το 2008 κατέληξαν σε συμφωνία για τις θεμελιώδεις αρχές της μεταρρύθμισης. Η μεταρρύθμιση του εργατικού κώδικα αποσκοπούσε στην προώθηση της εσωτερικής ευελιξίας, αύξησε τον αριθμό περιπτώσεων που οι συλλογικές συμβάσεις θα μπορούσαν να υπερισχύσουν του νόμου, απλοποίησε τις ατομικές και συλλογικές διαδικασίες απόλυσης. Όσον αφορά στην προστασία των εργαζομένων περιόρισε τις συμβάσεις ορισμένου χρόνου καθώς και τις προσωρινές συμβάσεις (Pedroso, 2014: 2-38).

Το καλοκαίρι του 2010 ο αριθμός των δημοσιευμένων ΣΣΕ ανερχόταν στις 234, αριθμός που είχε μειωθεί από το 2008 λόγω της μείωσης του αριθμού των κλαδικών συμφωνιών και λόγω της μείωσης του αριθμού των επιχειρησιακών συμφωνιών. Το 2010 οι αποδοχές που συμφωνούνται με συλλογικές συμβάσεις στον ιδιωτικό τομέα αυξάνονται σε ποσοστό 2,4% από 1,4% (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα, Λαμπουριάκη & Σταμάτη, 2011: 130).

Οι κύριες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που επέβαλε η Τρόικα περιλάμβαναν μεγαλύτερη αποκέντρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων, παρεκκλίσεις από βιομηχανικές συμφωνίες, καθορισμό νέων εθνικών ελάχιστων μισθών και σύνδεση των αυξήσεων με την ευρεία ανταγωνιστικότητα και την αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων, περικοπές στις συμφωνίες επέκτασης. Ως μέρος του μνημονίου που συνήφθη μεταξύ της πορτογαλικής κυβέρνησης και της Τρόικας το Μάιο του 2011 συμφωνήθηκαν οι διαδικασίες επέκτασης συλλογικών συμβάσεων. Τον Οκτώβριο του 2012 η κυβέρνηση ανακοίνωσε νέα κριτήρια για την επέκταση των συλλογικών συμφωνιών λαμβάνοντας υπόψη την αντιπροσωπευτικότητα των οργανώσεων διαπραγμάτευσης και τις επιπτώσεις μια τέτοιας επέκτασης για μη συνδεδεμένες εταιρείες. Το πιο σημαντικό ήταν πως μπορούσαν να επεκταθούν μόνο εάν μία ένωση και μία οργάνωση εργοδοτών το ζητούσε και οι εργοδότες απασχολούσαν περισσότερους από τους μισούς υπαλλήλους στο σχετικό βιομηχανικό τομέα. Τον Ιούνιο του 2014 το ψήφισμα τροποποιήθηκε με την εξαίρεση των επεκτάσεων από τον κανόνα του 50%, εάν περισσότερες από το 30% των εταιρειών που συνδέονται με την

ένωση εργοδοτών αποτελούνταν από μικρομεσαίες επιχειρήσεις (έως 250 εργαζόμενους). Η λογική της Τρόικα για αυτή την απαίτηση ήταν πως η επέκταση συμφωνιών επιβάλλει αύξηση του κόστους εργασίας στις εταιρείες που δεν μπορούν να καλύψουν. Ο συνδυασμός της πιο επιθετικής στρατηγικής από τους εργοδότες ως προς το διακανονισμό του μισθού, οι περιορισμοί στην επέκταση των συμφωνιών και η οικονομική ύφεση παρέλυσε τις κοινωνικές διαπραγματεύσεις (Addison, Portugal, & Vilares, 2016: 3).

Η μείωση του αριθμού των πορτογαλικών συλλογικών συμβάσεων και η κάλυψη των εργαζόμενων αποτέλεσαν αντικείμενο πολλών κρίσιμων εκθέσεων του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου Εργασίας ενώ το θέμα της ριζικής αποκέντρωσης επηρεάζει όλα τα ευρωπαϊκά κράτη και οδηγεί στην καταστροφή των εθνικών συλλογικών διαπραγματεύσεων (Addison, Portugal, & Vilares, 2016: 4-7). Το πρώτο εξάμηνο του 2013 απέδωσε αρνητικές ενδείξεις σχετικά με τις εξελίξεις στις συλλογικές διαπραγματεύσεις. Ο αριθμός των εργαζομένων που καλύπτονταν από συλλογικές συμβάσεις ήταν πολύ χαμηλός καθώς αντιστοιχούσε σε ποσοστό λιγότερο του 15% του εργατικού δυναμικού (Pedroso, 2014: 18).

Μια πολιτική που συζητήθηκε ήταν η εισαγωγή μιας ενιαίας σύμβασης για τις νέες προσλήψεις, όπως έγινε και στην Ιταλία, προσφέροντας λιγότερη προστασία από τις συμβάσεις αορίστου χρόνου αλλά περισσότερη από τις συμβάσεις ορισμένου χρόνου. Η συγκεκριμένη πρόταση δεν έλαβε υποστήριξη από τους κοινωνικούς εταίρους και συνεπώς δε νομοθετήθηκε (Portugal, 2015: 11).

5.4. Ανεργία και Προσωρινή Εργασία

Η Πορτογαλία αντιμετώπισε την πιο κρίσιμη οικονομική και κοινωνική κρίση της πρόσφατης οικονομικής ιστορίας. Από την έναρξη της παγκόσμιας κρίσης το 2008, μία στις επτά θέσεις εργασίας χάθηκαν, η Πορτογαλία παρουσίασε την πιο σημαντική επιδείνωση της αγοράς εργασίας ανάμεσα στις Ευρωπαϊκές χώρες μετά την Ελλάδα και την Ισπανία. Περίπου 4,8 εκατομμύρια άνθρωποι απασχολούνταν όταν ξέσπασε η παγκόσμια κρίση και αυτός ο αριθμός μειώθηκε στα 4,5 εκατομμύρια λίγο πριν την έγκριση του προγράμματος οικονομικής βοήθειας το 2011 (ILO, 2014: 1-10). Το ποσοστό ανεργίας από το 2000 έως το 2010 τριπλασιάστηκε. Η Πορτογαλία μαζί με τη Ιρλανδία παρουσίασε τη μεγαλύτερη αύξηση του ποσοστού ανεργίας. Η Πορτογαλία

διατηρεί το ίδιο ποσοστό ανεργίας με τις ΗΠΑ με τη διαφορά πως η διάρκεια ανεργίας στην Πορτογαλία είναι τριπλάσια από εκείνη των ΗΠΑ (Andrade & Duarte, 2011: 211).

Η αγορά εργασίας δεν βελτιώθηκε από την έναρξη του προγράμματος οικονομικής βοήθειας από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο το 2011, αντιθέτως η ανεργία αυξήθηκε τα επόμενα δύο χρόνια. Η μείωση της απασχόλησης επιταχύνθηκε και μόλις 4,2 εκατομμύρια εργαζόμενοι απασχολήθηκαν το δεύτερο τρίμηνο του 2013. Από τα τέλη του 2008 το ποσοστό απασχόλησης μειώθηκε κατά περίπου 8 ποσοστιαίες μονάδες, ποσοστό που αντιπροσωπεύει τη μεγαλύτερη μείωση των ποσοστών απασχόλησης στην ΕΕ μετά την Ελλάδα και την Ισπανία. Συγκριτικά τα ποσοστά απασχόλησης στην ΕΕ-27 μειώθηκαν κατά μέσο όρο 2 ποσοστιαίες μονάδες κατά την περίοδο 2008-2012. Η πτώση της απασχόλησης επηρέασε ιδιαίτερα τους νέους και όσους είχαν χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Τα ποσοστά απασχόλησης μειώθηκαν τόσο για άντρες όσο και για γυναίκες με παρόμοιες αναλογίες. Πολλοί εργαζόμενοι στην Πορτογαλία ωθήθηκαν στη μετανάστευση ενώ περίπου το 20% του πληθυσμού ήθελε να μετακομίσει μόνιμα στο εξωτερικό (ILO, 2014: 1-10).

Η πτώση της απασχόλησης μεταφράστηκε σε αύξηση της ανεργίας. Μεταξύ του τρίτου τριμήνου του 2008 και της έγκρισης της οικονομικής βοήθειας το 2011 το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε κατά τέσσερις ποσοστιαίες μονάδες. Το πρώτο τρίμηνο του 2013 η αύξηση της ανεργίας ανήλθε στις πέντε ποσοστιαίες μονάδες. Το ποσοστό ανεργίας στις γυναίκες ανήλθε στο 16,6% τον Σεπτέμβριο του 2013 και ήταν λίγο υψηλότερο στους άντρες. Τον Φεβρουάριο του 2013 υπήρξαν 13.187 ζευγάρια με άνεργα και τα δυο μέλη της οικογένειας, αριθμός 2,5 φορές μεγαλύτερος από το τέλος του 2011. Στις αρχές του 2013 η ανεργία είχε φτάσει στην κορύφωσή της στο 17,4%, ποσοστό πολύ υψηλότερο από το μέσο ευρωπαϊκό επίπεδο αλλά πολύ χαμηλότερο από το ποσοστό ανεργίας στην Ισπανία. Η παρατεταμένη διάρκεια της κρίσης άλλαξε τα χαρακτηριστικά της ανεργίας και το ποσοστό των ατόμων που έμειναν χωρίς εργασία για πάνω από ένα έτος αυξήθηκε από 48,2% το δεύτερο τρίμηνο του 2008, στο 56% το δεύτερο τρίμηνο του 2013. Το ποσοστό αυτό έθεσε την Πορτογαλία στην έκτη υψηλότερη θέση μακροχρόνιας ανεργίας στην ΕΕ μετά τη Σλοβακία, την Ελλάδα, την Κροατία, την Ιρλανδία και την Ιταλία (ILO, 2014: 11-14).

Στο τέλος του 2013 η ανεργία παρουσίασε μια σταθερή μείωση και πέτυχε χαμηλά επίπεδα σε σχέση με τα επίπεδα ανεργίας της ευρωζώνης. Συγκεκριμένα

μειώθηκε η ανεργία στους νέους από το ύψος του 41,4% που είχε φτάσει του ενεργού πληθυσμού, σε 18,7% ενώ το 2019 μειώθηκε η μακροχρόνια ανεργία στο 9% του ενεργού πληθυσμού. Ωστόσο τα πρώτα σημάδια ανάκαμψης το 2014 και το 2015 αποδείχθηκαν αδύναμα και βραχύβια (Weise, 2020: 4). Επίσης είναι σημαντικό να σημειωθεί πως ενώ η Πορτογαλία πριν την κρίση αποτελούσε μια χώρα με σχετικά χαμηλή ανεργία σε σύγκρισή με άλλα κράτη της ΕΕ, το ποσοστό ανεργίας το 2014 εξελίχθηκε να είναι το υψηλότερο στην ΕΕ μετά την Ελλάδα και την Ισπανία (ILO, 2014: 12).

Στην Πορτογαλία η συχνότητα της προσωρινής εργασίας είναι από τις μεγαλύτερες στην ΕΕ και συνεχίζει να αυξάνεται. Το 2012 το 20% των εργαζόμενων είχαν προσωρινό καθεστώς σε σύγκριση με το 14% στην ΕΕ. Το ποσοστό της ακούσιας προσωρινής απασχόλησης στην Πορτογαλία είναι πολύ υψηλότερο στην Πορτογαλία από ό,τι σε άλλες χώρες της ΕΕ. Επίσης η συχνότητα της μερικής απασχόλησης αυξήθηκε από 8% των εργαζομένων το 2000 σε 11% το 2012. Άλλες ευρωπαϊκές χώρες εμφανίζουν σημαντικά υψηλότερα ποσοστά μερικής απασχόλησης που ανέρχονται στο 20% στην ΕΕ-27. Το 2012 σχεδόν οι μισοί εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης εργάζονταν ακούσια μειωμένες ώρες έναντι 27,7% στην ΕΕ-27 (ILO, 2014: 20).

5.5. Απολύσεις και Επίδομα Ανεργίας

Επιπλέον στην Πορτογαλία το θεσμικό πλαίσιο προέβλεπε καταγγελία σύμβασης εργασίας μόνο για συγκεκριμένους λόγους. Το καλοκαίρι του 2010 ξεκίνησε δημόσια συζήτηση για τη συνταγματική προστασία των εργαζομένων απέναντι στην «απόλυση χωρίς νομική αιτία» και ασκήθηκαν πιέσεις για τη μείωση των εξόδων που έχει μια επιχείρηση μετά από απολύσεις, διευκολύνοντάς τες (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα, Λαμπουσάκη & Σταμάτη, 2011: 130). Σύμφωνα με το Μνημόνιο ο κώδικας εργασίας τροποποιήθηκε με τη μείωση των αποζημιώσεων στην περίπτωση ατομικών και συλλογικών απολύσεων που υπεγράφησαν μετά την 1^η Νοεμβρίου 2011 (Pedroso, 2014: 15).

Τον Ιανουάριο του 2012 η κυβέρνηση της Πορτογαλίας σε συμφωνία με τους κοινοτικούς εταίρους προχώρησε σε μια νέα μεταρρύθμιση του εργατικού δικαίου. Το επίκεντρο της νέας μεταρρύθμισης ήταν η προώθηση της εσωτερικής ευελιξίας του εργατικού δυναμικού με άμεση διαπραγματεύση μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων,

μειώθηκε το κόστος των υπερωριών και ο αριθμός των αργιών ενώ διευκολύνθηκαν οι απολύσεις (Pedroso, 2014: 15).

Τον Αύγουστο του 2013 μειώθηκαν οι αποζημιώσεις περαιτέρω μέσω μιας νέας τροποποίησης του εργατικού κώδικα ως μέρος της εκπλήρωσης της συμφωνίας με την Τρόικα. Η πρωτοβουλία αυτή για πρώτη φορά δεν υποστηρίχθηκε από τριμερή συμφωνία μεταξύ κυβέρνησης, ομοσπονδιών των εργοδοτών και συνδικαλιστικών οργανώσεων. Στο πλαίσιο της λιτότητας σκοπός ήταν η μείωση του κόστους εργασίας, και του κόστους απολύσεων και αποζημιώσεων (Pedroso, 2014: 15).

Η Πορτογαλία αποφάσισε στο πλαίσιο των πολιτικών λιτότητας διαρθρωτικές αλλαγές και στο σύστημα επιδομάτων ανεργίας μέσω του διατάγματος 72/2010 που δημοσιεύτηκε στις 25.06.2010. Καταρχήν απαιτείται η αποδοχή θέσεων εργασίας με ακαθάριστο μισθό 10% ή περισσότερο πάνω από την αξία του επιδόματος ανεργίας κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους ανεργίας. Σε περίπτωση που μετά από 12 μήνες είναι ακόμα άνεργοι πρέπει να δεχθούν μισθό ίσο με το επίδομα ανεργίας τους. Εάν δεν κάνουν αποδοχή της συγκεκριμένης προσφοράς εργασίας χάνουν το επίδομα ανεργίας. Το επίδομα ανεργίας διαμορφώνεται στο 75% των προηγούμενων αποδοχών του δικαιούχου. Με το μνημόνιο που υπεγράφη στις 11.05.2011 με την Τρόικα το επίδομα περιορίστηκε στο ανώτατο όριο του 65% του προηγούμενου μισθού του εργαζόμενου, του οποίου η ημερήσια καταβολή μειώνεται κατά 10% μετά από έξι μήνες. Η διάρκεια καταβολής ποικίλλει ανάλογα με την ηλικία και την ανταποδοτική σταδιοδρομία από πέντε μήνες μέχρι 18 μήνες, ενώ μετά το μνημόνιο αυξήθηκε ο αριθμός των δικαιούχων μειώνοντας το χρόνο εργασίας για πρόσβαση σε ασφάλιση ανεργίας από τους 15 στους 12 μήνες (Ρομποτή & Φερόνας, 2016: 49).

5.6. Συνδικαλιστικές Οργανώσεις και Απεργίες

Τη δεκαετία από το 1985-1995 ο αριθμός των συνδικαλισμένων στην Πορτογαλία μειώθηκε κατά 50,2% (Σπυρόπουλος, 1998: 127). Το 2009 το Υπουργείο Εργασίας σταμάτησε να τηρεί στοιχεία για τις απεργιακές κινητοποιήσεις (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα, Λαμπουσάκη & Σταμάτη, 2011: 130).

Το 2010 ως συνέπεια των μέτρων λιτότητας και των αρνητικών επιπτώσεων στην πραγματική οικονομία και τον κόσμο της εργασίας πραγματοποιήθηκαν

πολυάριθμες απεργιακές κινητοποιήσεις και γενικές απεργίες με σημαντική συμμετοχή, ως μέσο διαμαρτυρίας χωρίς ωστόσο να επηρεαστούν οι κυβερνητικές αποφάσεις και η ψήφιση σκληρών μέτρων. Στις 4 Μαρτίου 2010 όλοι οι συνδικαλιστικοί φορείς του δημοσίου πραγματοποίησαν απεργία κατά της κυβερνητικής απόφασης για πάγωμα των μισθών στις δημόσιες υπηρεσίες. Ωστόσο το μόνο που ακολούθησε ήταν νέο πακέτο μέτρων λιτότητας (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα, Λαμπουσάκη & Σταμάτη, 2011: 129).

Κεφάλαιο 6

Οι εξελίξεις στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων την περίοδο των μνημονίων στην Ισπανία

6.1. Η Απασχόληση στην Ισπανία

Μια από τις όψεις της παγκόσμιας κρίσης όπως έχει αναφερθεί ξανά στην εργασία αφορά στην απασχόληση και στην ανεργία και στην Ισπανία η ανεργία έφτασε πολύ υψηλά επίπεδα, ιδιαίτερα για τους νέους, τους μετανάστες και του ανειδίκευτους εργάτες. Διαχρονικά χαρακτηριστικά της ισπανικής αγοράς εργασίας είναι το υψηλό ποσοστό ανεργίας και το μεγάλο ποσοστό προσωρινής απασχόλησης. Παράλληλα η τεράστια αύξηση της ανεργίας οδήγησε σε πτώση μισθών (Κουζής, Συντονισμός-Επιμέλεια, 2009: 149).

Οι επιδόσεις της ισπανικής αγοράς εργασίας ήταν τις τελευταίες δεκαετίες ιδιαίτερα δυσλειτουργικές. Στην Ισπανία το ποσοστό ανεργίας είναι υψηλότερο από ό,τι στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες. Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες έχει φτάσει κατά μέσο όρο στο 17,3% έναντι του 7,6% στην ΕΕ-8 και του 5,2% στις ΗΠΑ και μόνο το 2006 και το 2007 συνέκλινε με το μέσο ποσοστό ανεργία της ΕΕ-8 στο 8%. Για αρκετά χρόνια μέχρι και το 2020 το ποσοστό ανεργίας ξεπέρασε το δραματικό ποσοστό του 20%. Μέχρι την μεγάλη ύφεση ο κύριος όγκος των πολιτικών που ασκήθηκαν στόχευαν στην καταπολέμηση της ανεργίας με παθητικά κυρίως μέτρα που αφορούσαν στην ασφάλιση της ανεργίας και με την απουσία ενεργών πολιτικών για τη βελτίωση της αγοράς εργασίας οδηγώντας τη χώρα σε υψηλή διαρθρωτική ανεργία. Μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική και την κρατική κρίση χρέους το ποσοστό ανεργίας

εκτοξεύτηκε. Υπό την πίεση της κατάρρευσης της απασχόλησης κρίθηκε ως κύριος στόχος η μεταρρύθμιση της αγοράς εργασίας μέσω της εσωτερικής ευελιξίας ως προς το ύψος των μισθών και τις συνθήκες εργασίας. Οι νέοι εγκεκριμένοι κανονισμοί αφορούσαν σε εξαιρέσεις από κλαδικές συμφωνίες, στην προώθηση των μισθολογικών διαπραγματεύσεων σε επίπεδο επιχείρησης με τους εργαζομένους, στις διευκολύνσεις της μερικής απασχόλησης και γενικότερα σε μέτρα που στόχευαν στη μείωση του κόστους εργασίας (Dolado, Felgueroso & Jimeno, 2020: 22-24).

Τον Δεκέμβριο του 2010, έπειτα από την περαιτέρω επιδείνωση των δεικτών της ισπανικής οικονομίας, υιοθετήθηκε νόμος που προέβλεπε σειρά μέτρων με στόχο την ενθάρρυνση των επενδύσεων, την ενίσχυση της απασχόλησης και τη μείωση του δημόσιου ελλείμματος. Συγκεκριμένα ο νόμος προβλέπει τη διεύρυνση της έννοιας των μικρών επιχειρήσεων, με την επιβολή μειωμένου εταιρικού φόρου, σε 25% από 30%, την κατάργηση της υποχρεωτικότητας των τελών υπέρ του Εμπορικού Επιμελητηρίου, την επιτάχυνση της διαδικασίας ίδρυσης επιχειρήσεων, την ενίσχυση της δημόσιας υπηρεσίας ευρέσεως εργασίας με επιπλέον εργατικό δυναμικό και τη νομιμοποίηση των ιδιωτικών γραφείων ευρέσεως εργασίας για όλους τους κλάδους της οικονομίας, την υπαγωγή των νεοπροσληφθέντων δημοσίων υπαλλήλων σε δυσμενέστερο ασφαλιστικό καθεστώς (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα, Λαμπουσάκη & Σταμάτη, 2011:125).

Η Ισπανία εισήγαγε πολλές αλλαγές στο ρυθμιστικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας την περίοδο 2012-2013 στο πλαίσιο προγράμματος διάσωσης που συμφώνησε με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Το πακέτο αυτό έδωσε προτεραιότητα στις επιχειρησιακές συμβάσεις εργασίας έναντι των κλαδικών συλλογικών διαπραγματεύσεων και παρείχε στους εργοδότες την ευελιξία να μπορούν να τροποποιούν μονομερώς τα επίπεδα των μισθών και τους όρους εργασίας ενώ μείωσε και το κόστος απόλυσης των εργαζόμενων.

6.2. Ανεργία και Επίδομα Ανεργίας

Η Ισπανία το 2009 είχε το μεγαλύτερο δείκτη ανεργίας από όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ αναδεικνύοντας τα διαρθρωτικά προβλήματα της αγοράς εργασίας (Κουζής, Συντονισμός-Επιμέλεια, 2009: 149). Το τρίτο τρίμηνο του 2005 το ποσοστό ανεργίας

στην Ισπανία ήταν περίπου στο 8,4% ενώ το τρίτο τρίμηνο του 2012 αυξήθηκε γύρω στο 24,8% και το πρώτο τρίμηνο του 2013 κορυφώθηκε (Romero, 2022). Την περίοδο 1995-2007 η Ισπανία παρουσίασε ανάπτυξη στην απασχόληση με ρυθμούς ανάπτυξης της τάξης του 4,1%. Η ανεργία από 8,26% το 2007 ανήλθε στο 21,29% στις αρχές του 2011. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής το 2009, η Ισπανία αναμενόταν να είναι το τελευταίο κράτος μέλος που θα ανέκαμπε από την οικονομική κρίση (Κουζής, Συντονισμός-Επιμέλεια, 2009: 149).

Με νόμο του Ιανουαρίου του 2010 λήφθηκε το μέτρο της μείωσης των προσλήψεων στο δημόσιο τομέα για το 2010, θεσπίζοντας τον κανόνα της μίας πρόσληψης για κάθε δέκα αποχωρήσεις με σκοπό τη μείωση της δαπάνης για τη μισθοδοσία των δημοσίων υπαλλήλων κατά 4%. Αυτός ο κανόνας συνεχίστηκε μέχρι και το 2013 με αποτέλεσμα να μειωθούν σημαντικά οι θέσεις εργασίας. Τον Δεκέμβριο του 2010 με νόμο θεσπίστηκε η μη παράταση για ένα επιπλέον έτος της χορήγησης του βοηθήματος στους ανέργους ύψους 426 ευρώ, με αποτέλεσμα να αποκλειστούν 700.000 περίπου άνεργοι από την επιδότηση ανεργίας. Τον Ιούνιο του 2010 ψηφίστηκε νόμος που διευκόλυνε τις απολύσεις, μειώνοντας το ύψος της αποζημίωσης απόλυσης για οικονομικοτεχνικούς λόγους και την αποκέντρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα, Λαμπουσάκη & Σταμάτη, 2011: 125-128). Με νομοθετική ρύθμιση το 2012 το ποσοστό αναπλήρωσης του επιδόματος ανεργίας μειώθηκε από 60% του μισθού έως 50% μετά από 120 ημέρες χορήγησής του. Από τον 2013 έως το 2014 ο αριθμός των δικαιούχων επιδόματος ανεργίας μειώθηκε κι άλλο αν και υπήρξε σχετική βελτίωση στις μακροοικονομικές συνθήκες στην Ισπανία (Malo, 2015: 30).

Η απασχόληση κατά την περίοδο 2008-2012 παρουσίασε μείωση 14,7%, η ανεργία αυξήθηκε στο 25% στο τέλος του 2012 ενώ οι προσλήψεις με σύμβαση αορίστου χρόνου μειώθηκαν κατά το ήμισυ. Η μακροχρόνια ανεργία παρουσίασε επίσης σημαντική αύξηση και προσέγγισε ποσοστό μεγαλύτερο του 50% των ανέργων στα τέλη του 2012 (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα & Τήκος, 2013:135). Την περίοδο 2014-2018 η απασχόληση αυξήθηκε κατά 2,5% ενώ μειώθηκε και η ανεργία στους νέους. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προέβλεπε ότι η Ισπανική οικονομία θα αναπτυχθεί κατά 1,6% το 2020 σε σχέση με το 2% του 2019.

6.3. Προσωρινές Συμβάσεις και Μερική Απασχόληση

Το 1984 το ποσοστό ανεργίας στην Ισπανία ήταν 25%. Προκειμένου να προωθήσει την απασχόληση η κυβέρνηση εφάρμοσε μια μεταρρύθμιση στην αγορά εργασίας διευκολύνοντας τη χρήση προσωρινών συμβάσεων όχι μόνο για εποχικές ή προσωρινές ανάγκες μιας επιχείρησης αλλά για κάθε είδους εργασία. Γρήγορα οι συγκεκριμένες συμβάσεις καθιερώθηκαν και οι προσωρινά εργαζόμενοι έφθασαν περίπου στο 30% του συνολικού εργατικού δυναμικού (Malo, 2015: 8).

Οι αρνητικές συνέπειες των προσωρινών συμβάσεων ήταν ποικίλες. Υπήρχε λιγότερη εκπαίδευση, υψηλότερος κίνδυνος εργατικών ατυχημάτων και γενικότερα χαμηλότερη ποιότητα στην εργασία, την κατάρτιση και την παραγωγικότητα. Παράλληλα έθεταν σε χαμηλό επίπεδο την ποιότητα ζωής των εργαζομένων. Λόγω αυτών των αρνητικών επιπτώσεων οι εργοδοτικές οργανώσεις, τα συνδικάτα και η κυβέρνηση διαπραγματεύτηκαν ορισμένες νομοθετικές αλλαγές για τη μείωση της προσωρινής απασχόλησης. Η παγκόσμια ύφεση οδήγησε στη μείωση του ποσοστού προσωρινής απασχόλησης καθώς το 2012 ξεκίνησε η κοινωνική συζήτηση για μια νέα μεταρρύθμισή της αγοράς εργασίας, με στόχο τη μείωση της διαφοράς μεταξύ προσωρινών και αορίστου χρόνου συμβάσεων και την απλούστευση στο σύστημα συμβάσεων εργασίας προκειμένου να αποτραπεί ο κατακερματισμός της αγοράς εργασίας και να αυξηθεί η παραγωγικότητα των επιχειρήσεων (Malo, 2015: 8).

Επιπλέον στην Ισπανία η χρήση συμβάσεων μερικής απασχόλησης ήταν χαμηλότερη από ό,τι σε άλλες δυτικές χώρες. Πριν από την κρίση στο δεύτερο τρίμηνο του 2006 η μερική απασχόληση ήταν 22,8% για τις γυναίκες και 4,4% για τους άντρες, ενώ στην ΕΕ-28 ήταν 30,7% για τις γυναίκες και 7% για τους άντρες. Το δεύτερο τρίμηνο του 2014 η μερική απασχόληση στην Ισπανία ήταν στο 26% για τις γυναίκες και στο 8,1% για τους άντρες ενώ στην ΕΕ-28 το ποσοστό ήταν 32,4% για τις γυναίκες και 8,9% για τους άντρες. Συνεπώς οι συμβάσεις μερικής απασχόλησης αυξήθηκαν μετά την εφαρμογή των νομοθετικών μεταρρυθμίσεων του 2012 (Malo, 2015:16-17).

6.4. Συλλογικές Διαπραγματεύσεις

Οι συλλογικές συμβάσεις στην Ισπανία είχαν δύο χαρακτηριστικά, το ένα ήταν η επικράτηση των κλαδικών συλλογικών συμφωνιών διαπραγμάτευσης, που κάλυπταν

όλες τις εταιρείες και ο υψηλός βαθμός αναπροσαρμογής των μισθών ανάλογα με τον πληθωρισμό. Τα δύο αυτά χαρακτηριστικά αποτέλεσαν τροχοπέδη στην ευελιξία και την παραγωγικότητα των εταιρειών (Jimeno, 2011: 2).

Με νόμο του Ιουνίου του 2010 προβλέφθηκε η δυνατότητα σύναψης επιχειρησιακών συλλογικών συμβάσεων που υιοθετούν όρους εργασίας δυσμενέστερους για τους εργαζομένους από τους όρους εργασίας που προβλέπουν οι κλαδικές (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα, Λαμπουσάκη & Σταμάτη, 2011:126). Μεταξύ 2012 και 2013 η Ισπανία εισήγαγε σημαντικές αλλαγές στο ρυθμιστικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας στο πλαίσιο του προγράμματος διάσωσης που συμφώνησε με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Τα μέτρα και οι μεταρρυθμίσεις που ελήφθησαν έδωσαν προτεραιότητα στις επιχειρησιακές συμβάσεις έναντι των κλαδικών συλλογικών διαπραγματεύσεων και παρείχαν ευελιξία στους εργοδότες ώστε να μπορούν να τροποποιούν μονομερώς τα επίπεδα μισθών και τους όρους εργασίας, ενώ μειώθηκε και το κόστος απόλυσης των εργαζομένων. Με βάση το Νόμο Προστασίας της Εργασίας που εφαρμόστηκε πραγματοποιήθηκε ένας ξεκάθαρος διαχωρισμός μεταξύ των συμβάσεων αορίστου χρόνου και ορισμένου χρόνου. Επίσης επικράτησαν τομεακές συλλογικές συμφωνίες διαπραγμάτευσης που όριζαν τους μισθούς και τις συνθήκες εργασίας. Ήδη πριν την κρίση το 30% των υπαλλήλων ήταν με συμβάσεις ορισμένου χρόνου. Σε περιόδους ανάπτυξης γινόντουσαν πολλές προσλήψεις και σε περιόδους κρίσεις πολλές απολύσεις καθώς με τις προσωρινές συμβάσεις το κόστος απόλυσης ήταν χαμηλό (Jimeno, 2011: 2).

Με το νέο νομικό καθεστώς που θεσμοθετήθηκε ορίστηκε η:

- Απόκλιση των επιχειρησιακών συλλογικών συμβάσεων έναντι των κλαδικών συμβάσεων ή των συλλογικών συμβάσεων που συνάπτονται με περισσότερους του ενός εργοδότη και εφαρμογή τους με δυσμενέστερους μισθολογικούς εργασιακούς όρους.
- Ο εργοδότης μπορεί να παρεκκλίνει από τις συλλογικές συμβάσεις και να ορίσει περικοπές μισθών και παράταση του χρόνου εργασίας χωρίς διαπραγματεύσεις με συνδικάτο εργαζομένων για οικονομικούς λόγους ή λόγους ανταγωνιστικότητας.

- Μη εφαρμογή των ισχυουσών συλλογικών συμβάσεων εργασίας στις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι επιχειρήσεις επικαλεστούν μείωση τζίρου, πωλήσεων ή κερδοφορίας για διάστημα μεγαλύτερο των 6 μηνών.
- Μη συνέχιση εφαρμογής των όρων των κλαδικών συμβάσεων μετά από 2 έτη από τη λήξη της ισχύος τους.
- Μονομερής μείωση των μισθών για οικονομικούς λόγους.
- Υποχρεωτική απασχόληση των εργαζόμενων με συμβάσεις μερικής απασχόλησης για επιπλέον ώρες από την προβλεπόμενη σύμβασή τους (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα & Τήκος, 2013: 135).

6.5. Οι Μισθοί

Η Ισπανική Έρευνα Εργατικού Δυναμικού άρχισε να περιλαμβάνει τους μηνιαίους μισθούς των εργαζομένων μόλις το 2006. Ενώ η πραγματική αύξησή των μισθών επιταχύνθηκε για λίγα χρόνια πριν από την μεγάλη ύφεση οι μισθοί μειώθηκαν κατά τη διάρκεια της κρίσης και μέχρι σήμερα δεν έχουν επιστρέψει στα προ ύφεσης επίπεδα (Sanz de Galdeano & Terkaya, 2020). Η οικονομική κρίση είχε ως συνέπεια τον περιορισμό των μισθολογικών αυξήσεων στην Ισπανία. Κατά την περίοδο 2005-2008 η μέση αύξηση βάσει συλλογικών συμβάσεων εργασίας ανέρχεται στο 3,3% ενώ για το 2009 η αντίστοιχη αύξηση ανέρχεται στο 2,4% και το 2010 στο 1,3% (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα, Λαμπουσάκη & Σταμάτη, 2011: 127). Το 2009 ο κατώτατος μισθός στην Ισπανία σε επίπεδο χωρών ΕΕ-15 είναι ο δεύτερος χαμηλότερος με πρώτο χαμηλότερο μισθό της Πορτογαλίας. Τον Οκτώβριο του 2007 οι κεντρικές συνδικαλιστικές οργανώσεις παρουσίασαν κοινή πρόταση για αύξηση του κατώτατου μισθού στο 60% του μέσου μισθού μέχρι το 2016. Η συγκεκριμένη πρόταση υιοθετήθηκε από το κυβερνών κόμμα αλλά απορρίφθηκε από τις εργοδοτικές οργανώσεις (Κουζής, Συντονισμός-Επιμέλεια, 2009: 151).

Με νόμο του Μαΐου του 2010 αποφασίστηκε το πάγωμα των μισθών των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα, όπως και η συγκράτηση των συντάξεων, ενώ με νόμο του Ιουνίου του 2010 αποφασίστηκε το πάγωμα των συντάξεων για το 2011 και μείωση των μισθών των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα κατά 8%-15% για τους υψηλότερους μισθούς και κατά 0,56%-7% για τους κατώτερους μισθούς (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα, Λαμπουσάκη & Σταμάτη, 2011:125-126).

6.6. Εργατικό Δίκαιο

Με νόμο του Ιουνίου του 2010 λήφθηκε σειρά μέτρων που αφορούσαν τις ατομικές και συλλογικές εργασιακές σχέσεις με στόχο τη μείωση της προσωρινής απασχόλησης, τη διευκόλυνση των απολύσεων και την αποκέντρωση του συστήματος συλλογικών διαπραγματεύσεων (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα, Λαμπουριάκη & Σταμάτη, 2011:126). Το 2012 πραγματοποιήθηκαν νέες μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας με κύριες αλλαγές στις απολύσεις και τις συλλογικές διαπραγματεύσεις (Malo, 2015:10). Τον Φεβρουάριο του 2012 εκδόθηκε Βασιλικό Διάταγμα που πέρασε και από τη Βουλή τον Ιούλιο του 2012 με βάση το οποίο προβλέπονταν τα εξής:

- Διευκόλυνση των απολύσεων με επίκληση οικονομικών λόγων εκ μέρους της επιχείρησης
- Θεσμοθέτηση νέου τύπου ατομικής σύμβασης εργασίας αορίστου χρόνου, την οποία επιτρέπεται να συνάπτουν οι επιχειρήσεις που απασχολούν λιγότερους από 50 εργαζόμενους και στην οποία ορίζεται δοκιμαστική περίοδος ενός έτους.
- Μείωση της αποζημίωσης στις περιπτώσεις «μη αιτιολογημένης» απόλυσης των εργαζομένων αορίστου χρόνου.
- Τροποποίηση του υπάρχοντος νομικού καθεστώτος που ρυθμίζει τη διαδικασία ομαδικών απολύσεων με περαιτέρω διευκολύνσεις από τις επιχειρήσεις (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα & Τήκος, 2013: 135).

Όπως και στην πλειοψηφία του ευρωπαϊκού εργατικού δικαίου το κλειδί του ισπανικού εργατικού δικαίου είναι ο δίκαιος λόγος απόλυσης. Δίκαιοι λόγοι θεωρούνται οι λόγοι λόγω κακής συμπεριφοράς του εργαζομένου (δηλαδή απόλυση για πειθαρχικούς λόγους) ή για οικονομικούς λόγους. Οι εργαζόμενοι με σύμβαση αορίστου χρόνου μπορούσαν να ασκήσουν αγωγή εναντίον του εργοδότη σε περιπτώσεις απόλυσης με ισχυρισμό άδικης απόλυσης όταν η εταιρεία δεν προσέφερε δίκαιη για πειθαρχικό ή οικονομικό λόγο απόλυση. Η αποζημίωση για δίκαιες απολύσεις ήταν 20 ημερομίσθια ανά έτος προϋπηρεσίας με ανώτατο όριο 12 μισθολογικών μηνών. Πριν τη μεταρρύθμιση του 2012 η αποζημίωση για άδικες απολύσεις ήταν 45 ημερομίσθια ανά έτος προϋπηρεσίας για συμβάσεις αορίστου χρόνου με ανώτατο όριο 42 μηνών. Μετά τη νομοθετική ρύθμιση του 2012 έγινε το ανώτατο όριο για άδικες απολύσεις 33 ημερομίσθια ανά έτος προϋπηρεσίας, με

ανώτατο όριο τους 24 μισθολογικούς μήνες. Επίσης οι ομαδικές απολύσεις δεν χρειάζονται πλέον κρατική έγκριση και δεν χρειάζεται να γίνεται διαπραγμάτευση με εκπροσώπους επιτροπών ή συνδικαλιστικών οργανώσεων μειώνοντας έτσι δραστικά την προστασία απόλυσης (Malo, 2015: 12).

6.7. Συνδικαλιστικές Οργανώσεις και Απεργίες

Τη δεκαετία από το 1985-1995 ο αριθμός των συνδικαλισμένων στην Ισπανία μειώθηκε κατά 16,7% (Σπυρόπουλος, 1998: 127). Η συνεχιζόμενη οικονομική κρίση και η μαζική ανεργία οδήγησε σε συνεχή μείωση των μελών. Τα συνδικάτα στην Ισπανία παραδοσιακά ακολουθούν το λατινοαμερικάνικο μοντέλο, το οποίο διαφέρει από το αγγλοσαξονικό και το κορπορατιστικό μοντέλο των βορειοευρωπαϊκών χωρών όσον αφορά τη χαμηλή συνδικαλιστική πυκνότητα, τις συχνές απεργιακές κινητοποιήσεις, τα κατακερματισμένα συνδικάτα με κομματικούς και πολιτικούς δεσμούς και το υψηλό επίπεδο κρατικής παρέμβασης. Όπως και τα συνδικάτα στην Πορτογαλία και την Ιταλία τα ισπανικά συνδικάτα αντιμετωπίζουν μια ιδιαίτερα εκτεταμένη οικονομική, κοινωνική και διαρθρωτική κρίση που απειλεί τα επιτεύγματά τους τις τελευταίες δεκαετίες (Kohler & Jimenez, 2013: 1).

Με νόμο του Ιουνίου του 2010, μετά από πραγματοποίηση διαβουλεύσεων με τις πλέον αντιπροσωπευτικές συνδικαλιστικές και εργοδοτικές οργανώσεις, αποφασίστηκε η ίδρυση λογαριασμού από τις εισφορές εργαζομένων και εργοδοτών από τον οποίο θα χρηματοδοτούνται οι αποζημιώσεις απόλυσης για οικονομικοτεχνικούς λόγους και τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα, Λαμπουσάκη & Σταμάτη, 2011: 126).

Στην Ισπανία το δικαίωμα στην απεργία αποτελεί βασικό ατομικό δικαίωμα κατοχυρωμένο από το Σύνταγμα που ασκείται συλλογικά (Kohler & Jimenez, 2013: 9). Στις 28 Σεπτεμβρίου του 2010 πραγματοποιήθηκε γενική απεργία στην Ισπανία ως διαμαρτυρία για τα μέτρα λιτότητας, τις νομοθετικές ρυθμίσεις για τις εργασιακές σχέσεις και τις αλλαγές στο ισπανικό εργατικό δίκαιο. Οι κορυφαίες συνδικαλιστικές οργανώσεις της Ισπανίας ανέφεραν πως «τα δεινά που ταλανίζουν την αγορά εργασίας οφείλονται στο παραγωγικό μοντέλο και όχι στους μισθούς και την εργατική νομοθεσία». Επίσης οι συνδικαλιστικές οργανώσεις εξέφρασαν τη διαφωνία τους στις ρυθμίσεις διευκόλυνσης των απολύσεων και στην αποκέντρωση των συλλογικών

διαπραγματεύσεων (Κουζής, Γεωργιάδου, Καψάλης, Κούστα, Λαμπουράκη & Σταμάτη, 2011:125-128). Σε οκτώ συνδικαλιστές απαγγέλθηκαν κατηγορίες βάσει του άρθρου 315.3 του ισπανικού ποινικού κώδικα που επιτρέπει ποινές φυλάκισης και αθώθηκαν τον Φεβρουάριο του 2016 από το ισπανικό δικαστήριο. Σύμφωνα με το Υπουργείο Εργασίας το 2015 χάθηκαν συνολικά 497.483 ημέρες λόγω απεργίας έναντι 620.568 ημερών το 2014. Τα αντίστοιχα νούμερα της δεκαετίας του 1980 και του 1990 ανερχόντουσαν σε πολλά εκατομμύρια (ETUI, 2016).

Τα συνδικάτα επίσης οργάνωσαν γενική απεργία στις 29 Μαρτίου 2012 με αρκετές ημέρες διαμαρτυρίας σε πολλές πόλεις ενάντια στο πακέτο μεταρρυθμίσεων που προωθούσε τη λεγόμενη ευελιξία στην απασχόληση. Η μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας ενίσχυσαν ρητά τα δικαιώματα των εργοδοτών και αποδυνάμωσαν τη διαπραγματευτική δύναμη των συνδικαλιστικών οργανώσεων (Kohler & Jimenez, 2013: 15-16).

Κεφάλαιο 7

Αποτελέσματα των εργασιακών μεταβολών

7.1.Αποτελέσματα στην Ελλάδα

Από την αρχή της δεκαετίας του 2000 και την ένταξη της Ελλάδας στη ζώνη του ευρώ, η ελληνική οικονομία αναπτύσσεται με ταχύ ρυθμό μέχρι το 2008, για να βυθιστεί έκτοτε σε βαθιά ύφεση και λιτότητα για τη μείωση ελλειμμάτων (Καβουνίδα, 2014: 35). Η δημοσιονομική λιτότητα είναι πιθανό να συμβάλλει στη μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων όταν η οικονομία είναι σταθερή και σε μεγέθυνση, αλλά δεν μπορεί να οδηγήσει σε βιώσιμη δημοσιονομική προσαρμογή όταν η οικονομία είναι σε κατάσταση υπερχρέωσης. Η προσπάθεια να βελτιωθεί η ανταγωνιστικότητα μέσω της λιτότητας, ειδικά σε χώρες με διαρθρωτικά προβλήματα ανταγωνιστικότητας όπως η Ελλάδα, προκαλεί ύφεση η οποία με τη σειρά της καθυστερεί τη διαδικασία δημοσιονομικής προσαρμογής και επιδεινώνει τη δημοσιονομική κατάσταση της οικονομίας. Η λιτότητα δεν έχει μόνο αρνητικές συνέπειες στη μικροοικονομία, όπως είναι η ύφεση και η ανεργία, αλλά έχει και χρηματοπιστωτικές συνέπειες όπως ο τραπεζικός πανικός και η τραπεζική κρίση. Οι χώρες που εφάρμοσαν βίαιη πολιτική

λιτότητας όπως η Ελλάδα είχαν και βίαιη μείωση στο ΑΕΠ (Μιχαλοπούλου, 2014: 39-40).

Από το ξέσπασμα της κρίσης η ελληνική οικονομία βρίσκεται εγκλωβισμένη σε μια παγίδα χρέους, σε ένα φαύλο κύκλο λιτότητας και ύφεσης. Οι περικοπές σε μισθούς και συντάξεις και η αύξηση της ανεργίας σε συνδυασμό με τη μεγάλη αύξηση των φόρων επέβαλαν στην οικονομία μία πτωτική πορεία (Τριανταφυλλίδου, Γρώπα & Κούκη, 2013: 67). Τα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής διεύρυναν το αναπτυξιακό κενό της ελληνικής οικονομίας υπονομεύοντας την κοινωνική συνοχή (INE, 2015: 13). Το ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας υποχώρησε κατά 3,9% το 2013 (INE, 2014: 61). Η Ελλάδα έχει τη χειρότερη επίδοση ως προς την ποιότητα της απασχόλησης στην ΕΕ και το υψηλότερο ποσοστό υποβάθμισης της εργασίας από το 2010. Ο δείκτης ποιότητας της απασχόλησής της Συνομοσπονδίας των Ευρωπαϊκών Εργατικών Συνδικάτων που ενσωματώνει βασικούς δείκτες της βιώσιμης ανάπτυξης του ΟΗΕ, εμφανίζει την Ελλάδα το 2019 στην τελευταία θέση στα κράτη μέλη της ΕΕ. Επίσης ήταν το μοναδικό κράτος που παρουσίασε τόσο σημαντική πτώση στο δείκτη ποιότητας της απασχόλησης. Από το 2010 μέχρι το 2019 ο δείκτης μειώθηκε κατά 11,45%. Στην Πορτογαλία ο δείκτης μειώθηκε κατά 3,21% ενώ στην Ισπανία υπήρχε βελτίωση (INE, 2021: 15).

Ο δείκτης του κινδύνου σχετικής φτώχειας για την Ελλάδα αυξήθηκε κατά τα δύο πρώτα χρόνια της κρίσης και παραμένει σημαντικά υψηλότερος από ό,τι στις περισσότερες χώρες της ΕΕ-27. Εξαιρετικά υψηλότερο είναι επίσης το ποσοστό του πληθυσμού της Ελλάδας που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. Συγκεκριμένα ο κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού το 2011 ήταν μεγαλύτερος από άλλες χώρες της ΕΕ με ποσοστό 31%, με εξαίρεση τη Λιθουανία που είχε ποσοστό 33,4%, τη Λετονία με ποσοστό 40,1%, τη Ρουμανία με ποσοστό 40,3% και τη Βουλγαρία με ποσοστό 49,1%. Επίσης τα νοικοκυριά στα οποία δεν εργαζόταν κανένα μέλος ή εργάστηκε λιγότερο από 3 μήνες συνολικά το έτος, ανερχόντουσαν το 2011 σε 837.300 άτομα ενώ το 2010 ανερχόντουσαν σε 544.800 άτομα, δηλαδή με την εφαρμογή των μέτρων του πρώτου Μνημονίου αυξήθηκε το ποσοστό κατά 53,7%. Σε σχέση με άλλες χώρες της ΕΕ το 2011 η Ελλάδα βρισκόταν στην ομάδα των χωρών με τη μεγαλύτερη φτώχεια σε ποσοστό 21,4% (Καβουνίδη, 2014: 22-23).

Στην Ελλάδα ο εβδομαδιαίος χρόνος εργασίας είναι ο υψηλότερος στην ΕΕ. Επιπλέον η Ελλάδα έχει το υψηλότερο ποσοστό απασχολούμενων που εργάζονται με

παρατεταμένο ωράριο από 49 ώρες και άνω και το υψηλότερο ποσοστό μισθωτών στην ΕΕ που εργάζονται Σάββατο και Κυριακή. Η διευρυμένη χρήση υπερεργασίας φέρνει την αγορά εργασίας της Ελλάδας πιο κοντά στο πρότυπο των βαλκανικών χωρών, αναδεικνύοντας το αναπτυξιακό χάσμα της όχι μόνο με τις χώρες της Βορειοδυτικής Ευρώπης αλλά με τις χώρες της Νότιας Ευρώπης (INE, 2021:18).

Η Ελλάδα είναι το μόνο κράτος μέλος της ΕΕ στο οποίο ο μέσος μισθός μειώθηκε σε σχέση με το 2010 ενώ αποκλίνει σημαντικά από το μέσο μισθό του μέσου όρου της Ευρωζώνης. Η μείωση του μέσου μισθού συνδυάστηκε με τη σημαντική μείωση της αγοραστικής αξίας του μέσου μισθού και ο κατώτατος μισθός βρίσκεται κάτω από το όριο της απόλυτης φτώχειας καθιστώντας εξαιρετικά δύσκολη τη διαβίωση και αδύνατη την κοινωνική ευημερία. Ακόμα και το ποσοστό κάλυψης των συλλογικών διαπραγματεύσεων αποκλίνει από τα ισχύοντα στη βόρεια, στην κεντρική και στη δυτική Ευρώπη (INE, 2021:18). Παρά τα σκληρά μέτρα στον τομέα της απασχόλησης η οικονομία της Ελλάδας εξακολουθεί να βρίσκεται αντιμέτωπη με τις χρόνιες διαρθρωτικές αδυναμίες της και με μεγάλο δημοσιονομικό χρέος. Κατά την περίοδο 2010-2014 η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια ενός εκατομμυρίου θέσεων εργασίας και αποστέρησε ετησίως από το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης εισφορές 3,9 δις ευρώ. Οι μισθοί μειώθηκαν κατά 22%, η πραγματική ανεργία αυξήθηκε στο 26,6%, αυξήθηκε η μερική απασχόληση και με τη συνδυαστική υποβάθμιση της αγοράς εργασίας αυξήθηκε το ετήσιο έλλειμμα (Δημουλάς & Κουζής, 2018: 157).

Η οικονομική κρίση οδήγησε και σε όξυνση της κρίσης στο πεδίο της απασχόλησης με πολιτικές λιτότητας που ενίσχυσαν την ευελιξία και οδήγησαν σε περαιτέρω βήματα στην απορρύθμιση της εργασίας και των εργασιακών σχέσεων. Η πρωτοφανής σε οξύτητα και διάρκεια (Γιαβρόγλου, 2012: 21). Η απορρύθμιση συνίσταται στην αποδυνάμωση του θεσμού της πλήρους και σταθερής εργασίας προς όφελος των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, την απελευθέρωση και διευκόλυνση των απολύσεων σε βάρος της προστασίας των εργαζομένων, την ελαστικοποίηση των ωραρίων και τη γενικότερη αμφισβήτηση του ρόλου του εργατικού δικαίου ως διαμορφωτή του περιεχομένου των εργασιακών σχέσεων (Ρομποτή & Φερόνας, 2016: 41-42).

Σύμφωνα με την Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) τα μέτρα λιτότητας παραβιάζουν θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές και θίγουν

συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα του ανθρώπου, όπως την αρχή ισότητας, τη συνεισφορά των πολιτών στα δημόσια βάρη ανάλογα με τις δυνάμεις τους, τα δικαιώματα σε ισότιμη πρόσβαση στην παιδεία, στην ιδιοκτησία, στην υγεία, το δικαίωμα στην εργασία, στην κοινωνική ασφάλιση, στη συνδικαλιστική ελευθερία, την αρχή της αναλογικότητας, την αρχή της κοινωνικής αλληλεγγύης και την αρχή της προστατευόμενης εμπιστοσύνης. Προσβάλλεται η αξία του ανθρώπου και κλονίζεται το κοινωνικό κράτος υπονομεύοντας παράλληλα την οικονομική ανάπτυξη της χώρας (ΕΕΔΑ, 2017: 2).

Η Ελλάδα παρέμεινε για οκτώ χρόνια σε καθεστώς Μνημονίων και εφαρμόστηκε το μεγαλύτερο οικονομικό και πολιτικό πείραμα καθώς η Τρόικα επέβαλε σκληρές νεοφιλελεύθερες πολιτικές εις βάρος της αγοράς εργασίας στο όνομα της δημοσιονομικής προσαρμογής και της ανταγωνιστικότητας. Καταστρατηγήθηκαν κατακτήσεις δεκαετιών των εργαζομένων και παραβιάστηκε η εθνική και ευρωπαϊκή νομολογία. Αντί να επιτευχθεί η βιωσιμότητα χάθηκε το 25% του ΑΕΠ, εκτινάχθηκε η ανεργία αποδυναμώθηκε η οικονομία και αυξήθηκε το δημόσιο χρέος (Κουζής, Δημουλάς & Καρλαγάνης, 2019: 8). Η οικονομική λιτότητα καθυστερεί τη δημοσιονομική προσαρμογή καθώς η λιτότητα δημιουργεί ύφεση η οποία επηρεάζει αρνητικά την οικονομία. Έτσι συνεχίζεται για χρόνια ο φαύλος κύκλος λιτότητας - ύφεσης χωρίς να υπάρχει η προοπτική να καλυφθεί το έλλειμμα (Argitis, 2012: 2). Από την εξέταση των δεικτών για τις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού στην Ελλάδα προκύπτει πως η στέρηση βασικών αγαθών και υπηρεσιών δεν αφορά μόνο στο φτωχό πληθυσμό αλλά και σε σημαντικό μέρος του μη φτωχού πληθυσμού (Καβουνίδα, 2014: 24). Και αν και το πλήγμα που έχει συντελεστεί στην εργασία με την ασκούμενη πολιτική εσωτερικής υποτίμησης στην Ελλάδα, δεν έχει οδηγήσει στην παραγωγική ανάπτυξη, η Τρόικα εντείνει τις συστάσεις για αλλαγές στην αγορά εργασίας που οδηγούν σε μεγαλύτερο αδιέξοδο, άνιση αναδιανομή εισοδήματος σε βάρος του κόσμου της μισθωτής εργασίας και δραματική επέκταση της φτώχειας (INE, 2014: 33).

7.2.Αποτελέσματα στην Πορτογαλία

Η ταυτόχρονη εφαρμογή πολιτικών λιτότητας σε πολλές οικονομίες της Ευρωζώνης και ιδιαίτερα τη Νότιας Ευρώπης, ακυρώνει πρακτικά την όποια αποτελεσματικότητα

θα μπορούσε να έχει σε όρους μακροοικονομικής σταθερότητας καθώς περιορίζει τις προσδοκίες αύξησης της ζήτησης μέσω των εξαγωγών (Μιχαλοπούλου, 2014: 77).

Το 2012 η Τρόικα υπογράμμιζε πως είχαν πραγματοποιηθεί βήματα για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας, την τόνωση της ανάπτυξης και τη βελτίωση των συνολικών συνθηκών εργασίας (Jimenez, Deligiannidou, Serrador & Prades, 2012: 5). Ωστόσο η απασχόληση στην Πορτογαλία μειώθηκε σημαντικά από την περίοδο πριν την κρίση και από 57,3% το 2007 μειώθηκε στο 51,7% το 2015 ενώ η ανεργία αυξήθηκε από το 8% το 2007 στο 11,9% το 2015. Αυξήθηκαν οι θέσεις μερικής απασχόλησης και υπερδιπλασιάστηκε ο αριθμός των Πορτογάλων που μετανάστευσαν. Η φτώχεια αυξήθηκε ύστερα από τις πολιτικές λιτότητας. Το ποσοστό των Πορτογάλων που βρίσκονταν σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε από το 24,9% του γενικού πληθυσμού το 2007 στο 27,5% το 2013 παρόλο που κατά μέσο όρο στην ΕΕ η φτώχεια το 2013 είχε μειωθεί σε σχέση με το 2009. Επίσης αυξήθηκε η κοινωνική και εισοδηματική ανισότητα από 33,7% πριν την κρίση σε 34,5% το 2013 (Escária, 2015: 15-16).

Η Πορτογαλία βγήκε από το μνημόνιο το 2014 χωρίς να εισπράξει τα τελευταία 2,5 δις ευρώ της χρηματοδοτικής βοήθειας, έχοντας συσσωρεύσει ρευστότητα και έχει ήδη αποκτήσει πρόσβαση στις αγορές (Μασουράκης, Μητσόπουλος & Πρίντσιπας, 2017: 1). Η πορτογαλική εμπειρία έδειξε ότι η ανάπτυξη και η διεθνής ανταγωνιστικότητα δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσω της μείωσης του κόστους εργασίας και της ευελιξίας στην αγορά εργασίας. Πιο αποτελεσματικά στην περίπτωση της Πορτογαλίας ήταν τα ευρύτερα μέτρα για τη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, τη διασφάλιση της πρόσβασης σε πιστώσεις, τη βελτίωση της δημόσιας διοίκησης, τη βελτίωση των φορολογικών και δημοσιονομικών κινήτρων και τη διατήρηση του επιπέδου των κατώτατων μισθών (ILO, 2018: 1).

Μετά από την έκρηξη της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, η οικονομική ανάκαμψη της χώρας είναι σταθερή κάτι που αποδεικνύεται από την υγιή αύξηση του ΑΕΠ και την επιστροφή της απασχόλησης στα προ κρίσης επίπεδα. Αποκαταστάθηκε ένα σταθερό πρότυπο οικονομικής ανάπτυξης, οι εξαγωγές ευδοκίμουν και η χώρα έχει ανακτήσει πρόσβαση στη διεθνή χρηματοπιστωτική αγορά. Το εξωτερικό χρέος μειώνεται σταδιακά ενώ οι ιδιωτικές επενδύσεις αυξάνονται (ILO, 2018: 2).

Τον Μάιο του 2014 με το τέλος του προγράμματος προσαρμογής η Πορτογαλία αντιμετώπισε την πρόκληση μείωσης της ανεργίας κυρίως ανάμεσα στους νέους και

στους μακροχρόνια άνεργους. Η απότομη πτώση των προσλήψεων ως αποτέλεσμα της ύφεσης επηρέασε ιδιαίτερα τους νέους που αναζητούσαν εργασία. Το 2015 το ποσοστό ανεργίας των νέων ανερχόταν στο 33%, το οποίο ήταν σημαντικό αλλά όχι τόσο δραματικό όπως στην Ελλάδα και την Ισπανία (Portugal, 2015: 12). Οι εξωτερικές και εγχώριες εξελίξεις έχουν συμβάλει στην τόνωση της ζήτησης και προσφοράς εργασίας. Η ανάπτυξη επιταχύνθηκε το τρίτο τρίμηνο του 2016 και επιταχύνθηκε περαιτέρω το 2017 στο 2,7% λόγω πραγματικής αύξησης των επενδύσεων κατά 9% και της αύξησης των εξαγωγών κατά 7,9%. Η απασχόληση παρουσίασε σημαντική αύξηση κατά 3,5% το τέταρτο τρίμηνο του 2017 φτάνοντας τα 4,8 εκατομμύρια μέχρι το τέλος του 2017 ενώ ο αριθμός των ανέργων υποχώρησε στο 7,7% έως το 2018, το χαμηλότερο επίπεδο της από το 2004. Ωστόσο έχει καταστεί γεγονός ο κατακερματισμός της εργασίας με την αύξηση των προσωρινών θέσεων εργασίας ενώ οι μισθοί παραμένουν στάσιμοι και χαμηλοί σε σχέση με τους μέσους όρους της ΕΕ αν και έγιναν σταθερές αυξήσεις στον κατώτατο μισθό μειώνοντας ελαφρά τις ανισότητες (ILO, 2018: 2).

Επιπλέον είναι απαραίτητο να τονιστεί πως στη μείωση του ποσοστού ανεργίας συνέβαλε και το γεγονός πως μειώθηκε το τρίτο κύμα μετανάστευσης μειώνοντας την πραγματική αξία προσφοράς εργασίας (Andrade & Duarte, 2011: 213). Επίσης από το 2010 η Πορτογαλία έχει μετατραπεί σε χώρα μετανάστευσης, δηλαδή ο αριθμός των ατόμων που εγκαταλείπουν τη χώρα έχει ξεπεράσει τον αριθμό των μεταναστών. Μεταξύ 2007 και 2012, ο αριθμός των μόνιμων μεταναστών εξαπλασιάστηκε. Οι προσωρινοί μετανάστες, δηλαδή όσοι έφυγαν από τη χώρα για λιγότερο από ένα έτος αυξήθηκαν κατά 21% μεταξύ 2011 και 2012. Μεταξύ των χωρών προορισμού το 60% των μόνιμων και το 66% των προσωρινών μεταναστών από την Πορτογαλία μετακόμισαν κυρίως σε άλλες χώρες της ΕΕ το 2012. Κάποιοι παραδοσιακοί προορισμοί για τους Πορτογάλους είναι η Γαλλία, η Ελβετία, η Βενεζουέλα και η Γερμανία. Ανάλογες αυξήσεις για τη μετανάστευση προς Γερμανία καταγράφηκαν και για τη μετανάστευση προς Γερμανία από την Ισπανία, την Ελλάδα και την Ιταλία (ILO, 2014: 14).

7.3.Αποτελέσματα στην Ισπανία

Από την έναρξη της οικονομικής κρίσης, το ΑΕΠ της Ισπανίας μειώθηκε κατά 6,5% και ο αριθμός των ανέργων αυξήθηκε κατά τέσσερα εκατομμύρια (Aspachs, 2013: 1).

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat το 2011 (εισοδήματα 2010) η Ισπανία βρισκόταν ανάμεσα στις χώρες με τη μεγαλύτερη φτώχεια σε ποσοστό 21,8%, με τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία να ακολουθούν με ποσοστά 22,2% και 22,4% αντίστοιχα (Καβουνίδη, 2014: 22-23). Το οικονομικό κλίμα της Ισπανίας ωστόσο έχει βελτιωθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Η ανάκαμψη παίρνει δυναμική και η απασχόληση βρίσκεται σε άνοδο. Ωστόσο η κατάσταση στην αγορά εργασίας εξακολουθεί να έχει παθογένειες. Η κρίση άφησε πίσω της ένα απόθεμα άνω των πέντε εκατομμυρίων ανέργων καθιστώντας την τη σοβαρότερη κρίση εδώ και δεκαετίες (Jansen, Jimenez-Martin, Gorjon, 2016: 9). Το δεύτερο τρίμηνο του 2021 η Ισπανία ήταν μία από τις χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση με ποσοστό 15,26%. Το 2020 το μέσο ποσοστό ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση ήταν 7,1% με την Ισπανία να είναι στην κορυφή της λίστας, ενώ η ευρωπαϊκή χώρα με το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας τον Ιούλιο του 2020 ήταν η Ελλάδα (Romero, 2021). Παρά τη συνεχιζόμενη ανάκαμψη η ισπανική αγορά εργασίας απέχει πολύ από τα προ ύφεσης επίπεδα καθώς τόσο η προσωρινή όσο και η μακροχρόνια ανεργία παραμένουν σημαντικά προβλήματα. Επίσης εξακολουθούν να υπάρχουν μισθολογικές ανισότητες ειδικά για τους χαμηλόμισθους εργαζόμενους. Στα θετικά συγκαταλέγεται η συρρίκνωση του χάσματος μεταξύ των δύο φύλων στην αγορά εργασίας (Sanz de Galdeano & Terskaya, 2020: 1).

Η μεγάλη ύφεση και οι μεταρρυθμίσεις που υλοποιήθηκαν στον τομέα της εργασίας στην Ισπανία ενίσχυσαν τα υπάρχοντα μεγάλα εργασιακά προβλήματα. Ο αριθμός των προσωρινών συμβάσεων ανερχόταν στο 33% πριν τη μεγάλη ύφεση και στο 25% έως το 2019, ύστερα από την καταστροφή 1,8 εκ. προσωρινών θέσεων εργασίας λόγω της κρίσης εκ των οποίων μόνο 1,2 εκ. ανακτήθηκαν. Το ποσοστό της προσωρινής εργασίας υπερβαίνει ακόμα και σήμερα κατά πολύ εκείνον που υπάρχει σε άλλες χώρες της ΕΕ, λόγω του κενού στη νομοθεσία για την προστασία της απασχόλησης με συμβάσεις αορίστου χρόνου. Οι μεταρρυθμίσεις που υιοθετήθηκαν στην Ισπανία μετά την κρίση δεν εκπλήρωσαν τις προϋποθέσεις για την προστασία των εργαζομένων με αποτέλεσμα η χώρα να έχει το υψηλότερο ποσοστό μετάβασης από προσωρινή απασχόληση σε ανεργία (Dolado, Felgueroso & Jimeno, 2020: 23).

Κεφάλαιο 8

Συγκριτική ανάλυση

Η Ευρωπαϊκή Στρατηγική Απασχόλησης (ΕΣΑ) έχει καθιερώσει ένα σύνολο κοινών στόχων για τις πολιτικές απασχόλησης μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ με στόχο τον συντονισμό τους. Βασικός στόχος της στρατηγικής «Ευρώπη 2020» αποτελεί η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας ώστε να οικοδομηθεί μια ισχυρή κοινωνική Ευρώπη έως το 2030 (Πολιτική Απασχόλησης, 2020). Η Ευρώπη αντιμετωπίζει μια κρίση με υψηλή ανεργία και αυξημένες ανισότητες μεταξύ των κρατών μελών που προκαλεί ανησυχία για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015: 12). Το μοντέλο ωστόσο οικονομικής σταθεροποίησης που ακολουθείται από την ΕΕ οδηγεί προς τη διεύρυνση των ανισοτήτων, την αύξηση της ανεργίας και τη γενίκευση της επισφάλειας (Δημουλάς & Κουζής, 2018: 191).

Το τρίτο τρίμηνο του 2019 η απασχόληση στη ζώνη του ευρώ αυξήθηκε μόλις 0,1% σε σχέση με το προηγούμενο, στη μικρότερη αύξηση των τελευταίων έξι ετών. Σε ετήσια βάση αυξήθηκε 1%, με τον ρυθμό να είναι στο ήμισυ της περιόδου 2017-2018. Οι ρυθμοί έχουν υποχωρήσει σε αρκετές από τις οικονομίες, που τα τελευταία χρόνια είχαν τη μεγαλύτερη συμβολή στην αύξηση των θέσεων εργασίας. Στην Ισπανία από 2,4% την περίοδο 2017-2018 έπεσε στο 1,8% το τρίτο τρίμηνο του 2019. Στην Πορτογαλία πραγματοποιήθηκε βουτιά από το 2,8% στο 0,8%. Στην Ελλάδα καταγράφεται επιτάχυνση της απασχόλησης, αλλά το ποσοστό της ανεργίας παραμένει υπερδιπλάσιο του μέσου όρου της Ευρωζώνης, οπότε ο δρόμος είναι πραγματικά μακρύς. Η συγκριτική μελέτη και ανάλυση των εργασιακών σχέσεων και θεσμών μπορεί να οδηγήσει σε νέες ιδέες και διαφορετικές λύσεις και στην αποφυγή λανθασμένων μελλοντικών χειρισμών.

Η κρίση αποκάλυψε με δραματικό τρόπο τα ευάλωτα και τρωτά σημεία του χρηματοπιστωτικού συστήματος της Ε.Ε. (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 84). Η οικονομική κρίση που ταλαιπωρεί την παγκόσμια οικονομία από το 2007 δεν έχει ξεπεραστεί ακόμα και σήμερα. Από χρηματοοικονομική κρίση του δυτικού κόσμου μετατράπηκε σε παγκόσμια οικονομική κρίση και απέκτησε μεγάλες διαστάσεις μακροπρόθεσμου χαρακτήρα που οδήγησαν στη σημερινή εσωτερική πολιτική και οικονομική κρίση στην Ευρωζώνη και ιδιαίτερα στη Νότια Ευρώπη και στην ελληνική οικονομία που οδηγήθηκε σε δραματικό αδιέξοδο (Καραμούζης & Χαρδούβελης,

2011: 31). Τη δεκαετία πριν από την έναρξη της κρίσης στην Ισπανία εφαρμόστηκαν μέτρα επαναρρύθμισης του κοινωνικού κράτους με στόχο το εκσυγχρονισμό των βασικών πυλώνων του κράτους πρόνοιας με στόχο την κάλυψη των νέων κοινωνικών κινδύνων. Παρόμοιες αλλαγές πραγματοποιήθηκαν με πιο αργό ρυθμό στην Πορτογαλία ενώ στην Ελλάδα ο εξορθολογισμός των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων υστερεί σημαντικά. Με την έναρξη της κρίσης οι πορείες των τριών χωρών συγκλίνουν. Οι μεταρρυθμίσεις περιλαμβάνουν ριζικές αλλαγές στον τομέα της αγοράς εργασίας, με περιορισμό των εργασιακών δικαιωμάτων, ενίσχυση της ευελιξίας της εργασίας και αύξηση της επισφάλειας, διευκολύνοντας τις απολύσεις και αποδυναμώνοντας τις συλλογικές διαπραγματεύσεις καθώς επίσης και δραστικές περικοπές σε μισθούς και παροχές.

Οι τροχιές των μεταρρυθμίσεων και της οικονομικής κρίσης στις τρεις χώρες παρουσιάζουν σημαντική σύγκλιση μέσα σε ένα πλαίσιο διαφορών. Και στις τρεις χώρες η σύγκλιση εστιάζεται στην ενίσχυση και προβολή της ατομικής ευθύνης, στη λιτότητα και στην υποχώρηση του δημόσιου τομέα με στόχο την αύξηση της ανταγωνιστικότητας, την οικονομική μεγέθυνση και πολιτικές για την απασχόληση. Στην Ελλάδα η δραματική μείωση του επιπέδου διαβίωσης χαρακτηρίζει εξίσου όλες τις ηλικιακές ομάδες κάτι που παρατηρείται και στην Πορτογαλία. Σε αντίθεση με τις δύο παραπάνω χώρες στην Ισπανία η επιδείνωση του επιπέδου διαβίωσης χαρακτηρίζει κυρίως τα άτομα σε ηλικία εργασίας (Δημουλάς & Κουζής, 2018: 29-39).

Επιπλέον τα στοιχεία των ελληνικών ομολόγων που βρίσκονται ιστορικά χαμηλά αναδεικνύουν την μοναδικότητα της εγχώριας ελληνικής πραγματικότητας ως προς την αναξιπιστία του ελληνικού δημοσίου στις διεθνείς αγορές. Ενώ στην Πορτογαλία και στην Ισπανία που θεωρούνται ομοειδείς χώρες και που αντιμετωπίζουν σοβαρά δημοσιονομικά προβλήματα, παρά το κούρεμα τα spreads των νέων ομολόγων παραμένουν σε υψηλά επίπεδα (Καβουνίδη, 2014: 153).

Από τις τρεις χώρες που μπήκαν σε μνημόνια μόνο η Ισπανία κατάφερε να απεξαρτηθεί πλήρως από τα σκληρά προγράμματα προσαρμογής εξοφλώντας το 75% των δανείων και αποτινάσσοντας κάθε μορφή εποπτείας από την οικονομία της. Η Πορτογαλία φιλοδοξεί να το πετύχει το 2026 καθώς ολοκληρώθηκε το πρόγραμμα στήριξης σε λιγότερο από 3 χρόνια αλλά υπόκειται σε εποπτεία. Η Ελλάδα με το μακροβιότερο μνημόνιο και το μεγαλύτερο πλήθος μνημονιακών μέτρων και μεταρρυθμιστικών δεσμεύσεων αν και τυπικά πραγματοποιήθηκε η έξοδός της το

2018, για να απελευθερωθεί από την εποπτεία των δανειστών, το νέο υβριδικό μνημόνιο πρέπει να εξοφλήσει έως το 2059.

Το ελληνικό θέμα είναι ίσως το πιο δύσκολο και δυσεπίλυτο σε σχέση με αυτό που αντιμετωπίζει η Ισπανία και η Πορτογαλία, αλλά όλα τα εθνικά προβλήματα συνδέονται άμεσα με ένα συστημικό πρόβλημα της Ευρωζώνης και γι' αυτό η αντιμετώπιση των προβλημάτων απαιτεί τη λήψη μέτρων τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο (Τριανταφυλλίδου, Γρώπα & Κούκη, 2013: 75).

Κεφάλαιο 9 **Συμπεράσματα**

Η κοινωνική πολιτική προσλαμβάνει χαρακτηριστικά ενεργούς κοινωνικής αλληλεγγύης με την έννοια της αναλογικά δικαιότερης κατανομής του κοινωνικού προϊόντος και του παραγόμενου πλούτου. Η προστασία της εργασίας, η μείωση του χρόνου εργασίας, οι άδειες, η εκπαίδευση και η επιμόρφωση αυξάνουν τον ελεύθερο χρόνο των εργαζομένων και συντελούν στην ποιοτική αναβάθμιση των προσόντων και των δεξιοτήτων τους. Ο πολιτισμός του 20^{ου} αιώνα αντλούσε στοιχεία από αυτές τις νέες κοινωνικές και εργασιακές σχέσεις που με την κρίση του 21^{ου} αιώνα συνεχώς υποβαθμίζονται (Σακελλαρόπουλος, Οικονόμου, Σκαμνάκης, & Αγγελάκη, 2018: 24). Τα βασικά χαρακτηριστικά των εργασιακών σχέσεων, διαμορφώνονται από την εξέλιξη των οικονομικών και πολιτικών δεδομένων κάθε χώρας. Με την οικονομική ύφεση το δίκαιο της εργασίας και η προστασία των εργασιακών υποβαθμίζονται και δίνεται προτεραιότητα στον οικονομικό παράγοντα εις βάρος του κοινωνικού και ανθρώπινου (Σακελλαρόπουλος, 1998: 137).

Η χρηματοοικονομική κρίση εκτός από το βραχυπρόθεσμο οικονομικό κόστος οδήγησε σε μεταρρυθμίσεις με τεράστιους κανονιστικούς κινδύνους. Η ύφεση σε συνδυασμό με τις ασκούμενες πολιτικές της εσωτερικής υποτίμησης στο Νότο οδήγησε στη θέσπιση της ανισότητας μεταξύ Βορρά και Νότου. Η παρατεταμένη ύφεση που βίωσαν οι χώρες της Νότιας Ευρώπης είναι εμφανής μέσα από τη δραματική επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης μεγάλου μέρους του πληθυσμού, της αύξησης της φτώχειας, της αποστέρησης, της εργασιακής επισφάλειας και της ανεργίας. Η κρίση οδήγησε σε πολιτικές λιτότητας και στην απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και της απασχόλησης. Η εφαρμογή των ασκούμενων πολιτικών την περίοδο 2010-2017

επέφερε σημαντική αποστασιοποίηση από την αναγκαία ανασύσταση του συστήματος κοινωνικής προστασίας. Οι κατευθύνσεις που επέβαλαν οι δανειστές δημιούργησαν συνθήκες κατάρρευσης του ΑΕΠ και υψηλού επιπέδου ανεργίας, ειδικά στην Ελλάδα που ήταν ίσως η χώρα που επλήγη περισσότερο από κάθε άλλη χώρα της ΕΕ και που είναι σίγουρα η μοναδική χώρα στην οποία επιβλήθηκαν τόσα πολλά μέτρα λιτότητας (Δημουλάς, & Κουζής, 2018: 45-139). Οι πολιτικές λιτότητας μείωσαν τη φερεγγυότητα των κρατών μελών της ΕΕ και ιδιαίτερα της Νότιας Ευρώπης και δη της Ελλάδας. Η άσκηση δημοσιονομικής λιτότητας με περικοπή μισθών και δαπανών μπορεί να μη μειώσει τα ποσοστά του δημόσιου ελλείμματος και χρέους στο ΑΕΠ, αλλά αντίθετα να τα αυξήσει και να προκαλέσει μείωση του ΑΕΠ. Στη βιβλιογραφία της μη συμβατικής μικροοικονομικής σκέψης, η δημοσιονομική λιτότητα είναι επιλογή ύφεσης και αύξησης της ανεργίας. Η επιβολή βίαιων προγραμμάτων λιτότητας είναι ουσιαστικά μια επιλογή τιμωρίας της εθνικής οικονομίας (Μιχαλοπούλου, 2014: 11-29).

Πριν από την κρίση οι τρεις εν λόγω χώρες διέθεταν σχετικά σταθερό σύστημα διαπραγματεύσεων κυρίως σε κεντρικό ή κλαδικό επίπεδο. Λόγω της κρίσης δημιουργήθηκαν προγράμματα μεταρρύθμισης που προέβλεψαν ευρύ φάσμα αλλαγών σε πολλούς τομείς με το πρόσχημα αποκατάστασης της δυνατότητας ανάπτυξης, τη δημιουργία θέσεων εργασίας και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας με στόχο τη σταθερή ανάκαμψη της οικονομίας και της απασχόλησης. Οι μνημονιακές πολιτικές που επιβλήθηκαν στις τρεις χώρες από τους τρεις διεθνείς οργανισμούς (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο) συνέβαλαν στη μεταμόρφωση των ευρωπαϊκών οργανισμών από φορείς διαμόρφωσης αλληλέγγυων ευρωπαϊκών πολιτικών σε χρηματοοικονομικούς εκπροσώπους που στόχο είχαν την ένταξη του συστήματος κοινωνικής προστασίας στις ανάγκες εξυπηρέτησης του χρέους με την επιβολή περικοπών και πολιτικών εργασιακής επισφάλειας. Οι πολιτικές λιτότητας που εφαρμόστηκαν εμπόδισαν την ανάπτυξη και πέτυχαν την καθυστέρηση της εξόδου των τριών χωρών από την οικονομική κρίση (Δημουλάς & Κουζής, 2018: 141). Η στρατηγική επιλογή των πολιτικών της εσωτερικής υποτίμησης οδήγησαν σε κρίση ανεργίας, κρίση εργασίας, κρίση ανισότητας και κρίση φτωχοποίησης, αποδυναμώνοντας τις κινητήριες δυνάμεις της οικονομίας για τη αντιμετώπιση των προβλημάτων και την αποκατάσταση της κοινωνίας. Η αναπτυξιακή στρατηγική και η διαρθρωτική και οικονομική πολιτική που εφαρμόστηκε βασίστηκε στην υποβάθμιση της εργασίας (INE, 2014: 22).

Οι συνθήκες της αγοράς εργασίας και της απασχόλησης επηρεάζουν διάφορες πτυχές της ζωής των ανθρώπων καθώς αποτελεί βασικό στοιχείο βιοπορισμού, αξιοπρεπούς διαβίωσης αλλά και πηγή θέσης, ταυτότητας και αυτοπροσδιορισμού. (Αναγνωστόπουλος, Γιαβρόγλου, Καμινιώτη & Παϊδούση, 2014: 58). Η βαθιά οικονομική κρίση, το βίωμα της ανεργίας, το αυξημένο αίσθημα επισφάλειας, το σύμπτωμα των νεόπτωχων εργαζόμενων, η καταστρατήγηση των εργασιακών δικαιωμάτων οδήγησε στη διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού στην Ευρώπη, ειδικότερα στις χώρες της Νότιας Ευρώπης και ακόμα περισσότερο στην Ελλάδα. Όπως υπογραμμίζει το Δικαστήριο της ΕΕ, η ΕΕ «δεν περιορίζεται σε μια οικονομική ένωση, αλλά πρέπει ταυτόχρονα να εξασφαλίζει, με κοινή δράση, την κοινωνική πρόοδο και να επιδιώκει τη διαρκή βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας των ευρωπαϊκών λαών» (ΕΕΔΑ, 2017: 3). Η Ευρωζώνη οφείλει να στραφεί σε μια νέα θεσμική δομή που θα προστατεύει τις χώρες μέλη από τις μεταπτώσεις των αγορών και την κερδοσκοπία των επενδυτών χωρίς να τις τιμωρεί (Μιχαλοπούλου, 2014: 78).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

1. Αναγνωστόπουλος, Κ., Γιαβρόγλου, Σ., Καμινιώτη, Ο., Κυριακούλιας, Π., Παϊδούση, Χ., Πετράκης, Π., Χαρίσης, Α. & Χλέτσος, Μ. (2013). *Εργασία και Απασχόληση στην Ελλάδα. Ετήσια Έκθεση 2012*. Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού.
2. Αναγνωστόπουλος, Κ., Γιαβρόγλου, Σ., Καμινιώτη, Ο. & Παϊδούση, Χ. (2014). *Εργασία και Απασχόληση στην Ελλάδα. Ετήσια Έκθεση 2013*. Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού.
3. Γενική Διεύθυνση Απασχόλησης, Κοινωνικών Υποθέσεων και Ένταξης. Μονάδα Β1. (2015). *Εργασιακές σχέσεις στην Ευρώπη του 2014. Συνοπτική Έκθεση*. Λουξεμβούργο: Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
4. Burkhard, B. (2010). *Ετήσια έκθεση της ΕΚΤ για το 2010. 2078INI*. Επιτροπή Οικονομικής και Νομισματικής Πολιτικής. Ανάκτηση από: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2010-0314_EL.html
5. Γιαβρόγλου, Σ. (2012). *Ανταγωνιστικότητα, Μισθοί και Παραγωγικότητα*. Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού.
6. Γιαβρόγλου, Σ. (2012). *Το κόστος εργασίας στην Ελλάδα πριν και μετά το μνημόνιο*. Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού.
7. Γκλαβίνης, Π. (2010). *Το Μνημόνιο της Ελλάδος*. Αθήνα: Εκδόσεις Σακκούλα.
8. Δημουλάς, Κ. & Κουζής, Γ. (επιμέλεια) (2018). *Κρίση και Κοινωνική Πολιτική. Αδιέξοδα και Λύσεις*. Αθήνα: Τόπος.
9. Δικαίος, Ε. (2012). *Δίκαιο οικονομία και πολιτική στην εποχή των μνημονίων*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σακκούλα.
10. Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. (2017). *Δήλωση ΕΕΔΑ για την επίδραση των συνεχιζόμενων μέτρων λιτότητας στα δικαιώματα του ανθρώπου*. Αθήνα: ΕΕΔΑ.
11. Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. (2014). *Ετήσια Έκθεση 2013*. Φρανφούρτη. Ανάκτηση από: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/annrep/ar2013el.pdf>
12. ΙΝΕ. Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ. (2008). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια Έκθεση 2008*. Αθήνα: Εκθέσεις.

13. ΙΝΕ. Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ. (2014). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια Έκθεση 2014*. Αθήνα: Εκθέσεις.
14. ΙΝΕ. Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ. (2015). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια Έκθεση 2015*. Αθήνα: Εκθέσεις.
15. ΙΝΕ. Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε. (2021). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια Έκθεση 2021*. Αθήνα: Εκθέσεις.
16. Καβουνίδα, Τ. (Επιμέλεια). (2014). *Κοινωνική Συνοχή και Οικονομική Κρίση: Δεδομένα, Μαθηματικά και Προοπτικές Ανάπτυξης*. Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.
17. Καζάκος, Π. (2011). *Μετά το «Μνημόνιο». Οικονομική Πολιτική στην Αελλάδα υπό διεθνή έλεγχο*. Αθήνα: Παπαζήση.
18. Καρακιουλάφη, Χ. (2012). *Εργασιακές Σχέσεις. Θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρικά ζητήματα*. Αθήνα: Παπαζήση.
19. Καραμούζης, Ν. & Χαρδούβελης, Γ. (Επιμέλεια). (2011). *Από τη Διεθνή Κρίση, στην κρίση της Ευρωζώνης και της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον;* Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.
20. Κατσανέβας, Θ. (2007). *Οικονομική της Εργασίας & Εργασιακές Σχέσεις*. Αθήνα: Σταμούλη Α.Ε.
21. Κουζής, Γ. (2001). *Εργασιακές σχέσεις και ευρωπαϊκή ενοποίηση: Ευελιξία και απορρύθμιση ή αναβάθμιση της εργασίας;* Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
22. Κουζής, Γ. (Συντονισμός-Επιμέλεια), Καψάλης, Α., Κούστα, Ε., Κρέτσος, Λ., Λαμπουσάκη, Σ., Σταμάτη, Α. & Τήκος, Σ. (2009). *Οι Εργασιακές Σχέσεις στην Ευρώπη και στην Ελλάδα . Ετήσια Έκθεση 2009*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
23. Κουζής, Γ., Γεωργιάδου, Π., Καψάλης, Α., Κούστα, Ε., Λαμπουσάκη, Σ. & Σταμάτη, Α. (2011). *Οι εργασιακές σχέσεις στην Ευρώπη και στην Ελλάδα: Ετήσια Έκθεση 2011*. Αθήνα: ΙΝΕ. Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ. Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων.
24. Κουζής, Γ. (Συντονιστής), Γεωργιάδου, Π., Σταμάτη, Α. & Κούστα, Ε. (2012). *Εργασιακές σχέσεις, αφερεγγυότητα των επιχειρήσεων και απειλή της ανεργίας, κατά την περίοδο της ύφεσης και της κρίσης*. Αθήνα: Τετράδια του ΙΝΕ ΓΣΕ

25. Κουζής, Γ., Γεωργιάδου, Π., Καψάλης, Α., Κούστα, Ε. & Τήκος, Σ. (2013). *Οι εργασιακές σχέσεις στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Ετήσια Έκθεση 2013*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
26. Κουζής, Γ. (2015). *Η Εργασία στο απόσπασμα κατά την περίοδο της κρίσης και των μνημονίων*. Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής. Τεύχος 3.
27. Κουζής, Γ. (2016). *Η Κρίση και τα Μνημόνια Ισοπεδώνουν την Εργασία*. Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής.
28. Κουζής, Γ., Δημουλάς, Κ. & Καρλαγάνης, Π. (2019). *Οι Κοινωνικές Επιπτώσεις των Μνημονίων στην Ελλάδα*. Αθήνα: Gue/NGL.
29. Κουζής, Γ. & Καψάλης, Α. (2020). *Οι εργασιακές σχέσεις στο πλαίσιο του Τρίτου Μνημονίου. Τα επίμαχα πεδία της διαπραγματεύσεως με τους δανειστές και το ευρωπαϊκό περιβάλλον*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
30. Ληξουριώτης, Ι. (2013). *Συλλογικές Εργασιακές Σχέσεις*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
31. Ληξουριώτης, Ι. (2020). *Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
32. Μασουράκης, Μ., Μητσόπουλος, Μ. & Πρίντσιπας, Θ. (2017). *Στρατηγική εξόδου από το Μνημόνιο: Το παράδειγμα της Πορτογαλίας*. ΣΕΒ. Τεύχος 101.
33. Μέγας, Χ. (2012). *Η Ευρώπη της κρίσης, το νέο μοντέλο εργασίας και ο πόλεμος στο ευρώ*. Πρακτικά Εκδήλωσης – Δημερίδας 31 Οκτωβρίου -1 Νοεμβρίου 2011. Κρίση και Εργασία. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα της ΕΣΗΕΑ.
34. Μιχαλοπούλου, Σ. (2014). *Κρίση χρέους, δημοσιονομική λιτότητα και οικονομική κρίση στην Ευρωζώνη*. Αθήνα: ΙΝΕ, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων.
35. Μουρίκη, Α., Μπαλούρδος, Δ., Παπαλιού, Ο., Σπυροπούλου, Ν., Φαγάκη, Ε. & Φρονίμου, Ε. (2012). *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2012. Όψεις της Κρίσης*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
36. Παναγόπουλος, Γ. & Ρομπόλης, Σ. (2008). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια Έκθεση 2008*. Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
37. Παπαδοπούλου, Δ. & Κουραχάνης, Ν. (2017). *Άστεγοι και Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Ελλάδα της Κρίσης*. Αθήνα: Τόπος.
38. Ρομπόλης, Σ., Ιωακείμογλου, Η., Γεωργιάδου, Π., Δημουλάς, Κ., Ευσταθόπουλος, Γ., Κουζής, Γ., Καψάλης, Α., Κρητικίδης, Γ., Κούστα, Ε.,

- Λινάρδης-Ρυλμόν, Π., Μητράκος, Θ., Σταμάτη, Α., Τριανταφύλλου, Χ. & Χρυσανθόπουλος, Σ. (2012). *Ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια Έκθεση 2012*. Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
39. Ρομποτή, Ε. & Φερόνας, Α. (2016). *Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην αγορά εργασίας των χωρών υπό το καθεστώς δημοσιονομικής προσαρμογής: Μια συγκριτική ανάλυση*. Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής. Τεύχος 3.
40. Σακελλαρόπουλος, Θ., Οικονόμου, Χ., Σκαμνάκης, Χ. & Αγγελάκη, Μ. (επιμέλεια). (2018). *Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.
41. Σπυρόπουλος, Γ. (1998). *Εργασιακές Σχέσεις. Εξελίξεις στην Ελλάδα, την Ευρώπη και τον Διεθνή Χώρο*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
42. Τριανταφυλλίδου, Α., Γρόπα, Ρ. & Κούκη Χ. (Επιμέλεια). (2013). *Ελληνική Κρίση και Ευρωπαϊκή Νεωτερικότητα*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική Α.Ε.

Ξενόγλωσση

1. Addison, J.T., Portugal, P. & Vilares, H. (2016). *Unions and collective Bargaining in the Wake of the Great Recession: Evidence from Portugal*. *British Journal of Industrial Relations*.
2. Andrade, J. S. & Duarte, A. (2011). *The Fundamentals of the Portuguese Crisis*. *Panoeconomicus*, 2, pp. 195-218. This document is available on the Internet at: <https://panoeconomicus.org/index.php/journal/article/view/149>.
3. Argitis, G. (2012). *Greece: Caught Fast in the Troika's Austerity Trap*. Policy Note. Levy Economics Institute of Bard College. This document is available on the Internet at: https://www.levyinstitute.org/pubs/pn_12_12.pdf.
4. Aspachs, O. (2013). *Spain after the recession: how fast can it grow?* *Economics & Markets*. Caixa Bank. This document is available on the Internet at: <https://www.caixabankresearch.com/en/economics-markets/activity-growth/spain-after-recession-how-fast-can-it-grow>
5. Barbash, J. (1993). *The founders of industrial relations as a field of study: an American perspective in Adam R. & Meltz, N.(eds)*. *Industrial Relations Theory: Its Nature, Scope and Pedagogy*. Metuchen NJ: IMLR Press/Rutgers Scarecrow Press.

6. Caldas, J. (2013). *The impact of anti-crisis measures and the social and employment situation: Portugal*. Brussel: European and Social Committee. Available on: <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/publications-other-work/publications/impact-anti-crisis-measures-and-social-and-employment-situation-portugal-study> .
7. Dolado, J.J., Felgueroso, F. & Jimeno, J.J. (2020). *Past, present and future of the Spanish labour market: when the pandemic meets the megatrends*. Applied Economic Analysis. Vo;.29 No.85. Emerald Publishing Limited. Available on Emerald Insight at: <https://www.emerald.com/insight/2632-7627.htm> .
8. Escária, V. (2015). *Portugal: Social Situation and Employment in a Post-Programme Country*. In Depth Analysis for the EMPL Committee. Directorate General for Internal Policies. Policy Department A: Economic and Scientific Policy. EE. This document is available on the Internet at: <http://www.europarl.europa.eu/studies>.
9. International Labour Organization. (2014). *Studies on Growth with Equity. Tackling the Jobs Crisis in Portugal*. Switzerland: ILO.
10. International Labour Organization. (2018). *Decent Work in Portugal 2008-18. From crisis to recovery*. Switzerland: ILO.
11. Jansen, M., Jimenez-Martin, S. & Gorjon, L. (2016). *The Legacy of the Crisis: The Spanish Labour Market in the Aftermath of the Great Recession*. Fedea. Available on: <https://www.fedea.net/nsaw/descargas/NSAW01en.pdf>.
12. Jimenez, M., Deligiannidou, K. Serrador, A.G. & Prades, E. (2012). *Economic Watch. Portugal. Portuguese economy continues in recession. With mild positive signs from confidence*. Madrid: BBVA Research Economist. This document is available on the Internet at: <https://www.bbva-research.com/en/publicaciones/portugal-economic-watch-portuguese-economy-continues-in-recession/>.
13. Jimeno, F. (2011). *The Employment Crisis in Spain*. Switzerland: United Nations Expert Meeting.
14. Kaufman, B. (2004). *Theoretical perspectives on work and the employment relationship*. Madison: Industrial Relations Research Association, Cornell University ILR Press.

15. Kohler, H.D. & Jimenez, J.P.C. (2013). *Trade Unions in Spain. Organisation, Environment, Challenges*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung. This document is available on the Internet at: <https://library.fes.de/pdf-files/id-moe/10187.pdf>.
16. Lisi, M. (2020). *All Quiet on the European Front? Assessing the Impact of the Great Recession on Euroscepticism in Portugal, South European Society and Politics*. Routledge: Taylor & Francis Group.
17. Malo, M. Á. (2015). *Labour Market Measures in Spain 2008-13. The Crisis and Beyond*. Geneva: International Labour Organisation.
18. Pedroso, P. (2014). Portugal and Global Crisis. *The impact of austerity on the economy, the social model and the performance of the state*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.
19. Pinto, A.C. & Teixeira, C.P. (2019). *Portugal Before and After the "Great Recession": A Resilient Democracy? Political Institutions and Democracy in Portugal*.
20. Portugal, P. (2015). *The Portuguese Economic Crisis: Policies and Outcomes*. Policy Brief. Bertelsmann Stiftung: Gütersloh. This document is available on the Internet at:
[https://www.bertelsmannstiftung.de/fileadmin/files/user_upload/policy_brief/The Portuguese Economic Crisis 2015.pdf](https://www.bertelsmannstiftung.de/fileadmin/files/user_upload/policy_brief/The_Portuguese_Economic_Crisis_2015.pdf).
21. Romero. T. (2022). *Unemployment rate in Spain 2005-2021*. Available at: <https://www.statista.com/statistics/453410/unemployment-rate-in-spain/>
22. Sanz de Galdeano, A. & Terskaya, A. (2020). *The labor market in Spain, 2002-2018. IZA World of Labor*. This document is available on the Internet at <https://wol.iza.org/uploads/articles/529/pdfs/the-labor-market-in-spain.pdf?v=1>
23. Seidi. R.K. & Picarella. F. (2021). *Θεματολογικά δελτία για τη Ευρωπαϊκή Ένωση. Πολιτική Απασχόλησης. Ανάκτηση από* <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/54/employment-policy>.
24. Vansteenkiste, I. (2017). *Did the crisis permanently scar the Portuguese labour market? Evidence from a Markov-switching Beveridge curve analysis*. European Central Bank. Eurosystem. Working Paper Series. No2043/April 2017. This document is available on the Internet at: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp2043.en.pdf>

25. Weise, C. (2020). *Portugal's Performance after the Macroeconomic Adjustment Programme*. Economic Brief 058. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union. This paper exists in English only and can be downloaded from https://ec.europa.eu/info/publications/economic-and-financial-affairs-publications_en.
26. Welz, C., Rodriguez Contreras, R., Aumayar Pintar, C. & Foden D. (2020). *Industrial relations: Developments 2015–2019*. Challenges and prospects in the EU. Eurofound. Publications Office of the European Union, Luxembourg. Available on: <https://www.eurofound.europa.eu/el/publications/flagship-report/2020/industrial-relations-developments-2015-2019>

Ιστοσελίδες

1. Ελληνική Στατική Αρχή. (2017). *Έρευνα Εργατικού Δυναμικού: 1981 – 2015*. Δελτίο Τύπου. Ανάκτηση από: <https://www.statistics.gr/documents/20181/007b1bab-7cad-4df3-81f1-5b18c76770ce>
2. Θεοδώρου, Θ. (2010). *Η οικονομική κρίση*. Ανάκτηση από: http://www.alfavita.gr/artra/art13_7_9_0703.php
3. Ιστορία της ΕΕ. Ανάκτηση από: https://europa.eu/european-union/about-eu/history_el
4. Πολιτική Απασχόλησης. Θεματολογικά δελτία για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ανάκτηση από: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/54/employment-policy>.
5. European Trade Union Institute. (2016). *Strikes in Spain*. Available on <https://www.etui.org/covid-social-impact/spain/strikes-in-spain-background-summary>